

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANA BİLİM DALI
SANAT TARİHİ BİLİM DALI**

**AKSARAY İL MERKEZİNDEKİ TARİKAT YAPILARI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Hazırlayan
SEVAL BAL**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Muhammet GÖRÜR**

Ankara 2010

ONAY

Seval Bal tarafından hazırlanan “Aksaray İl Merkezindeki Tarikat Yapıları” başlıklı bu çalışma / / 2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Sanat Tarihi Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç Dr. Nermin Şaman Doğan

Yrd. Doç Dr. Murat Çerkez

Yrd. Doç Dr. Muhammet Görür(Danışman)

ÖNSÖZ

İslam ve kültür medeniyetinin önemli bir unsuru olan tasavvuf ve bunun sonucunda tarikatlarla ilişkisi Anadolu öncesinde başlayan bir süreci ifade eder. Anadolu'nun 1071 Malazgirt Zaferiyle fethi sonrasında inşa edilen tarikat yapıları dini tarihin ve sosyal hayatın önemli yapı türleri olarak birçok alanda etkin olmuş kurumlar şeklinde karşımıza çıkmıştır.

Tezin konusunu oluşturan “Aksaray İl Merkezindeki Tarikat Yapıları” başlıklı çalışma da tasavvufi faaliyetin merkezi olan bu yapı tipi ele alınmış ve incelenmiştir. Aksaray'ın tarihi geçmişi ile tarikat yapılarının Anadolu Türk mimarisindeki yeri belirtilerek, tarikat yapılarının Anadolu'da yer alan diğer benzer yapılarla karşılaştırmaları yapılmış ve değerlendirme- sonuç bölümü oluşturulmuştur.

Tezimin danışmanlığını yapan, bu çalışmayı yapmam için beni teşvik eden, araştırma ve değerlendirme sırasında benden desteğini esirgemeyen Sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Muhammet Görür' e, fotoğraf ve çizimlerde yardımını gördüğüm Lokman Tay'a, bütün bunların yanında maddi ve manevi desteğiyle her zaman yanımda olan arkadaşlarıma, aileme teşekkür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

İÇİNDEKİLER.....	ii
------------------	----

I-GİRİŞ

I-1- Çalışmanın Konusu ve Sınırları	1
I-2- Çalışmanın Amacı	2
I-3- İlgili Kaynakların Değerlendirilmesi	2

II-AKSARAY KENTİNİN TARİHİ VE COĞRAFYASI

III-TÜRK-İSLAM DÜNYASINDA BELLİ BAŞLI TARİKATLAR

III -1- Bektâşilik.....	26
III -2- Mevlevilik.....	27
III -3- Bayramilik.....	29
III -4- Sühreverdilik.....	30
III -5- Nakşibendilik.....	31
III -6- Halvetilik.....	31

IV-TÜRK-İSLAM MİMARİSİNDE GÖRÜLEN TARİKAT YAPILARI

IV-1- Asitane.....	37
IV-2- Buk'a	37
IV-3- Dergâh.....	38
IV-4- Hankah.....	39
IV-5- İmaret.....	39
IV-6- Ribat.....	40
IV-7- Tekke.....	41
IV-8- Zaviye.....	42

V-KATALOG

V-1- Aksaray İl Merkezinde Günümüzde Yer Alan Tarikat Yapıları

V-1-1- Melik Mahmut Gazi Hankahı.....	46
V-1-2- Hacılar Hanı.....	56
V-1-3- Şeyh Cemalettin Aksarayı Zaviyesi.....	59
V-1-4- Şeyh Hamza Tekkesi.....	65
V-1-5- Şeyh Hamid-i Veli Zaviyesi.....	70
V-1-6- Yusuf Hakiki Zaviyesi.....	77

V-2- Aksaray İl Merkezinde Günümüzde Olmayan Tarikat Yapıları

V-2-1- Sühreverdi Tekkesi.....	83
V-2-2- Hacı Humuş Zaviyesi.....	85
V-2-3- Fahriyye Mevlevihanesi.....	86
V-2-4- Aliyy-i Gaznevi Zaviyesi.....	88
V-2-5- Nakkaşiye Zaviyesi.....	89
V-2-6- Ahi Süleyman Zaviyesi.....	90
V-2-7- Derviş Hacı İbrahim Zaviyesi.....	91

VI-KARŞILAŞTIRMA ve DEĞERLENDİRME.....	92
SONUÇ.....	97
KAYNAKÇA.....	99
ÇİZİMLER.....	107
FOTOĞRAFLAR.....	116
ÖZET.....	229
ABSTRACT.....	231

I GİRİŞ

I-1- Çalışmanın Konusu ve Sınırları: Orta Anadolu'da doğa güzelliği ve tarihi eserleriyle eşsiz bir yere sahip olan Aksaray, Anadolu'daki şehirleri birbirine bağlayan bir kavşak noktasını teşkil etmektedir. Böyle bir şehrin tanıtımını, dini mimarisini içeren kaynakların az olması ya da bu kaynakların bir bütünlük içermeden detaylı bilgiler sunmaması bize bu konuda genel bilgilerden öteye geçme fırsatı vermemektedir.

Konuya ilişkin kaynaklarda; şehrin ve belli yapıların yüzeysel olarak tanıtılması, özellikle tarikat yapılarının tanıtılmaması, bununla ilgili gerekli bilgilerin yer almaması bizi bu konuda Aksaray ilini ve merkezde yer alan tarikat yapılarını araştırmaya sevk etmiştir.

Konunun seçiliş sebeplerinden olan diğer bir unsur da; tarikatların ve buna bağlı olarak tarikat yapılarının dinsel, sosyal ve ekonomik açıdan kültür tarihimizde önemli bir yere sahip olması ve bugüne kadar çeşitli nedenlerle bir bütünlük içerisinde ele alınmamış olmasıdır. Bundan dolayı yapıları tarikatlara göre il, bölge ya da dönemlere ayırmakta güçlük çekilmektedir. Ayrıca var olan yapıların tahripler sonucu zarar görmesi, restore edilememesi gibi sebepler de inceleme konusunun seçilmesinde önemli yer tutar.

Tarikatların ve buna bağlı olarak oluşan tarikat yapılarının kökenine bakıldığında İslam ve kültür medeniyetinin önemli bir unsuru olan tasavvuftan ileri geldiğini görülmektedir. İlk önce tarikatların oluşum safhalarını genel hatlarıyla belirterek, şehrin bu açıdan durumunu; Selçuklu ve Osmanlı Dönemindeki konumunun tespiti için kaynaklardan faydalanılarak araştırılmasının yapılmasına gerek duyulmuştur. Böyle bir araştırma da tarikat yapılarındaki tarihleme probleminin giderilmesinde yarar sağlamıştır. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı döneminde konumu itibarıyla önemli bir şehir olan Aksaray'da tarikat yapılarının kronolojik bir düzenlemeyle ele alınması da bu yapı türlerinin mimari özelliklerinin belirtilmesi açısından önemli

olmuştur. Mimari boyutlarıyla birlikte Selçuklu ve Osmanlı benzer yapı türleriyle yapılan karşılaştırmalarla da farklı bir bölgesel üslubun olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

I-2- Çalışmanın Amacı: Tezin amacı; Aksaray'ın merkezinde (13. yüzyıl başları-18. yüzyıl sonları) inşa edilmiş Selçuklu ve Osmanlı Dönemi tarikat yapılarının ayrıntılı ve kronolojik olarak tanıtılması ve bu veriler ışığında yapıları bir bütün olarak ortaya koymaktır. Bundan dolayı şehrin konumu ve tarihçesiyle birlikte tarikat yapıları bir katalog halinde değerlendirilmiştir.

I-3- İlgili Kaynakların Değerlendirilmesi: Kaynak verileri ve arazi çalışması olarak iki aşamada yapılan araştırma, Ankara kütüphanelerinden ve Aksaray halkından elde edilen bilgilerle tamamlanmıştır. Kütüphanelerdeki kaynak taraması sonucunda, tarikat yapılarından daha çok şehir hakkındaki bilgilere ulaşılmış ve Aksaray üzerine yapılan araştırma ve yayınlar toplanıp, kronolojik olarak şehir ayrı bir başlık halinde tanıtılmıştır. Kaynakların yanı sıra seyyahların da izlenimlerinden faydalanılmış ve şehir hakkındaki bilgiler yine bu başlık adı altında verilmiştir.

Aksaray ile ilgili genel bilgiler içeren yayınlar ve araştırmalar olmasına rağmen, burada yer alan tarikat yapılarıyla ilgili bütünlük arz eden bir çalışma yok denecek kadar sınırlıdır. Yapıları detaylı tanımak açısından araştırmamıza ışık tutacak önemli kaynaklardan biri de İbrahim Hakkı Konyalı'nın üç ciltlik "Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde-Aksaray Tarihi" adlı kitabıdır. Bu kitabın ilk iki cildinde Aksaray ve Aksaray'da yer alan yapılardan bahsedilmiştir. Özellikle günümüzde mevcut olan ve olmayan yapıların tanıtımı yapılmıştır. Böylece konumuzun içeriğini oluşturan yapılar hakkında ve şehir ile ilgili tarihi bilgiler edinmemiz açısından önemli bir rol oynamıştır.

Kaynak ve arazi çalışmalarının yanı sıra özellikle tez konumuzun içinde yer alan Melik Mahmut Gazi Hankah'ı hakkındaki bilgilere ulaşmamızda Deniz Bekir'in yapmış olduğu kazı raporları da önemli bir yere sahiptir. Bu

kazı raporlarından özellikle yapının tarihlendirilmesinde ve planından yararlanılmıştır.

Tezin bölümlerine bakıldığında; giriş bölümünden sonra “Aksaray Kentinin Tarihi ve Coğrafyası” adlı bir bölüm oluşturulmuştur. Burada Aksaray’ın coğrafi konumu, geçmişten günümüze kadar Aksaray’ın tarihçesi dönem dönem verilmeye çalışılmıştır. Özellikle şehrin tarihçesini anlatırken tarih, coğrafya kaynakları ve seyahatnamelerden yararlanılmıştır.

Yer alan üçüncü bölüm “Türk-İslam Dünyasında Belli Başlı Tarikatlar” adlı başlıktan oluşturmaktadır. Bu bölümde tarikatlarla ilgili belli başlı terimlere değinilerek var olan bütün tarikatlar tanıtılmaya çalışılmıştır. Daha çok Anadolu da yaygınlık kazanan ve Aksaray’da olan tarikatlar üzerinde durulmuştur. Sonraki bölümde “Türk-İslam Mimarisinde Görülen Tarikat Yapıları” hakkında bilgi verilerek, tarikatların mimariye etkisinin nasıl yansıdığı, tarikat yapılarının nasıl oluştuğu, ne gibi yapılardan meydana geldiği, hangi isimlerle adlandırıldığı ifade edilmiştir.

Tezin konusunu oluşturan, konum ve tarih içindeki yerleri önemli olan Aksaray il merkezindeki tarikat yapılarını bir katalog halinde hazırlanıp, ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Yapıların bir kısmı günümüzde olmadığından günümüzde mevcut olan tarikat yapıları ve olmayan tarikat yapıları şeklinde iki başlık altında inceleyerek kronolojik olarak tanıtılmıştır.

Yapıların ayrıntılı bir şekilde verilmeye çalışıldığı katalog bölümünden sonra “Karşılaştırma ve Değerlendirme” bölümü yer almaktadır. Bu bölümde ise; tarikat yapıları ilk önce plan boyutunda Aksaray’da yer alan diğer yapılarla, daha sonra diğer Anadolu şehirlerinde yer alan tarikat yapılarıyla karşılaştırılarak değerlendirmesi yapılmıştır.

Sonuç bölümünde ise; bölge tarihi ve yayınlar dâhilinde şehir dokusuyla birlikte tarikat yapıları toparlanarak ulaşılan görüşler belirtilmiştir.

II-AKSARAY'IN COĞRAFİ DURUMU VE TARİHÇESİ

İç Anadolu Bölgesinin Orta Kızılırmak Bölümünde yer alan Aksaray, zengin tarihi ve eşsiz güzellikleriyle önemli bir ilimizdir. Aksaray; Edirne, İstanbul, Ankara, Adana, İskenderun karayolu ile Samsun, Kayseri, Konya, Antalya karayolu üzerindedir. Enlem ve boylam değerleri bakımından Türkiye'nin ortasında bulunan şehir; kuzeyde Ankara ve Kırşehir, doğuda Nevşehir, güneydoğuda Niğde, batıda ve güneyde Konya ile çevrilidir.

Anadolu'nun merkezinde önemli bir konuma sahip olan Aksaray; 33–35 doğu meridyenleri ile 38–39 kuzey paralelleri arasında bulunmaktadır. Yüzölçümü 7821 km'dir¹

980 ile 1000 metre yükseltiler arasında yer alan şehir, Melendiz Dağı'ndan inerek Tuz Gölü'ne dökülen Melendiz Çayı'nın ovaya çıktığı yerde kurulmuştur. Aksaray'ın batısında Tuz Gölü'ne kadar 40 km'lik bir mesafe üzerinde 980 metreden 900 metreye inen alüvyonlu ova, Melendiz Çayı sayesinde bolca sulanmakta olup suyun debisi kurak mevsimde bile genel olarak saniyede 4 m³tür. Melendiz Çayı Hasan Dağı ve Melendiz Dağı'nın kuzey yamaçlarının sularını almaktadır. Akarsuyu besleyen havzanın yüzeyi aşığı yukarı 2000 km²'dir.²

İlin güneydoğusunda Hasan Dağı(3268 m), kuzeyi, orta bölümünden ayıran noktada Ekecik Dağı(2137 m), batısında Tuz Gölü, güneyinde ise; Obruk Platosu'nun uzantısı ve Aksaray Ovası bulunmaktadır. Aksaray akarsular yönünden fakirdir. En önemli akarsuyu Ulu Irmak (Melendiz Çayı) tır. Karasu ve Eşmekaya Çayları da akarsular arasındadır.³ İklim özelliklerine bakıldığında Aksaray'da; yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve yağışlı geçen bir karasal iklim söz konusudur. Karasal iklimden dolayı bitki örtüsü;

¹ “Onbin Yıllık Kültür Şehri Aksaray”, Aksaray Valiliği, 2005, s.1-150.

² Ernst Chaput; Türkiye’de Jeolojik ve Jeomorfojenik Tetkik Seyahatları, çev. Ali Tonoğlu, İstanbul 1976, s.71–72

³ Aksaray İl Yıllığı, Ankara 1994, s.34

ilkbaharda yeşeren çayırlara, akarsu boylarında ve sulak yerlerde kavaklara, söğütlere rastlanılmaktadır.

Aksaray'ın 6 ilçesi (Ağaçören, Eski, Gülağaç, Güzeyurt, Ortaköy, Sarıyahşi) 191 köy ve kasabası bulunmaktadır.

Aksaray çevresinin tarihi, şehrin 25 km doğusunda yer alan Aşıklı Höyük'te ele geçen buluntulara göre Neolitik Döneme kadar inmektedir. Ayrıca 18 km kuzeybatısındaki Acemhöyük'te ilk Tunç Çağına ait yerleşmelerin olduğu belirtilmiştir. ⁴Aksaray ve çevresinde yapılan yüzey ve arkeolojik çalışmalar sonucunda ele geçirilen malzemeler bölgenin hayat tarzı, dönemi ile ilgili ifade edilen bilgileri sunmaktadır.⁵

1962'den beri Acemhöyük'te yapılan kazılar sonucunda elde edilen buluntular özellikle Asur Ticaret Kolonileri dönemine ait eserlerin çokluğu bu dönemde önemli bir yerleşme olduğunu göstermektedir. Yerleşme, Anadolu ile Asur arasındaki ticaret ilişkilerinin M.Ö. 2. binin ilk çeyreğinde sona ermesiyle terkedilmiştir.⁶

Daha sonra Aksaray'ın idari sınırları içindeki bölge uzun yıllar Hititler'in siyasi hâkimiyeti altında kalmıştır. Aksaray'ın idari sınırları içindeki topraklarda çok sayıda Hitit kitabeleri, abideleri, kaleleri ve şehir kalıntıları vardır. Anadolu'da büyük bir devlet kuran Hititler'in buralardaki hâkimiyetini

⁴ “ İl İl Türkiye, Düny, Bugünü, Yarını” **Yurt Ansiklopedisi**, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982–1983, s.6233–6234

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Burhan Tezcan; “Aksaray Çevresinden Derlenen Eserler” **Belleten**, c. XXII, S. 88, Ankara 1958, s. 517–526, Sevil Gülçür; “Aksaray, Niğde ve Nevşehir İlleri 1993 Yüzey Araştırması” XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı (30 Mayıs- 3 Haziran 1994), Ankara 1995, s.191–214, Sevil Gülçür; “Aksaray, Niğde ve Nevşehir İlleri 1995 Ortak Yüzey Araştırması” XIV. Araştırma Toplantısı (27–31 Mayıs 1996) c.II Ankara 1997, s.401–412, Nur Balkan Atılı- Marie Claire Cauvin; “1995 Yılı Aksaray, Niğde, Nevşehir İlleri Obsidien Yüzey Araştırması” XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı (27–31 Mayıs 1996) c.I Ankara 1997, s. 293–312

⁶ İl İl Türkiye, Düny, Bugünü, Yarını” **Yurt Ansiklopedisi**, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982–1983, s.6160–6161

buralardaki hâkimiyetini gösteren çok sayıda kaynak vardır. Bunların başında kuzey-batı Kapadokya’da bulunan ve sayısı 15 bini aşan tabletler gelir. Bundan başka yer üstünde bulunan veya kazılarda çıkarılan resim yazısı(hiyeroglif) ile yazılı kitabelerdir. Ayrıca kendilerine komşu olan yabancı kavimlerin, devletlerin yazılı ve plastik vesikaları bir başka kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. ⁷Kaynaklardan da anlaşıldığı gibi Aksaray Hititler döneminde önemli bir yerleşim merkezi konumunu taşımaktadır.

Hititler’in zayıflamasıyla birlikte Aksaray ve çevresinde, Asurlu hâkimiyeti başlamaktadır. Asurluların hâkimiyeti hakkında en önemli rivayet şöyledir: Aksaray yakınlarındaki Burushanda halkı ve tüccarları kralları Nurdoğan’ı şikâyetle Asur Kralı II. Sargon’a giderler. II. Sargon Hitit topraklarına girerek Burushanda’yı alır. Burasını çok beğenir ve buraya yerleşir; ancak askerlerinin ayaklanması sonucu tekrar ülkesine geri döner.⁸ Bugüne kadar yapılan araştırmalarda burada yer alan Burushanda’nın Acemhöyük olduğunu göstermektedir.⁹

Bölge M.Ö. VII. Yüzyılın başında Asurlular’ın üstünlüğünün gerilemeye başlamasıyla Kafkasya’dan Doğu Anadolu’ya sarkan Orta Asya kökenli Kimmer(Gimirrai) topluluklarının akınlarına maruz kalmıştır.¹⁰ Daha sonra bölgeye sırasıyla Frigler ve Lidyalılar hakim olmuştur. Günümüzde Aksaray ve çevresindeki yerlerde bulunan mağara ve mabet gibi yapılarda onların katkısı vardır.¹¹ Frigler ve Lidyalıların hâkimiyetinin ardından bölge, M.Ö. 585 yılında Medler’in, M.Ö. 350 yılında ise; Perslerin egemenliğine girmiştir. Pers İmparatoru Kyros’un ele geçirdiği bölgeler “Khşatrapa” adı verilen, Yunanlıların “Satrapes” olarak isimlendirdiği valiler tarafından yönetilmiştir. Darius’un, satraplıkları yeni bir düzene soktuğu M.Ö. 6. yüzyılın sonlarına

⁷ İbrahim Hakkı Konyalı; **Abideleri ve Kitabeleriyle Niğde Aksaray Tarihi**, c.I İstanbul 1974, s.121– 125

⁸ “Onbin Yıllık Kültür Şehri Aksaray”, Aksaray Valiliği, 2005 s.15

⁹ John Garstang and O.R. Gurney; **The Geography of the Hittite Empire**, London 1959, s.64

¹⁰ İl İl Türkiye Dünyü, Bugünü, Yarını” **Yurt Ansiklopedisi**, Anadolu Yayıncılık, s.6161

¹¹ “Onbin Yıllık Kültür Şehri Aksaray” Aksaray Valiliği, 2005 s.15

değin Anadolu satraplıklarının dağılımı iyi bilinmemekle birlikte Aksaray, Katpatuka satraplığı içinde yer almıştır.¹²

M.Ö. 330'larda Pers orduları, Makedonya Kralı İskender karşısında yenilgiye uğrayınca, Anadolu birkaç yıl içinde Makedonya asker ve subaylarının yönetimi altına girmiştir. İskender, komutanlarından Sabiktas'ı bölgeye satrap(vali) olarak atamasına rağmen eski Pers asilzadelerinden I. Ariarates M.Ö. 332'de Kapadokya Krallığını kurarak özerkliğini ilan etmiştir. Birkaç yıl sonra Makedonyalı komutanlarca öldürülen Ariarates'in ardından Kapadokya Krallığı on yıl sonra yeniden kurulmuştur. M.Ö. 301'de güneydeki Selökid Devleti tarafından saldırıya uğrayan Kapadokya Krallığı, M.Ö. 280 yılında yeniden canlanmıştır.¹³ Kapadokya Krallığının bu bölgedeki hâkimiyeti M.Ö 332-M.S. 17 yıllarına kadar sürmüştür¹⁴ ve M.S. 17 yılında Kapadokya, Roma'ya bağlı bir eyalet durumuna gelmiştir.¹⁵

Roma İmparatorluğu 395 yılında Doğu ve Batı Roma İmparatorluğu olarak ikiye ayrılmış ve Aksaray Doğu Roma(Bizans) İmparatorluğu idaresine geçmiştir. Romalılar ve Bizanslıların; askeri yolların tutulması, ticari hayatın güvenliğine verdikleri büyük önem ve Aksaray'ında bu yolların kavşak noktasında olması burayı önemli bir yer haline getirmiştir. Bugün şehri keserek kuzeybatı-güneydoğu istikametinde Kuzey Suriye'ye, güneybatı-kuzeydoğu istikametinde Konya üzerinden Aksaray'a ve oradan da Kayseri'ye, Sivas'a giden yolların kavşak noktasındadır.¹⁶

Şehir; 7. yüzyılı izleyen üç yüzyıl boyunca aralıklarla süren Bizans-Arap savaşlarında konumundan dolayı bir tampon bölgesi olmuştur. Aksaray'a ilk

¹² Veli Sevin; "Anadolu'da Pers Egemenliği" **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi II**, İstanbul Görsel Yayınları s.32-315

¹³ "İl İl Türkiye Dünyü, Bugünü, Yarını" **Yurt Ansiklopedisi**, Anadolu Yayıncılık, s.6161-6162

¹⁴ Mehmet Özkarcı; *Niğde'de Türk Mimarisi*, Ankara 2001, s.6

¹⁵ Muhammet Görür; "Selçuklu ve Beylikler Döneminde Aksaray Şehri", *Türkler Ansiklopedisi*, C.8, Ankara 2002, s.201

¹⁶ Friedrich Hild; *Das byzantinische Strassensystem in Kapadokien*, Wien 1977, s.40

İslam ordusu, Mervanoğlu Abdülmelik komutasında 699 yılında gelmiştir. Bizanslılar'ın tekrar Aksaray'ı ele geçirmeleri üzerine Mervanoğlu Abdülmelik askerlerini buraya göndererek Aksarayla birlikte Ereğli, Karaman, Konya bölgelerini tekrar ele geçirmiştir. Bu tarihten sonra defalarca el değiştiren şehir, 944 yılından itibaren Bizans İmparatorluğunun egemenliğine girmiş ve Türkler tarafından fethedilene kadar Bizans idaresinde kalmıştır.¹⁷

Aksaray; siyasi, ekonomik, kültürel yönden birçok devletin ilgisini çekmiş ve stratejik bir konuma sahip olması çok sayıda devletin çıkarları için savaştığı bir nokta haline gelmiştir.

1040 yılına kadar 75 yıl Bizanslıların elinde kalan Aksaray, 1040 tarihinden sonra Anadolu'ya akın eden Türk boylarının eline geçmiştir.¹⁸ Büyük Selçuklu Devletinin kuruluşundan(1040) Malazgirt Zaferine(1071) kadar süren otuz yıllık devrede Türk akınları Anadolu'da Bizans mukavemetini kırma ve bu ülkede yurt kurma bakımından büyük bir önem arz etmektedir. 1071 Malazgirt Savaşı ile Bizans mukavemeti kırılıp Türkler karşısında bir ordu kalmayınca Anadolu'da süratle bir yayılma ve yerleşme devri başlamıştır. Böylece Anadolu'nun etnik siması bu tarihten sonra süratle değişikliğe uğrayıp, Anadolu'nun Türkleşmesi hadisesi hız kazanmıştır.¹⁹

Malazgirt Zaferinden sonra Selçuklu emir ve komutanları Anadolu'da fetihlerine devam ederlerken 1072 yılında Kutalmışoğlu Süleyman şah kardeşleri Mansur, Alpilik, Donat ile Anadolu'ya gelip Fırat Irmağı boylarında ve Urfa çevresinde fetihlere başlamıştır. Daha sonra Orta Anadolu'ya yönelerek, Anadolu üzerinden Marmara Denizi yönüne hareketle 1075'te İznici fethedip, burayı kurduğu Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti yapmıştır.²⁰ Aksaray'da 1077 yılında Anadolu Selçuklu Devleti topraklarına

¹⁷ Muhammet Görür; *a.g.m.* , s.202.

¹⁸ Albert Gabriel, *Niğde Tarihi(Niğde Türk Anıtları)*, çev. Ahmed Akif Tütenk, Ankara 1962, s.64.

¹⁹ Osman Turan; *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 2005, s.277-278.

²⁰ A. Sevim ve Y. Yücel; *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989,s. 97-100

katılmıştır.1080 olayları sırasında Kutalmışoğlu Süleyman şahın Konya ve Aksaray hükümdarı olarak adı geçmektedir.²¹

Sultan Mesut Dönemi'nde Aksaray Doğuya yapılacak seferler sırasında üs olarak kullanılmış ve burasını imar ettirmiştir. Burada medrese, cami v.b ibadet ve sosyal yardımlaşma müesseseleri yaptırmıştır. Ayrıca Türkmen boyları yerleştirilerek Aksaray bir Türk yurdu haline gelmiştir.²²

115 yılında Sultan Mesut'un ölümü üzerine oğlu II. İzzeddin Kılıç Arslan Anadolu Selçuklu tahtına oturmuştur.²³ II. İzzeddin Kılıç Arslan 1070-1071'de yeniden inşa ettirdiği Aksaray şehrini askeri bir üs haline getirirken camiler, medreseler, kervansaraylar yaptırmış ve buraya Azerbaycan'dan gaziler, âlimler, tüccarlar getirip yerleştirmiştir. Bir ordugâh haline gelen şehirde gaza ruhunun bozulmaması için Rum ve Ermenilerin Aksaray'a girmelerine müsaade etmemiştir. Çoğu zaman burada oturup, seferlerine buradan başladığı için Ortaçağ Anadolu'sunun her şehri gibi Aksaray da bu hüviyeti dolayısıyla "Dar'üz-Zafer, Dar'ül-Cihad ve Dar'ür-Ribat" unvanlarını almıştır.²⁴

Sultan II. Kılıç Arslan, Selçuklu ülkesini onbir oğlu arasında paylaştırdıktan birkaç yıl sonra kardeşler arasında saltanat mücadeleleri başlamıştır. Sivas ve Aksaray Meliki Kutbeddin Melikşah 1189 yılında başkent Konya'ya gelerek, babasını baskı altına alıp kendisini veliaht ilan etmiştir. Bunun üzerine Kılıç Arslan, en küçük oğlu Uluborlu Meliki Gıyaseddin Keyhüsrev'in yanına giderek onu veliaht ilan etmiş ve birlikte Konya üzerine yürüyerek şehre hakim olmuştur. Kılıç Arslan, Keyhüsrev ile Melikşah'ın yönetiminde bulunan Aksaray kuşatması sırasında 1192 yılında ölmüştür. Böylece Gıyaseddin Keyhüsrev Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı olmuştur. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ilk saltanatı beş yıl sürmüştür. Sultanın kardeşi II.

²¹ Muhammet Görür; *a.g.m.* , s.202.

²² İbrahim Hakkı Konyalı; *Abideleri ve Kitabeleriyle Niğde Aksaray Tarihi*, C.I İstanbul 1974, s.277-280

²³ A. Sevim ve Y. Yücel; *a.g. e.* , s.130

²⁴ Osman Turan; *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s.233

Rükneddin Süleymanşahın Konya üzerine yürüyerek Selçuklu tahtını ele geçirmesi sonucunda I. Keyhüsrev'in birinci saltanatı sona ermiştir.²⁵

Rükneddin Süleymanşahın ölmesinden sonra küçük yaştaki oğlu III. Kılıç Arslan geçmiştir. III. Kılıç Arslan'ın küçük yaşta tahta çıkmasına karşı çıkan Selçuklu emiri Mübarizüddin Ertokuş ile Selçuklular'ın hizmetine giren Danişmentli beyleri Muzafferüddin Mahmud, Zahirreddin İli, Bedreddin Yusuf'un büyük çabaları sonucunda Menderes vadisinde bulunan Keyhüsrev'e haber göndererek Selçuklu tahtına oturmak üzere Konya'ya davet etmişlerdir. Keyhüsrev daha önce meliklik yaptığı Uluborlu'ya gelip burada ordusuyla Konya üzerine yürüyerek şehri kuşatmışsa da içeri girememiştir. Bu sırada babası Kılıç Arslan'ın askeri üssü olan Aksaray'da sultan olarak kendi adına hutbe okunması üzerine, bu kez Konyalılar Aksaraylılardan önce davranıp şehirde Keyhüsrev adına hutbe okutup, tahta çıkarmak için onu Konya'ya davet etmişlerdir. Bunun üzerine Keyhüsrev şehre gelerek ikinci kez Selçuklu Devleti tahtına oturmuştur.²⁶

Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Aksaray'da medrese, cami ve hanikah yaptırılmıştır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1210 tarihinde ölümü üzerine Selçuklu tahtına ilk önce I. İzzeddin Keykavus, daha sonra I. Alâeddin Keykubat oturmuştur. Alâeddin Keykubat saltanat yıllarında 140 adet kale, sur, Cami, medrese, köprü ve han yaptırmıştır. Bu dönemde Aksaray'da yapılan eserlerden biri de Kızıl Minare'dir.²⁷ Kızıl Minare'den başka Alay Han, Ebubekiriye ve Seyfiye Medreseleri, Cıncıklı Mescit, Darüşşifa, Başköprü ve Ervah Tepe Türbesi bu dönem eserleri arasında yer almaktadır.²⁸ I. Alâeddin Keykubat öldüğü zaman, Kayseri'de Keykubadiye Sarayında II. Gıyaseddin Keyhüsrev Anadolu Selçuklu tahtına oturmuştur. Dönemin eseri olarak yer alan ve babası zamanında yapımına başlanmış

²⁵ A. Sevim ve Y. Yücel; **a.g. e.** , s.137-139

²⁶ A. Sevim ve Y. Yücel; **a.g. e.** , s.145

²⁷ Albert Gabriel; **a.g.e.** s.66

²⁸ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e.** C.I s.335–336

olan Ağzıkarahan(Hoca Mesud Hanı) 1241 yılında tamamlanmıştır. 1243 yılında Köseadağ Savaş'ında Moğol ordusuna yenilen II. Gıyaseddin Keyhüsrev 1247 tarihinde Alanya'da ölmüştür.²⁹

Selçuklu Sultan'ı II. Gıyaseddin Keyhüsrev öldükten sonra ülke üç oğlu arasında taksim edilmiş; fakat bu taksim kardeşler arasında geçimsizliğe neden olmuştur. Kardeşler birbiriyle savaşmaya başlamış ve II. Alâeddin Keykubat'ın ölümüyle II. İzzeddin Keykavus ve IV. Kılıç Arslan kardeşinden kalan mülkü taksim edememişlerdir. Her ikisinin de Selçuklu Sultanı olmak istemesinin sonucunda IV. Kılıç Arslan Sivas'tan hareket ederek kardeşi II. İzzeddin Keykavus'un üzerine yürümüş ve her iki ordu Aksaray Sulatn hanı nahiyesinde karşılaşmışlardır. Mağlup olan IV. Kılıç Arslan esir düşerek Burdur Kalesine hapsedilmiştir. Böylece II. İzzeddin Keykavus tek başına tahtta geçmiştir. II. İzzeddin Keykavus'un, kardeşi IV. Kılıç Arslan'a karşı tavrını beğenmeyen Boyce Noyin ordusuyla birlikte II. İzzeddin Keykavus'un üzerine yürümüştür. İki ordu Aksaray Alâeddin Kervansaray'ında karşılaşmış ve Selçuklu ordusu mağlup olmuştur. II. İzzeddin Keykavus kaçarak Bizans'a sığınmıştır. Bunun üzerine tahliye olan IV. Kılıç Arslan 1256'da Selçuklu tahtına oturmuştur.³⁰

IV. Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine oğlu III. Gıyaseddin Keyhüsrev Selçuklu tahtına geçmiştir. III. Gıyaseddin Keyhüsrev Döneminde Hatiroğlu Şerafettinin ve Silifke taraflarında Karamanoğullarının isyan etmesi, Memluk Sultanı Baybars'ın Moğol ordusunu yenerek Kayseri'ye gelmesi gibi olaylar olmuştur.³¹ Anadolu'daki bu iç karışıklıktan Aksaray'da etkilenmiş ve Moğol Şehzadelerinden Kongurtay tarafından şehir yıkılıp, yakılarak yağmalanmıştır. İlhanlılar Döneminde şehzade Keygatu 20.000 kişilik bir ordu

²⁹ A. Sevim ve Y. Yücel; **a.g.e.** , s. 170-172

³⁰ Albert Gabriel; **a.g.e.** s.67-68

³¹ Albert Gabriel; **a.g.e.** s.69

ile Aksaray'a gelmiştir. Keygatu şehre ve sakinlerine iyi davranmış ve Aksaray 1285 tarihinden itibaren yeniden gelişme yoluna girmiştir.³²

Daha sonra sırasıyla Selçuklu tahtına II. Gıyaseddin Mesud, III. Alâeddin Keykubat getirilmiştir. III. Alâeddin Keykubat'ın Gazan Han tarafından tahtan indirilmesinin ardından 1302 yılında II. Mesud ikinci kez Anadolu Sultanlığına atanmış ve Konya'ya gelerek tahtına oturmuştur. II. Gıyaseddin Mesud'un 1308 yılında ölümü üzerine yerine V. Kılıç Arslan Anadolu Selçuklu Sultanlığına getirilmiş ve 1318 yılına kadar saltanat sürmüştür.³³ Böylece Selçuklu Devleti sona ererek, Anadolu Beylikler Dönemi başlamıştır.

Selçuklu Devletinden sonra Aksaray, sırasıyla İlhanlı, Eretna, Karamanoğulları, Kadı Burhanettin, Karamanoğulları, Osmanlılar ve tekrar Karamanoğullarının hâkimiyeti altında kalmış ve bu çekişmelerden dolayı oldukça tahrip olmuştur.³⁴

Özellikle bu beylikler içerisinde Karamanoğulları, merkezlerinin de Konya'da olmasından dolayı Aksaray ve çevresinde daha çok egemen olmuştur.³⁵ 1366–1367 yıllarında Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey tarafından Karamanoğlu Beyliği topraklarına katılan Aksaray, 1394 yılında Kadı Burhaneddin tarafından büyük bir orduyla savaşız olarak ele geçirilmiştir.³⁶

1397–1398 yılında Yıldırım Bayezid Konya'yı alınca Aksaray kendi rızasıyla teslim olmuştur; fakat bu durum uzun sürmemiştir. 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra şehir, kesin olarak Karamanoğulları'nın idaresine geçmiştir. 1402–1423 yılları arasında hükümdarlık yapmış olan II. Mehmed döneminde şehir surlarla çevrilmiştir.³⁷ Daha sonra II. Mehmed ölünce yerine

³² “Onbin Yıllık Kültür Şehri Aksaray” Aksaray Valiliği, s.19

³³ A. Sevim ve Y. Yücel; **a.g.e.** , s.199

³⁴ Muhammet Görür; **a.g.m.** , s.203

³⁵ “Onbin Yıllık Kültür Şehri Aksaray” Aksaray Valiliği, s.20

³⁶ A. Sevim ve Y. Yücel; **a.g.e.** , s.450-451

³⁷ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e.** C.I s.415, 420

oğlu İbrahim Bey geçmiştir.³⁸ İbrahim Bey döneminde(1424–1464) Aksaray'da İbrahim Bey Medresesi, Hacı Şükrullah Hanı, Eslim Paşa Dar'ül-hüffazı, Bablı Zaviyesi, Mercaniye Zaviyesi ve Şeyh Cemaleddin Zaviyesi yaptırılmıştır.³⁹

1470 yılında Aksaray ve çevresi, Osmanlı ordusu tarafından fethedilmiş ve Osmanlı topraklarına katılmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in emriyle çok sayıda Müslüman Türk ailesi Aksaray'dan İstanbul'a getirilmiştir. XVII. yüzyılda Karaman eyaleti içerisinde yer alan Aksaray Sancağı, 1893 yılında Konya Vilayeti sınırları içerisinde bulunmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan bir düzenleme ile vilayete dönüştürülen Aksaray, 1933 yılındaki 2197 sayılı kanun ile kaza olarak Niğde'ye bağlanmıştır. 15.06.1989 tarihinde 3578 sayılı kanunla da Aksaray yeniden il olmuştur.⁴⁰

Konumundan dolayı birçok devletin ilgisini çeken Aksaray, tarih sahnesinde kendine önemli bir yer edinmiştir. Varlığı Neolitik Döneme kadar inen şehrin, o devirlerde hangi adla ifade edildiği hakkında kesin bir bilgi yoktur; fakat tarihi çağlarda bu bölgeyi ele geçiren devletler şehre değişik isimler koymuşlardır.

Antik devirlerde "Garsaura" olarak anılan şehir, Kapadokya Kralı Archelaos tarafından yeniden imar edilerek "Archelais" adıyla anılmaya başlanmıştır.⁴¹ İslamdan önceki devirde ise; "Archelais Garsaura" olarak ifade edilmiştir.⁴² "Kolonias Archelais" ve "Taxara" gibi adlarla da tanınan şehir, zamanla Aksara, Aksaray şekline dönüşmüştür.⁴³

³⁸ A. Sevim ve Y. Yücel; a.g. e. , s.320

³⁹ Muhammet Görür; **Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Aksaray Şehri**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1991, s.47

⁴⁰ "Onbin Yıllık Kültür Şehri Aksaray" Aksaray Valiliği, s.21-24

⁴¹ "Aksaray" **İnönü Ansiklopedisi**, Ankara 1956, c.1 s.373, W. M. Ramsay; **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, çev. Mihri Pektaş, İstanbul 1960, s.314–316

⁴² W. Barthold; "Aksaray" **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1964, C.1 s.274

⁴³ Paul Wittek; "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları" **Selçuklu Araştırmalar Dergisi 1**, Ankara 1970, s.194,225–226

II. İzzeddin Kılıç Arslan, Archelais'in yerinde yeniden kurduğu şehre beyaz mermerden yaptırdığı büyük saraydan dolayı "Aksaray" adını vermiştir.⁴⁴ Ayrıca Aksaray bu dönemde "Dar'üz-Zafer, Dar'üz-Süleha" isimleri ile de anılmıştır.⁴⁵ Honozlu Bizans TARİHÇİSİ Nichetas Cihaniatas, Türklerin 1170'den beri "Aksaray" adını taşıdığını yazmakla olayı doğrulamaktadır.⁴⁶

⁴⁴ Niğde İl Yıllığı, Ankara 1967

⁴⁵ "Onbin Yıllık Kültür Şehri Aksaray" Aksaray Valiliği, s.25,29

⁴⁶ Albert Gabriel; a.g.e s.70, Niğde İl Yıllığı, s.66

III- TÜRK-İSLAM DÜNYASINDA BELLİ BAŞLI TARİKATLAR

Tarikatlar; tasavvufi hayatla ilgili kurumlardır. Tasavvuf olgusunun tarikatlar şeklinde kurumlaşması, İslam felsefesine derin düşünce boyutları katan teorik tasavvufun sonunu hazırlayarak, İslam dünyasında tarikat hâkimiyetinin başlamasına sebep olmuştur. Türk-İslam dünyasında yer alan belli başlı tarikatlara geçmeden önce tarikatlarla bağlantılı olan tasavvuf ve sufi terimlerine açıklık getirmek gerekir.

Klasik tasniflere göre İslami ilimlerden bir tanesi de tasavvuftur. İslam kültür ve medeniyetinde önemli bir yere sahip olan tasavvufun çok sayıda tanımı yapılmıştır.

Tasavvuf:”yün” manasına gelen suf kökünden gelmekte olup “yün elbise giymek” âdetine isim vermek için kullanılmıştır.⁴⁷

Daha açık bir ifadeyle; kelimenin Arapça yahut yabancı, Ehl es-Suffe, SAFF, Benû Sufe, safevi, safâ, safva, savfet, saphas-saphia ve sûf ... gibi sözcüklerin birinden türemiş olduğu öne sürülmüş ve böylece tasavvufa menşei yapılmak istenmiştir. Sufilerin ve hatta bir görüşe göre Hz. Peygamber’in yünden yapılmış ve kendisine “suf” denilen bir elbiseyi giyme âdetinden bahisle aradan türediği görüşü en yaygın ve en çok kabul görendir.⁴⁸

“Tasavvuf” kelimesinin gerek sufiler, gerekse günümüz yazarları tarafından çok sayıda tanımı yapılmıştır. Değişik asırlarda yaşamış sufilerin tariflerinden birkaç tanesi şöyledir:

⁴⁷ Ercümen Özkay; **Tasavvuf ve İslam**, Anlam Yayınları Ankara 2000, s.33

⁴⁸ Ünver Günay; **Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye** Kayseri 1999, Erciyes Üniversitesi Yayınları, s. 70-71

Maruf Kerhi(Öl. H.200/M.815): “Hakikatları elde etmek, halkın elinde bulunan dünyalıkla ilgilenmek, onlara ümit bağlamamaktır.”

Ebu Hüseyin Nuri(Öl. H.295/M.907): “Unvan ve bilgi işi değil, ahlâktan ibareettir.”

Ebu İshak Kâzerunî(Öl. H.426/M.1034): “İddiaları terk, gönül zenginliklerini gizlemektir.”

Gazali (Öl. H.205/M.1111): “Gönlü, masivadan çekip alarak Hakk’a çevirmektir.”

İbn Arabî (Öl. H.638/M.1240): “Kişinin zahiren ve batın şer’i edeplerle birlikte olmasıdır. Bu da ilahi ahlâktır.”

İmam Rabbani (Öl. H.1034/M.1625): “Şeriatın üç yönü vardır: İlim, amel, ihlâs. Tasavvuf üçüncü maddenin gerçekleşmesine yardım eden bir yaşama ve düşünme tarzıdır.⁴⁹

Nasrabazi: “Kur’an ve Hadislere sarılmak, heveslere uymamak, şeyhlere hürmet etmek, halkın özürlerini kabul etmek, ibadetler konusunda birtakım tevillere kaçmamaktır.

Şibli: “Karşılıklı sevgi ve dostluktur. Hiçbir kaygı duymadan Allah ile beraber olmaktır. Ruhun üfleyişlerine kulak vermektir.”

Ebu Said: “Fuzuli işleri terk etmektir.”

İbn Hafif : “Kadere sabır, Hakk’ın verdiği rıza, gerçekleri aramak için dere-tepe dolaşmaktır. Hakikat ilimlerine bağlanmaktır.”

⁴⁹ Mustafa Kara; **Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları, Tarikatlar, Tekkeler, Şeyhler**, İstanbul 2005, s.13-14

Ebu Hafs : “Edepten ibarettir.”⁵⁰

İbn Haldun; “İslam milletinde sonradan peyda olan şer’i ilimlerden biridir. Esası ,ashap ve tabiün ile onlardan sonra gelenlerin hak ve hidayete uyan halleridir., temeli ibadetle meşgul olmak ve kendini Allah’a vermek , dünya alayışlarından süslerinden yüz çevirmek , herkesin dadandığı mal ve menalden el etek çekmek , halktan ayrılarak ve halvete çekilerek ibadete dalmaktır” şeklinde tanımlanmaktadır.⁵¹

Tasavvufun bu tariflerine bakılarak genel itibariyle konunun dini görünümü açığa çıkarken, ahlaki boyutu da belirginleşmektedir.

Tasavvufi hayatın doğuşunda temel sebep dinlerin yapısı ve insanın ruhi ihtiyaçlar olmakla birlikte iki hareket bu gelişmeyi hızlandırmıştır. Bunlardan biri; İslam dünyasında ortaya çıkan lüks, sefahet ve israf olarak görülürken diğeri ise; dini meseleleri yalnız akılcılıkla izah ederek onun manevi boyutunu göz ardı eden bilginlerin tutumu şeklinde yorumlanır.

İnsanların tasavvuf ve tarikatlara girişi de çoğu zaman bir bunalım, sıkıntı, ümitsizlik ve kargaşa ile izah edilmiştir. Böyle bir ifadeye göre Fritz Meier’in yorumu şöyledir:

“Tasavvuf İslam cemaatı içinde Peygamber döneminin iman tazeliğini yeniden yaşatmak, her yandan gelen şüphe tereddüt, yalnızlık ve kargaşalıklara karşı dinin asli otoritesine bir dönüş sağlamak gayreti olarak görülebilir.”⁵²

⁵⁰ Mustafa Kara; **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İletişim yayınları, 1985. s.7

⁵¹ Ömer Rıza Doğrul; **İslamiyetin Geliştirdiği Tasavvuf**, İstanbul 2008, s.89-90

⁵² Mustafa Kara; **a.g.e**, 1985, s.8-9

Tarikatla ilgili bir başka terim ise; “sufi” kelimesidir. Tasavvuf kelimesinin kökenini oluşturan Sufi kelimesinin çok sayıda tanımı yapılmıştır. Bir sufi’nin birden çok tanımının yapılması, onun hayatının çeşitli dönemlerinde yakaladığı nokteleri göstermesi açısından önemlidir.

İlk üç yüzyılda yaşayan bazı sufilere göre “sufi” tariflerine bakabiliriz:

Cüneyd: Sufi; Toprak gibi ve kötü olan her şey, toprağın üzerine atılır; fakat ondan güzelden başka bir şey çıkmaz. Yer gibidir, iyisi de kötüsü de ona basar. Bulut gibidir, her şeyi gölgelendirir, yağmur gibidir her şeyi sular.

Nuri: Bulamadığı zaman sükûn ve huzur içinde, bulduğu zaman ise başkalarına vermeyi tercih eden, sema ve dini musiki ile iç içe olan, emir ve yasakları gözetten kimsedir.

Dükki: En uygun işle meşgul olan ve kötülüklerden uzak duran kişidir.

Keteni: Görünüşte kul(köle) , hakikatta ise hür olandır.

Nahsebi: Hiçbir şeyin bulanmadığı, her şeyin kendisiyle berraklaştığı şahıstır.⁵³

Yapılan bu tanımlamaların yanı sıra sufi kelimesinin ne zaman ortaya çıkmış olduğu üzerinde çeşitli fikirler ileri sürülmektedir. Bazılarına göre bu söz, Hicretin iki yüzüncü yılından evvel olmuştur. Bazılarına göre ise; daha önceden Müslümanlarca kullanılmıştır. Bir başka görüşte de bu kelimenin cahiliye devrine ait olduğunu ve Arapların İslam’dan önce de bu kelimeyi tanıdıklarını belirtiyorlar. Yer olan görüş ayrılıkları ne derece olursa olsun tasavvufi kaynakları en sağlamı İslam âleminde kendisine sufi denilen ilk zatın Hicretin 150. senesinde vefat eden Ebu Haşim el-Küfi olduğunu

⁵³ Mustafa Kara; a.g.e. , 1985, s. 7

bildirmektedir.⁵⁴ Bu zat Hicri 150 senesinde vefat ettiğine göre, sufi tabirinin Hicri ikinci asırda ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Sûfi kelimsinin ortaya çıktığı tarih konusunda olduğu gibi kelimenin kökeni konusunda da belirsizlikler söz konusudur. Bazılarına göre bu bir isim değil lakaptır. Çünkü Arapça’da bunu destekleyecek hiçbir kelime bulunmamaktadır. Sufi kelimesinin safa’dan ve safv’dan türediği düşünülür. Sufi’nin safi bir kalp (kalbin Allah’tan başka şeylerden temizlenmesi) sahibi olması gerektiği beklenen bir özelliktir. Fakat dil açısından bu anlamı kabul etmez. Çünkü safa kelimesinden “safevi” , “safv” kelimesinden ise “safvi” kelimesi türetilir. Safinin saff, yanı sıra anlamındaki kelimedenden türediği de yer alan başka bir görüştür. Sufilerin Tanrı huzurunda ilk safta, ilk sırada olduğu düşünülür. Kalpleriyle Tanrı’ya yönelişleri onlara bu mevkii sağlamış ve onun için bu anlamın manevi bakımdan doğru olduğu belirtilirken dil bakımından aynı şeyleri söylemenin mümkün olmadığı ifade edilir.⁵⁵

Sufiye suffeye, yeni Hz. Peygamber devrinde bütün hayatlarını İslamiyeti öğrenmeye ve Peygamberin hiçbir irşadını kaçırmamaya dikkat eden fakir muhacirlere bağlayanlarda vardır. Sufilerin yaşadığı hayat ile Ehl-i Suffe’nin yaşadıkları hayat arasında bir bağlantının olduğu söylenebilir. Fakat dil bakımından suffe kelimesinden “sufi” değil, ancak “suffi” kelimesinin türetilebileceği açıklanmaktadır.⁵⁶

Sufi kelimesinin ensedeki bükümlü saç anlamına gelen “savfat al-kifa’dan” türemiş olabileceği ileri sürülen tahminler arasındadır.⁵⁷

Bir grup ise; sufi kelimesinin yün manasına gelen “suf” dan dan geldiğini; çünkü bu mezhebi benimseyenlerin yün elbise giydiklerini

⁵⁴ Ömer Rıza Doğrul; **a.g.e.** s.94

⁵⁵ Ömer Rıza Doğrul; **a.g.e.** s.96

⁵⁶ Ömer Rıza Doğrul; **a.g.e.** s.96, Mehmet Emin Fidan; **Tarihi Gelişimi İçerisinde Sufilik**, Ümran Yayınları, İstanbul 1998 s.101

⁵⁷ Mehmet Emin Fidan; **a.g.e.** s.101

söylemiştir. Uygun görülen ve kabul edilen, kelimenin bu kökten türediği şeklindeki görüştür. İbn Haldun bu görüşü benimseyenler arasındadır. Bir sistem olarak Ebu Haşim el-Kufi ile tanıdığımız sufilik; olduğu zaman itibariyle Peygamberimiz ve arkadaşlarının yaşayışlarındaki sadelik çizgisinde, çıkış gayesi açısından kalbi Hakk'a bağlamaktan ibaret olduğu belirtilir. Sufiler; hayat tarzları itibariyle dürüst, sade, her türlü karışıklıktan kurtulmuş, bedeni mutluluk ve cismani tutkulardan uzak, Peygamber Efendimiz ve önemli İslam büyüklerine benzemeye kararlı dengeli insanlar olarak ifade edilmektedir.

Sufiler; zaman zaman farklı isimlerle de anılmışlardır. Kuşeyri'nin risalsi H.Z. Muhammed zamanından başlayarak kendini ruh hayatına verem ve bu hayatı yaşayan kimselerin hangi isimlerle adlandırıldıkları konusunda önemli bilgiler aktarılmaktadır. Müslüman büyüklerine Hz. Peygamberin devrinden sonra, peygamberin arkadaşı olmaları sebebiyle "ashab" adı verilmiştir. Daha sonra ikinci asırda ashabın ashabı yetişmiş ve bunlara da "tabiûn" denilmiştir. Bunlardan sonra gelen nesilde "tebe-i tabiin", yeni "Hz. Peygamberin ashabına uyanlara uyanlar" adını almıştır. Ashab ve tabiinin yaşadıkları I. ve II. Hicri asrın ilk yarısında henüz sufi kelimesinin kullanımına rastlanmamıştır.⁵⁸

Tasavvuf ve sufi kelimelerinden yola çıkılarak tarikat için şöyle bir tanımlama yapılabilir:

Tarikat; sufinin ulaşmak istediği asıl amacı ve aynı zamanda tasavvufi yola giriş nedeni olan ilahi hakikate kavuşma arzusunu gerçekleştirebilmek için manevi yolculuğunda geçmekle yükümlü olduğu engellerle dolu aşamalarda, ona rehberlik eden ve onu ilahi hakikate kavuşturan "özel bir yol" olarak belirtilebilir.

⁵⁸ Ömer Rıza Doğrul; a.g.e. s.94-95, Mehmet Emin Fidan a.g.e. s.131-132

Tarikat kelimesinin ifade ettiği anlam farklı çevrelere göre değişiklik göstermektedir. Bu anlamda tarikat sözcüğü Sünni çevrelere göre şeriate sıkı sıkıya bağlı olan bir yöntemi temsil etmektedir. İlahi hakikate ulaşabilecekleri konusundaki iddialarına ısrar etmeleri üzerine sürekli olarak şeriatçılar takip edilerek eleştirilmiş olan tasavvuf ehli bu olaylar sonucunda da Sulami ve Makki'den itibaren İbn Tahir Makdisi ve Gazali'ye kadar tarikatın adabını derleyerek tarikatı daha çok sünni anlamda sınırlandırmaya çalışmışlardır.⁵⁹

İslam dünyasında tasavvuf'un yayılmasıyla "tarikat" kurumu ortaya çıkmıştır. Tarikat; Arapça'daki "Tarık"(yol) kelimesinin oğulu olup, "Yollar" anlamına gelmektedir. Bir tasavvuf terimi olarak tarikat; sofiyi Allah'a Kavuşturan yol anlamına gelmektedir. Bütün tarikatlarda Hakk'a ulaşmak için üç yok kabul edilmiştir. Bunlar; Tarık-ı ahyar, Tarık-i ebrar ve Tarık-i şettar'dır.⁶⁰

İslam dünyasında tasavvufa yönelik ilk merkezlerin 8. yüzyılda Suriye, İran, Horasan bölgesinde kuruldukları bilinmektedir. Dönemin egemen gleri, tarikat ilkelerini benimseyen ve zamanla büyük güç haline gelen kitleleri kendi taraflarına çekerek ekonomik ve politik alanda idari sistemin bir parçası haline getirmeye çalışmışlardır. Ayrıca Orta Asya'dan gelen akınların ve Türk-Moğol şamanizminin Anadolu'da meydana gelen tarikatların oluşumunda etkili olduğu belirtilmektedir.⁶¹ Moğolların Anadolu'ya akınları, halk arasında moral çöküntüsü yaratırken; halk, şeyh ve dervişlerin etrafında toplanarak yeni ümitler aramıştır. Çok sayıda batini inançlı şeyh ve dervişler Anadolu'ya gelerek kendi fikirlerini, inançlarını yaymak için köy köy, şehir şehir, dolaşmıştır. Böylece bir tarikat edebiyatı, musikisi, plastik sanatları ve tekke mimarisi ortaya çıkmıştır. Kısacası bu dönem, tarikat tarihi bakımından

⁵⁹ Louis Massignon; "Tarikat" , **İslam Ansiklopedisi**, C.12/1, İstanbul 1979, s.1-15

⁶⁰ Louis Massignon; **a.g.a.m.** s.1 Selçuk Eraydın; **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul 1981, s.172 Erol Altınsapan; Anadolu Tarikat Yapılarına Bakış(13-15. yy)Bilecik Orhan Gazi İmaret'i" Kazı Sonuçları, Eskişehir 2003, s.3 M. Doğan Bayın ve İsmail Dervişoğlu; **Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü**, İstanbul 2003, s.37

⁶¹ Erol Altınsapan; **a.g.m.** s.29

Anadolu'nun en karışık dönemidir.⁶² Söz konusu olan bu dönemlere baktığımızda, tasavvufun Anadolu'da sistemleşip, tarikatlaşmakta olduğu görülmektedir.

Tarikat kelimesi, IX ve X. yüzyıllarda şeriatın tam anlamıyla uygulanmasıyla ilahi gerçeğe yani hakikate ulaştıran bir yol saptayarak her ilahi yolculuğa rehberlik etmek için ideal bir usulü, yöntemi ifade eden bir anlama gelmekte, ölümden sonraki hayatı kazanmak için bu dünyadan yüz çevirerek ve uzaklaşarak, manevi duyguları terbiye, nefsi ve dünyevi istekleri yenme, içi kötü duygulardan arındırmayı barındıran bir yaşayış biçimine işaret eden anlama gelmekteydi. XI. yüzyıldan sonra kurulmaya başlanan tarikat adı verilen kurumlardaki aynı ruhani duyguları paylaşan kişilerin ortak yaşayışı için, manevi hayata kendini vermiş kişilerin bütünü ifade etmek amacıyla bu terim kullanılmaya başlandı.⁶³

XII-XIV. yüzyılların tasavvuf tarihi açısından temel özelliği tarikatların oluşum safhalarını kapsamasıdır. İslam dünyasında yaygın olan tarikatların kurucu pirlerinin büyük çoğunluğu bu dönemlerde yaşamış ve sonraki yüzyıllarda kurulup gelişecek olan tasavvufi müessesenin ilk tohumlarını atmışlardır.

Selçuklular döneminde oluşum safhasını yaşayan tarikatların bir kısmı Anadolu dışında kurulmuş, daha sonraki yıllarda bu bölgeye gelip yayılma imkanı bulmuşlardır. Bir grup tarikat ise; Anadolu'da kurulmuş ve sonraki asırlarda diğer İslam ülkelerine uzanmışlardır. Tarikat pirinin vefat ettiği yerde genellikle o tarikatın kurulduğu bölge olarak kabul edilmiştir.⁶⁴

⁶²Beyhan Karamağaralı; "Anadolu'da XII-XVI. Asırlardaki Tarikat ve Tekke Sanatı Hakkında" **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XXI Ankara 1976, s.247

⁶³Louis Massignon; **a.g.a.m.** s.1

⁶⁴Mustafa Kara; **Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Tarikatlar, Tekkeler, Şeyhler**, İstanbul 2005, s.15,46

Tarikatlar, toplum yapısında ve dönem olarak Anadolu Selçuklularında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca bu dönemde tarikat kuran önemli örgütler vardır. Bunlardan biri Anadolu'yu fetheden, İslami ilkeleri yayan, yeni topraklardaki nüfusu Türkleştiren Anadolu Gazileri(Alp-erenler)'dir. Özellikle Anadolu'nun Türkleşmesinde-İslamlaşmasında önemli rolü olan Kolonizatör Dervişler(Abdalan-ı Rum)'de bir başka tarikat örgütüdür. Bunun yanı sıra Anadolu Ahilerini ve Bacıyan-ı Rum örgütlerini de unutmamak gerekir. Ahiler genellikle şehir ve kasabalarda yaşayan zanaatkâr erkeklerden oluşan bir topluluktur. Bacıyan-ı Rum ise; genç kadınların ve bacıların kurduğu bir teşkilattır. Ahilerin kadınlar kolu olarak faaliyet göstermiştir. ⁶⁵

Osmanlılar döneminde “doğup gelişme, yayılma” safhasında olan tarikatlar kendine has adab-erkân kaideleriyle müesseseseleşmiş, vakfiyeler yoluyla iktisadi bağımsızlığını elde ederek dini-içtimai hayatın değişik alanlarına uzanmıştır. İlk zamanlarda Osmanlılar, Batini tarikatları koruyup desteklerken, XVI. Yüzyıldan itibaren Sünni tarikatları desteklemişlerdir. II. Mahmut döneminde yeni bir düzenlemeye tabi tutulan tarikatlara daha sonra II. Abdülhamit'in benimsediği İslami siyasetten dolayı tekrar önem verilmiştir. Son olarak tarikatlar 1925 yılında kaldırılınca kadar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. ⁶⁶

Genel hatlarıyla belirtmek gerekirse Anadolu'da özellikle 12. ve 13. yüzyıllar Türkleşme ve İslamlaşmanın gerçekleştiği dönemlerdir. Belirtilen dönemlere baktığımızda Anadolu'yu Türkleştirme ve İslamlaştırma çalışmalarının 1071 Malazgirt Zaferinden hemen sonra başladığını ve Moğol istilasını sonucu Anadolu'ya yapılan Türk göçleri ile XIII. yy.ın ilk çeyreğinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Yapılan bu göçlerle birlikte Anadolu'nun Türk ve İslam yurdu haline gelmesinde tasavvuf ve tasavvufi zümrelerin etkisi de önemli bir yere sahiptir.

⁶⁵ Haşim Karpuz; **Anadolu Selçuklu Mimarisi**, Konya 2001, s.93-94

⁶⁶ Mustafa Kara; **a.g.e**, 2005, s.115

Müslümanlığın ilk beş yüzyılı içinde herhangi bir tarikat söz konusu değildir. İslam dünyasında ün almış ve etrafında kalabalık grupların toplanmasını sağlayabilmiş on iki tarikatla her birinin kolları vardır. Tarikatların sayısını on iki olarak kabul edenlere göre temel tarikatlar şunlardır: Kadirilik, Rıfailik, Bdevilik, Desukilik, Sa'dilik, Şazilik, Halvetilik, Mevlevilik, Bketaşilik, Bayramilik, Celvetilik, Nakşibendîlik. Ancak “Allah’a ulaşan yollar halkın solukları sayısındadır” sözü ile belirtilen sayı tarikatların ve tarikat şubelerinin sayılarına göre daha doğru olarak kabul edilir.⁶⁷ Temel olarak kabul edilen tarikatlardan başka Anadolu dışında kurulup Anadolu’ya gelemeyen Yesevilik, Medyenilik, Kübrevilik, Sühreverdilik, Çeştilik gibi tarikatların yanı sıra Anadolu dışında kurulup Anadolu’ya gelen Kazerunilik ve Zeynilikte yer alan tarikatlar arasındadır.⁶⁸

Her tarikat her toplumda ve her bölgede yaygınlık kazanamamıştır. Başka bir ifadeyle tarikatların tarihleri olduğu gibi coğrafyaları da vardır. Örneğin Kübrevilik, Sühreverdilik, Çeştilik gibi tarikatlar Rusya, İran, Afganistan, Hindistan bölgesinin en yaygın tarikatları oldukları halde bizde hiç tanınmamışlardır. Sadece Sühreverdiliğin bir kolu olan Zeynilik, Sühreverdilik kültürünü Anadolu’ya taşıyarak etkisini gösterebilmiştir. Daha çok Osmanlı topraklarında tutulan ve yayılan Bayramilik, Bektaşilik, Mevlevilik, Celvetilik gibi tarikatlar Güney Asya İslam ülkelerinde pek bilinmezler. Kadirilik, Nakşibendilik gibi tarikatlara İslam dünyasının her tarafında rastlamak mümkün olurken Bedevilik, Desukilik, Şazelilik gibi tasavvufi yollar daha çok Kuzey Afrika’da yayılma zemini bulabilmişlerdir.

Tarikatların her yerde yaygın olmamasının sebepleri konusunda da birtakım düşünceler var olabilir. Tarikatın bir yerde yayılması, orada tutulması bir gayret ve organizasyon varlığıyla yakından ilişkilidir. Ayrıca tarikatların

⁶⁷ Erol Altınsapan; **a.g.m** S.4

⁶⁸ Mustafa Kara; **a.g.e.** 2005, s.16

vurguladığı konular birbirine benzediği için, bir bölgeye daha sonra gelen bir tarikat tutunma imkânı bulamayabilmektedir. Tarikatların tarih sahnesinden silinmesinin bir sebebi de diğer tarikatlar içinde erimeleridir. Yani bazı tarikatların uzantıları değişik bölgelerde farklı isimlerle var olmuşlardır. Mesela Yesevilik, Anadolu'ya gelememiştir; fakat bazı araştırmacılara göre Bektaşilik ve Nakşibendiliğin kaynağı Yeseviliktir. Bayramilik de Halvetilik ile Nakşibendiliğin birleşmesinden meydana gelmiştir.

Tarikatların yapısı, sistem ve felsefesi ile yöre halkı arasında kurulan bağlar da önemlidir. Sözelimi medrese kültürünün hâkim olduğu bir bölgede Bektaşilik gibi tarikatların yaygınlık kazanması zordur.⁶⁹

İslam dünyasında Anadolu'da yaygınlık kazanan Osmanlı topraklarında tutunan tarikatlara kısaca değinmek ve onların Anadolu'daki ilk temsilcilerine bakmak yerinde olacaktır.

III-1- Bektaşilik

Türk toplumu üzerinde şiir ve nükteleriyle hala varlığı hissedilen tarikatlardan biri de Bektaşiliktir. Anadolu'da kurulan ve daha çok Osmanlı topraklarında yaygın olan Bektaşilik, XIII. yüzyılda Hacı Bektaş-ı Veli gelenekleri çerçevesinde Babailik, Kalenderilik ve Ahilik'ten birçok unsuru alarak bir tarikat olarak ortaya çıkmıştır.⁷⁰

Hayatı hakkında kesin bilgilere sahip olmadığımız Hac Bektaş Veli'nin(H. 645/1247–1248) Nişabur'da doğduğu ve tahsilini burada tamamladığı, adının Muhammed olduğu belirtilir.⁷¹ Horasan erenlerinden olduğu belirtilen Hacı Bektaş-ı Veli'nin; Ahmet Yesevi ile müridi Lokman-ı

⁶⁹ Mustafa Kara; a.g.e. 1985 s.63-64

⁷⁰ Yusuf Küçükdağ; "Osmanlı Dönemi Konya Tekke ve Zaviyeleri" Düünden Bugüne Konya'nın Kültür Birikimi, Selçuk Üniversitesi Yayını, Konya 1999, s.136

⁷¹ Mustafa Kara; a.g.e. 1985, s.65 Ömer Rıza Doğrul; a.g.e. s.94, Ramazan Muslu; **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf(18. yy)**, İstanbul 2003 s. 493

Perendenin yanında bulunduğu, Anadolu'ya geldikten sonra Baba İlyas ve Baba İshakla ilişki kurduğu rivayeti de vardır.⁷²

Hacı Bektaş-ı Veli'nin "Makalat" ve "Şerh-i Besmele" veya Besmele Tefsiri adlarıyla bilinen iki eseri vardır. Düşüncelerini hadislerle ve Kur'an ayetlerine dayandıran Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre tarikatların amacı; halka hizmet, akıl ve ilmi değerinin altını çizmektir.⁷³ Tarikatın yaygınlık kazanması ve güçlenmesi Balım Sultan(Öl. H.922/M.1516) dan sonra özellikle Yeniçeri ordusuyla yakın temasa geçtiği zamandır. Bu temas tarikatın Anadolu ve özellikle Rumeli topraklarında tutunmasına sebep olarak yayılmasını kolaylaştırmıştır.⁷⁴

Yeniçerilerin kuruluşunda etkin rol oynayan Bektaşilik, Osmanlı fetihlerine XIV. yüzyıl başlarından itibaren "Abdalan-ı Rum" adı altında katılmış, yeni alınan toprakların Türkleşmesi ve İslamlaşmasında açtıkları tekke ve zaviyeler aracılığıyla etkili olmuşlardır. Bektaşiler, II. Mahmud devrinde Bektaşilik resmen yasaklanıncaya kadar Faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.⁷⁵

III-2- Mevlevilik

İslam dünyasının en önemli ve yaygın tarikatlarından biri olan Mevlevilik, XIII. asrın sonlarında Konya'da kurucusu Mevlana Celaleddin Rumi(öl. H.672/M. 1273) adına oğlu sultan Veled tarafından tesis edilmiş bir tarikattır.⁷⁶

Efendimiz anlamına gelen Mevlana diye anılan Belh'de doğan Celaleddin Muhammed, Ahmet Hatibi oğlu Belhli Bahaüddün Muhammed

⁷² Mustafa Kara; **a.g.e.**2005, s.25

⁷³ Ramazan Muslu; **a.g.e.** s. 495-496

⁷⁴ Mustafa Kara; **a.g.e.** 2005, s.25

⁷⁵ Yusuf Küçükdağ; **a.g.m.** s.138-139

⁷⁶ Ramazan Muslu; **a.g.e.** s. 311

Veled'in oğludur.⁷⁷ Babası Bahaüddün Veleddin'in burayı terk etmesiyle Mevlana da ailesiyle birlikte Konya'ya gelmiştir. İyi bir medrese eğitiminden sonra tasavvufa yönelen Mevlana Celaleddin-i Rumi; Mesnevi, Divan-ı Kebir, Fih-i Mafih gibi eserleriyle daha geniş bir alanda ilgi uyandırmış, çeşitli din ve inançlara mensup insanları etkilemiştir.⁷⁸

Çelebi Hüsametdin'le Mevlana'nın oğlu Sultan Veleddin zamanında bünyeleşmeye başlayan Mevlevilik, zamanla Bağdat'tan Rumeli'ye kadar geniş bir alanda kurulan Mevlevihanelerle tesir sahasını genişletmiştir. Mevlevilik, Anadolu'daki tasavvufi faaliyetler açısından Halvetilik, Nakşibendîlik, Bayramilik ve Zeynilik gibi tarikatlara oranla önceliği olan bir tarikatıdır. Tarikatını aşk, sema ve safa üzerine kuran Mevlana, tasavvufu belli kurallar ve fikirler sistemi değil, duyulan ve yaşanan bir bilim olarak algılamış, toplumun her tabakasından pek çok kişiyle yakın temas kurmuştur. Mevlana Celaleddin-i Rumi, Mevleviliğin felsefesini, tasavvufunu ve ilahi aşkını anlatırken; oğlu Sultan Veleddin Mevlevi tarikatını, Ulu Arif Çelebi Mevleviliğin musikisini geliştirmiştir. Abid Çelebi ise; sema'nın son şeklini vermiştir.⁷⁹

Mevleviler ortaya çıktıkları XIII. yüzyıldan itibaren hep denge unsuru olmuş, bu sebeple yönetimlerle ilişkileri hiçbir zaman bozulmamıştır. Bu özelliğinden dolayı Osmanlı Devleti Batini tarikatlara karşı Mevlevilik'e destek vermiştir. Osmanlı dönemi Konyasında Mevlevilik, tekkeleri en çok olan tarikat durumundadır. Mevlana Dergahı başta olmak üzere Konya'daki Mevlevi tekkeleri, edebiyata ve musikiye dair eserlerin verildiği birer okul konumundadır. 1925'te tekkeler kapandıktan sonra Mevlana Dergâhı müze haline getirilmiş ve bu şekliyle de bütün dünyanın ilgisini toplamıştır.⁸⁰

⁷⁷ Erol Altınsapan; **a.g.m** s. 10

⁷⁸ Mehmet Emin Fidan; **a.g.e.** s.48

⁷⁹ Kadir Özköse; "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü" **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.VII S.249-279

⁸⁰ Yusuf Küçükdağ; **a.g.m.** s.138

III-3- Bayramilik

Anadolu'da kurulan bir başka tarikat da Bayramilik'tir. Kurucusu Hacı Bayram-ı Veli(D. H. 753/1352-Öl. Ankara H.833/1430) Ankara'nın Solfasol(Zü'l-Fadl) köyünde doğmuştur. Asıl adı Numan'dır.⁸¹

Ankara'da ve Bursa'da tahsilini tamamlayan Hacı Bayram Veli bir müddet müderrislik yapmıştır. Daha sonra tasavvufi hayata yönelerek "Somuncu Baba" diye tanınan Hamiduddin Aksarayi'nin(Öl. H.815/M.1412) müridi olmuştur.⁸² Mürid ve müşid birlikte Şam üzerinden hacca gitmiş, dönüşte Aksaray'a yerleşmişlerdir. Şeyhinin vefatından sonra Hacı Bayram Ankara'ya dönerek kendi tekkesini kurdu ve insanlara tasavvufi konularda yol göstermeye başladı. Zamanla etrafında toplananların çokluğu, bazı kişilerce hoş karşılanmadığından, kendisi devrin sultanı II. Murat'a şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine saray Hacı Bayramı Veliyi Edirne'ye davet etmiş, yapılan sorgulama olumlu sonuçlanınca tekrar Ankara'ya dönmüştür.

Bayramilik'in piri olan Hacı Bayram Veli'den günümüze bir iki şiirinin dışında herhangi bir şey ulaşmamıştır; fakat yetiştirdiği insanlar hem tasavvufi terbiyenin, hem de halk ve tekke edebiyatının önderleri olmuşlar, önemli eserler kaleme almışlardır. Onun terbiyesinde yetişen büyük şahsiyetlerden birkaç tanesi Eşrefoğlu Rumi, Melamiye-i Bayramiye'nin piri Ömer Dede Sikkini, İstanbul'un manevi fatihi Akşemseddin, Yazıcızade Muhammed'tir. Anadolu dışında pek yayılmayan Bayramilik, Halvetilik ve Nakşibendîliğin izlerini taşır.⁸³

Anadolu tarikatlar tarihi açısından önemli bir sufi olan Hacı Bayram Veli'nin Ankara'daki kabri Türkiye'nin en çok ziyaretçisi olan yerlerinden biridir.

⁸¹ Mehmet Emin Fidan; a.g.e. s.39 Mustafa Kara; a.g.e. 1985, s.67

⁸² Mehmet Emin Fidan; a.g.e. s.39 Mustafa Kara; a.g.e. 1985, s.67

⁸³ Mehmet Emin Fidan; a.g.e. s.39

III-4- Sühreverdilik

Ebu'n Necib Sühreverdi(Öl. H. 563/ M. 1167)'nin kurduğu tarikat, zamanın “şeyhler şeyhi” sayılan Ebu Hafs Ömer es-Sühreverdi (Öl. H.632/M. 1236) tarafından geliştirilip sistemleştirilmiştir. Onun “Avarifu'l Maarif” adlı eseri sadece Sühreverdiliğe değil, bütün tarikatlarda temel eser olarak okutulmuştur.⁸⁴

Sühreverdi tarikatı, tekkeleriyle Anadolu'da yaygınlık kazanamadıysa da Sühreverdi kültürünü Sühreverdiliğin bir kolu olan Zeynilik ile Anadolu topraklarında yayılma imkânı bularak etkisini bugünde sürdürmektedir.⁸⁵ Sühreverdilik genel hatlarıyla dini esasların dışında bir yorum getirmeyen cezbe ve çoşkunuğu denge de tutmaya çalışan bir tarikattır.⁸⁶

Sühreverdiliğin Osmanlı topraklarındaki tesirini şu belgeyle gösterilebilir:

Sühreverdiliğe mensup İbrahim Mehmed, Aksaray'da bulunan evini tekke olarak vakfeden kendisinden sonra kendi tarikatına mensup “ Salih ve müstehak olan dervişandan” birinin yetkililerce nazır ve müteveli olması H.1143/ M. 1729 tarihli vakfiye ile şart koştur.⁸⁷ Belgede de belirtildiği üzere Derviş Hacı İbrahim'in bu dönemde Sühreverdiliği Aksaray'a taşıdığı ve tekkesiyle faal olduğu anlaşılmaktadır.

⁸⁴ Kadir Özköse; **a.g.m.** s.253 Mehmet Emin Fidan; **a.g.e.** s.54 Mustafa Kara; **a.g.e.** 2005, s.23

⁸⁵ Mustafa Kara; **a.g.e.** 2005, s.23

⁸⁶ Mehmet Emin Fidan; **a.g.e.** s.55

⁸⁷ Mustafa Kara; **a.g.e.** 2005,s.23

III-5- Nakşibendîlik

Kurucusu Bahaüddin Nakşibend'e(H. 718/M. 1318-Ö.H.791-M.1389) nisbet edilen bu tarikat Türk-İslam dünyasının yakından tanıdığı tasavvuf ekollerinden biridir. Bahaüddin Nakşibend, Buhara'nın yakınında Kasr-ı Arifan'da dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta tasavvufi hayatın içine girerek kendisinden çok önce vefat etmiş olan Abdülhalik Gücdüvani(Öl. H.617/M.1220) tarafından yetiştirildiği kabul edilmektedir.⁸⁸

Nakşibend , ; kelime anlamı Farsça nakış yapan demektir. Kalbi işlediği, kalbin üzerine süsler yaptığı için bu adı almıştır tasavvuf dünyasına getirdiği zenginlik sessiz(hafî) zikirdir. Sema meclislerine, halvet hayatına ilgi duymaması ve dervişlere ait özel kıyafetlere soğuk bakmasından hareketle onun melamî meşreb sufilere biri olduğu hükmüne varılmıştır. Tarikatın kurulmasında ve yayılmasında önemli rol oynayan meşhur müridi Muhammed Parsa(Öl. H.822/M.1419)'dır. Nakşibendîliğin Osmanlı dünyasındaki ilk büyük temsilcisi Ahrar müridi Simavlı Molla İlahî'dir. Bu tarihten itibaren Nakşibendîlik Osmanlı coğrafyasında önemli tarikatlardan biri olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür, tarikatlar arasında da "şeriatî bağlılık" açısından ön sıralarda anılır. Nakşibendîliğin Anadolu'da en yaygın olan tarikatlardan kurulan Halidiye kolu önem kazanmıştır. Bu kolun hızla yayılmasının sebebi de Tanzimat'tan kısa bir süre önce Yeniçerilikle birlikte kapatılan Bektaşîliğe ait tekkelerin devlet tarafından bu tarikata devredilmesidir.⁸⁹

III-6- Halvetilik

Osmanlı Devleti'nde en yaygın tarikatların başında gelen Halvetiliğin temeli, XIV. asrın ikinci yarısında Harezm bölgesinde Kerimüddin Ali

⁸⁸ Mehmet Emin Fidan; a.g.e. s.49

⁸⁹ Mustafa Kara; a.g.e. 1985, s.72-73

Muhammed Halveti(Öl. H.75-M.1350-1351)'dir. Kurucusu ise; yeğeni Ömer Halveti(Öl. H.800/M. 1397-1398)'dir.⁹⁰

Halvet; ; bir kimse ile yalnız kalmak, tenhaya çekilmek, تنها yer anlamındadır. Geniş anlamda halvet; ibadet, zikir ile meşgul olmak üzere تنها bir hücreye kapanma anlamını taşımaktadır. Halvet hayatına önem verdiği için bu lakabı alan kurucu pir, amcası ve mürşidi Ali Muhammed'in vefatından sonra onun yerine geçmiştir. Ancak tarikatın tüm esaslarını tam olarak tespit eden ve tarikatı daha geniş bir coğrafyaya yayan mutasavvıf "pir-i sani" olarak anılan Seyyid Yahya Şirvani(Öl. H.862/M.1457 veya H.868/M.1463-1464) ve müridleri Aydınlı Dede Ömer Ruşen(Öl. H.892/M.1487) Erzincanlı Muhammed Bahaeddin Erzincani(Öl. H.879/M.1474)'dir.⁹¹

Anadolu ve Rumeli'de en çok yaygın tarikatlardan biri olan Halvetilik'in özelliklerinden biri de çok sayıda şube ve kola sahip oluşudur. Tarikat önce Cemalilik, Şemsilik, Ruşenilik, Ahmedilik adıyla dört kola, bunlarda tali kol ve şubelere ayrılmıştır. Burada bizi ilgilendiren kolu Cemalilik yani Cemaliyye-i Halvetiyye'dir. Bu kol "Çelebi Halife" olarak meşhur olmuş Şeyh Mehmet Çelebi Cemali'ye aittir. Osmanlı tarihinde Halvetiliğin en parlak dönemini yaşatan Şeyh Mehmet Çelebi, Cemalettin Aksarayı neslindendir. Aksaray'da doğmuş ve tahsilini Aksaray, Konya ve İstanbul'da tamamlamıştır. II. Bayezid'in veziri Koca Mustafa Paşa tarafından İstanbul'da yaptırılan ilk Halvetiye tekkesi olan Dergâhta 10-11 sene kadar burada Halvetiye tarikatını yayarak derviş yetiştirmiştir.

Şeyh Mehmet Çelebi ile birlikte yayılan ve yerleşen Halvetilik ondan sonra halifelerinden Sümbül Sinan(Öl. H.936/M. 1529), Merkez Müslihiddin Efendi (Öl. H.959/M. 1551) tarafından devam ettirilir ve onlardan sonra birçok

⁹⁰ Ramazan Muslu; **a.g.e.** s.63

⁹¹ Mustafa Kara; **a.g.e.** 1985, s.71

kol ve şubelere ayrılarak asırlarca Türk milletinin dini ve sosyal hayatında yer alır.⁹²

⁹² Mustafa Aşkar, **Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili** s.535-563

IV-TÜRK-İSLAM ÇEVRELERİNDE GÖRÜLEN TARİKAT YAPILARI

Türkler, ilk çağlardan orta çağların sonuna kadar farklı ülkelerde çok sayıda devlet kurmuşlardır; fakat konumuz gereği Anadolu'da mimariden bahsetmek Anadolu'muzun iskân tarihine kısaca bakmak gerekir.

Anadolu'da Paleolitik çağdan başlayan döneme ait buluntu yerlerinde yapı ve mimarinin varlığından söz etmek için yeterli bilgiler yoktur. Orta Anadolu ovalarıyla, Akdeniz kıyılarının bazı yerlerinde rastlanılan ilk yerleşmeler Neolitik çağa aittir ve bu çağın arkeolojik izleri Doğu ve Kuzey Anadolu'da görülmüştür. Bu dönem yapılarının kendilerine özgü mimari kuruluşu söz konusudur. Kalkolitik çağ ile birlikte Anadolu'da başlayan geniş bir iskân kültürüyle nitelik bakımından değerli ve ölçülü bir mimari yaratılmıştır. M.Ö. 2500-2000 yılları arasında da Anadolu'da büyük ölçüde yerleşik kültür görülür. Mimari yapı türleri vücut bularak çeşitli mesken biçimleri kurulmuştur.⁹³

M.Ö. 1900-1800 yıllarına gelindiğinde Anadolu'nun her tarafında belli siyasi topluluklar bulunmaktadır. Bu çağda Anadolu'da yerleşme şekil ve sistemi değişmiş, büyük şehirler, şehir krallıkları kurulmuştur. Yaygın yerleşme kültürüne sahip Hititler; mabetler, saraylar, pazaryerleri ve çeşitli mesken tipleri oluşturmuşlardır. İlerleyen çağlarda Anadolu'nun çeşitli yerlerinde görülen farklı siyasi topluluklar; dış ülkelere getirdikleri unsurları, yerli kültür ve mimariyi karıştırarak yeni oluş ve tesisler ortaya çıkarmışlardır.

Daha sonra Anadolu sırasıyla Perslere, Makedonya Kralı Büyük İskender'e ve Roma Dönemine ev sahipliği yapmıştır. Özellikle Roma Döneminde Akdeniz ve Ege Sahillerinde yer alan şehirlerde imar hamleleri görülmüştür.(hamam, tiyatro v.b) Hristiyanlığın yayılmasıyla Anadolu'da bir kopma yaşanmış ve Roma ikiye ayrılmıştır. Doğu Roma(Bizans) ayrı bir

⁹³ Mahmut Akok; **Anadolu Selçuklu Mimarisinde Geleceğin Türk Sanatına Kaynak Olan Varlıklar**, Ankara 1972, s.203-204

siyasi varlık halinde kendini gösterirken, uzun zaman İranlı Sasanilerle Anadolu toprakları üzerinde mücadele etmiş ve mücadeleler yapı ve imar yönünden geniş çöküntülere neden olmuştur.⁹⁴ Var olan dönemlerde Anadolu'da mimarinin kökenini oluşturan, gelişmesini sağlayan siyasi toplulukların dışında mimaride değişime ve gelişime etki eden başka faktörlerde vardır.

Anadolu Türk kültür ve sanatının oluşumunda yerli kültürden başka İslam'ın, Sibiryalı steplerinin ve Orta Asya uygarlıklarının etkisi yadsınılamaz bir gerçektir.(İskitler, Hunlar, Türk adı ile kurulan Göktürkler ve Uygurlar)⁹⁵ Böylece Anadolu Türk mimarisini oluşturan, mimariye etki eden uygarlıkları kısada olsa değinmiş olduk. Asıl tema; Anadolu Türk mimarisinde tarikat yapılarının nasıl meydana geldiği, tarikatların doğuşunu hazırlayan nedenlerin neler olduğu, Selçuklu ve Osmanlıdaki tarikatların faaliyetleridir. Bununla birlikte tarikat yapılarının da önem arz etmesidir.

622 yılında Mekke'de kurulan İslam dini, H.z Peygamberin ölümünden sonra Dört Halife ve Emeviler Döneminde hızla yayılmıştır. H.z Muhammed döneminde dini ve toplumsal meseleler, Kuran ve Peygamberimizin yorumlarıyla çözümlenmekteyken; yayılan İslam dini, zamanla eski dinler ve mahalli gelenekler karşısında etkiler almaya başlamış, yeni yorumlanmalara tabi tutulmuştur. Bu etki ve yorumlardan kaynaklanan farklılıklar mezheplerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dini hükümlerin inançta ve ibadette nasıl uygulanacağını gösteren bir yol olarak ifade edilen mezheplerin ortaya çıkışıyla yeni davranış ve düşünüş akımları gelişmeye başlamıştır. Bu alan "Tasavvuf" olarak karşımıza çıkmıştır.⁹⁶

Belirtildiği gibi tarikatların doğuşundan 1925 yılına kadar geline zamanda gelişimleri ve faaliyetleri dönem dönem tarikatlar bölümünde yer

⁹⁴ Mahmut Akok; **a.g.e** s.206-208

⁹⁵ Doğan Kuban; **Anadolu Türk Mimarisi'nin Kaynak ve Sorunları**, İstanbul 1965, s.15-100

⁹⁶ Haşim Karpuz; **Anadolu Selçuklu Mimarisi**, Konya 2001, s.93

almıştır. Bu dönemlerden Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde toplumsal yapıda önemli bir yere sahip olduğu görülmekle birlikte tarikatların kurumlaşarak kendi yapı türlerini oluşturdukları da unutulmamalıdır. Dönemlere bu kadar etki eden tarikatlar, belirtilen çeşitli yapı türleriyle de Anadolu'nun İslamlaşmasında büyük bir rol oynamıştır. Tarikat yapı türlerine geçmeden önce evvela ilk tarikat yapılarının plan şemasını ve bölümlerini açıklamak gerekir.

İlk tarikat yapılarında dört eyvanlı Türkistan evi plan şeması tercih edilmiştir. Eyvan sayısının azaldığı yapılarda mevcuttur. Ayrıca bu yapılara Orta Asya'nın inanç ve kültürüyle beraber mimarisi de kaynak olmuştur.⁹⁷ Tarikat yapılarında ana bölümler; mescit-semahane, mutfak haremlik ve selamlık şeklindedir. Bazı tarikatlarda mescide gerek duyulmadığı gibi bazen de mescidin semahaneyle birleştiği görülmektedir.⁹⁸ Semahane, zikir ve ibadet etmeye mahsus büyük bir sofadan oluşmaktadır. Bunların şekli tarikatlara göre değişmektedir. Mescit olarak da belirtilen semahanenin aynı zamanda mihrapları da vardır. Burada cemaatle namaz kılınır ve zikredilir. Haremlik bölümü ise; şeyhin ailesiyle beraber oturduğu ikametgâhıdır. Selamlık, şeyhin dairesi olarak belirtilirken ayrıca buraya meydan evi de denmektedir. Burada misafir kabul edilir ve yemek yenir. Bu bölümlere çilehane, derviş odaları, şeyh odası, hünkar bölümü, dinleyici yerleri, ve asma katta kadınlar mahfili, çay ocağı ile törenden sonra oturulup sohbet edilen yerlerinde eklendiği görülmektedir.⁹⁹ Bölümler içerisinde farklı bir yere sahip olan çilehaneler, genellikle tekkelerde olmakla birlikte tekkenin karanlık ve rutubetli bir köşesinde yer alır. Burada 40 gün boyunca ibadet ve zikir yapılmaktadır. Ayrıca çileye giriş ve çıkış şeyhin kontrolünde yapılmaktadır. Daha başka; mutfak, kiler, depo, müritlerin yatakhaneleri de yer almaktadır.

⁹⁷ Orhan Cezmi Tuncer; "Tarikat Yapılarında İşlevin Tasarıma Etkisi" IV. Vakıf Haftası 2-4 Aralık, Ankara 1987, s.48, Haşim Karpuz; **a.g.e.** s.96

⁹⁸ Ziya Kazıcı; "Osmanlılarda Tekkeler" **İslam Medeniyeti Mecmuası**, C.5 S.4, İstanbul 1982, s.33-34 Orhan Cezmi Tuncer; **a.g.m.** s.48

⁹⁹ Orhan Cezmi Tuncer; **a.g.m.** s.48

Tarikat yapılarının görevi büyüdükçe ayrıca fırın, çeşme, ahır gibi bölümlerin varlığı da söz konusudur.

Tarikat yapılarının benzer bölümlerinden başka tarikat yapılarında barınan personeline benzer işler yapan kişiler olarak her dönemde var oldukları bilinmektedir. Bunları da şeyh, derviş, imam, müezzin, türbedar, vekilharç, aşçı, kapıcı gibi sıralayabiliriz.¹⁰⁰

Tarikatların oluşmasıyla birlikte tasavvufi faaliyetin yeri başlangıçta hocanın evi iken, kişi sayısında meydana gelen artışla birlikte bu amaç için planlanmış farklı isimlerle anılan tarikat yapıları inşa edilmeye başlanmıştır. Türk-İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde görülen bu yapılar gerek işlevleri, gerekse aldıkları adlar açısından bölge ve yüzyıllara göre farklılıklar göstermektedir. Türk- İslam çevrelerinde karşılaşılan asitane, buk'a, derbend, dergah, , hankah, imaret, ribat, tekke, zaviye gibi yapı isimleri tarikat yapılarına işaret etmektedir.

IV-1- Asitane

Farsça “Eşik” anlamına gelen Asitane, tarikatın en önemli merkez yapısıdır. Hankah ile eş anlama sahip olduğu ifade edilen Asitane'nin, daha çok manevi özellikler taşıması ve hankahın işlevsel özelliklerini belli etmesi bu iki yapıyı birbirinden ayıran noktadır.¹⁰¹ Tekrarlamak gerekirse yapılan bu ayrımın teorik kalmakla birlikte, tarihi kaynaklarda ve yapıların kitabelerinde Hankah, Asitane ve Dergah birbiriyle eş anlamda kullanılmıştır.

IV-2- Buk'a

Tasavvufi eğitim yeri olarak belirtilen zaviyeler için kullanılan bir tabir de “Bu'ka” dır. Medresenin küçüğü ya da medrese ile sıbyan mektebi arasında

¹⁰⁰ Erol Altınsapan; **a.g.m** s.29

¹⁰¹ Erol Altınsapan; **a.g.m** s.30

eğitim yapılan bir kuruluş olarak yer alan “Bu’k’a” Arapça da bir isim ve Türkçe karşılığı “yer, toprak, ülke” gibi anlamlardan başka “büyük yapı” şeklinde de tanımlanmaktadır.

Bu’ka tabiri zaman zaman tekke mahiyetinde yapılar içinde kullanılmıştır. Özellikle 10. Asırla birlikte ribat kelimesinin hankah tabirine karşılık olarak kullanıldığı devirlerde nadirde olsa aynı anlamda kullanılan bu’ka kelimesine rastlanılmaktadır.¹⁰²

IV-3-Derbend

İmaretten başka zaviye ile karıştırılan bir başka fonksiyonlu yapı “Derbend”dir. Araplarda al-bab(kapı)veya bab al-abvab(kapılar kapısı) anlamında kullanılmaktadır. Osmanlılarda sistemli bir şekilde yürütülen iskan ve kolonizasyon hareketi içerisinde ülkenin önemli geçit noktalarında yerleşme bölgelerinden uzak bölgelerde asayiş sağlaması için yapılmış kurumlar olarak nitelendirilmektedir. Kurumsal olarak tarikat yapıları ile ilgileri olmamakla birlikte bazı durumlarda tarikatlara bağlı birtakım dervişlerin derbendlere yerleştikleri bilinmektedir. Ayrıca bazı tarikat zaviyelerinin derbend niteliğinde ve görevinde kurulmuş olmaları söz konusudur. Fakat ortaya çıkma nedenleri ve ilişkili oldukları farklı kurumlar açısından, derbentle zaviye yapısı aynı nitelikte olmadıkları gibi eş anlamlı da değildir.¹⁰³

IV-4- Dergâh

Farsça da kapı anlamına gelmektedir. Tekke terminolojisinde bir tarikatın çeşitli yapıları arasında daha aşağı sayılan zikir ve toplantı yapılarına denmektedir. Tarikatın şube yapıları da dergah diye anılmaktadır.¹⁰⁴

¹⁰² Erol Altınsapan; **a.g.ms.**30

¹⁰³ Erol Altınsapan; **a.g.m** s. 34

¹⁰⁴ Erol Altınsapan; **a.g.m** s. 35

IV-5- Hankah

Tarikat yapıları içerisinde yer alan bir başka yapı ise; Hankah'lardır. Hankah, tarikatların örgüt ve eylem merkezleri niteliğindeki yapılar için kullanılan bir deyimdir.¹⁰⁵

Tekke yapılarına göre daha geniş fonksiyonlu olan bu yapılar; büyük merkezlerde yer alan ve genellikle büyük şeyhin, pirin türbesi bulunan geniş programlı tarikat yapılarıdır. Çeşitli kaynaklarda “hankah” farklı tanımlarla ifade edilmiştir. Bazılarında, Türkiye dışındaki İslam ülkelerinde 8. yüzyıldan sonra ortaya çıkan tarikat yapılarının “Hankah” diye adlandırıldığı belirtilirken; bazı araştırmacılar bir tarikatın yapıları içinde diğerlerine oranla farklılık gösteren merkez niteliği taşıyan yapıya “hankah” denildiği görülmektedir.¹⁰⁶

IV-6- İmaret

Arapça “Umran” yani “Bayındırlık” sözcüğünden türetilen imaret, bir tür yapıya özgü terim değildir. İmaret kelimesi genel olarak bina, yapı anlamında kullanılmıştır. İçerik ve görevlerin benzerliği yönünden ya da zaman içerisinde işlevlerinde meydana gelmiş değişmelerden dolayı tarikat yapıları ile karıştırılan bir kurum olarak yer almıştır. Bu yapılarda imaret mekânlarının dışında farklı işlevleri olan “yan mekânlar” ın bulunması ayrı bir tür olarak değerlendirilmelerine neden olmuştur.¹⁰⁷

Osmanlılarda üç farklı ibadet yapısından(cami, zaviye) biri olan imaret, yanında büyüklerin türbesi de olan, herkesin barınabileceği ve yiyip içebileceği bir tesis olarak belirtilirken daha genel bir yapı olduğu ifade

¹⁰⁵ Erol Altınsapan; **a.g.m.** s. 35

¹⁰⁶ Haşim Karpuz; **a.g.m.** s.95

¹⁰⁷ Erol Altınsapan; **a.g.m.** s.51

edilmiştir.¹⁰⁸ Daha sonra bu anlam değişerek belirli bir tesiste görevli olanlar, burada konaklayanlar ve çevredeki muhtaçlar için büyük miktarda yemeğin pişirildiği, dağıtıldığı, yendiği mekânlar anlamında kullanılmıştır.¹⁰⁹

IV-7- Ribat

Anadolu dışındaki İslam ülkelerinde hankah ve zaviye kurumları ile eş anlamlı tutulan bir başka yapı tipi Ribat'lardır.

Ortaçağ İslam tarihinde askeri ve dini bir kurum olan ribat, Arapça(r-b-t) kökünden gelmektedir ve kelimenin sözlük anlamı “bir şeyi bağlamak, sabit hale getirmek, demir atmak” anlamlarını taşımaktadır. Ribatlar her şeyden önce İslam ülkesi hudutlarının tehlikeli noktalarındaki mustahkem mevkiiler, orduların toplanma yerleri olarak belirtilir. Çevresindeki halk içinde, tehlike halinde bir sığınma yeridir.¹¹⁰

Ribatlar, XI-XII. asırlarda İslam dünyasında doğudan gelen tasavvuf akımının etkisiyle birlikte işlev değiştirmiş ve zamanla çeşitli tarikatlara bağlı dervişlerin toplanıp barındıkları Tekke, Hankah, Zaviye gibi kurumların görevini üstlenmişlerdir. Ayrıca 9-10. yüzyıllarda ribatların sadece genç mücahitlerin toplandıkları yerler değil; züht ve takva ile iştigal eden ihtiyar gazilerin de ikamet ettiği binalar olarak, ehli sünnete göre ders verilen medreseler mahiyetinde hatta yolların kavşaklarında menzil yapıları gibi hizmet gördükleri bilinmektedir.¹¹¹

¹⁰⁸ Semavi Eyice; “Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler” **İktisat Fakültesi Mecmuası XVIII**, İstanbul 1963, s.23-24

¹⁰⁹ Haşim Karpuz; **a.g.e.** s.95

¹¹⁰ Erol Altınsapan; **a.g.m.** s.40

¹¹¹ Erol Altınsapan; **a.g.m.** s.40

IV-8- Tekke

İlk dönemlerde caminin dışında belirleyici dini bir müessese yoktur. İslam toplumunun dini merkezi cami olduğu gibi ilmi, siyasi, askeri, hukuki konuların görüşülüp tartışıldığı yerde cami idi. Zamanla ilmi faaliyetler için medrese adını alacak olan kurumlar ve zahidler için tekke olarak adlandırılan müesseseler kurulmaya başlanmıştır.¹¹² Böylece tarikat yapılarına baktığımızda ilk akla gelen Tekke'dir.

İslam medeniyetinde önemli bir yeri olan tekkeler tasavvuf düşüncesinin, anlayış ve terbiyesinin işlendiği, derinleştiği, halka takdim edildiği yerler olarak nitelendirilmektedir.¹¹³ Aslı "Tekye" olan Farsça dayanmak, dayanılan yer anlamına gelen sözcükten türetilen bu terim Türkçe'de "Tekke" olarak yerleşmiştir.¹¹⁴ Tekkeler; herhangi bir tarikata mensup dervişlerin, şeyhleri başkanlığında topluca zikir ve ayinlerini icra ettikleri, müritlerin ise; sürekli olarak oturdukları yerlerdir. Ayrıca gelen geçenin bedelsiz olarak konuk edildiği yer olarak ta nitelendirilmektedir.¹¹⁵

İlk Tekke'nin ortaya çıkışı H.II/ M. VIII. yüzyılın ortalarına doğrudur. Sufi lakabı verilen Ebu Haşim Osman bin Şarik el-Kufi tarafından Şam'da Ramla denilen yerde kurulmuştur.¹¹⁶ İlk tekkenin ardından hızlı bir gelişme sürecine girilmiş ve giderek bütün İslam beldeleri binlerce tekke ile dolmuştur. Tekkeler İslam toplumunda çok yönlü olarak hizmet vermiştir. Tekke sadece ibadet ve zikir yeri değil, İlimler Akademisi, Ekonomik Etki Kurumu, Askeri Hizmet Yuvası, Güzel Sanatlar Akademisi, Misyonerlik Teşkilatı halinde toplum için önemli konuların oluşturulup kotarıldığı kurum olmuştur. Ayrıca

¹¹² Mustafa Kara; **a.g.e** 1985, s.59

¹¹³ Abdurrahman Güzel; **Tekke ve Zaviyelerin İslam Düşüncesindeki Yeri ve İlgaşı**, Ankara 1972,27

¹¹⁴ Celal Esad Arseven; "Tekke" **Sanat Ansiklopedisi**, C.4 İstanbul 1952

¹¹⁵ Celal Esad Arseven; **a.g.a.m.** s. Abdurrahman Güzel; **a.g.e.** s.27 Erol Altınşapan; **a.g.m** s.41 Atilla Çetin; "İstanbul'daki Tekke, Zaviye ve Hankahlar Hakkında (1784) Tarihli Önemli Bir Vesika" **Vakıflar Dergisi XIII**, Ankara 1981, s.583

¹¹⁶ Mehmet Bayraktar; "Medrese-Tekke İlişkisi ve Toplum Hayatına Etkisi" Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları s.191

vakıf kurumunun da besleyici ve geliştirici yuvası konumunda İslam dünyasında yerini almıştır.¹¹⁷

Belirtilen tekke fonksiyonlarından farklı olarak tekkelerin aynı zamanda spor kulüpleri vazifesini de görmesidir. Okçular Tekkesi buna bir örnektir.¹¹⁸ Tekkenin mimari gelişimi maddi ihtiyaç ve imkânlarla paralellik göstermiştir. Mimari tarzın en gelişmiş şeklini Mevlevi tekkelerinde görmek mümkündür.¹¹⁹

Tekkelerin bir kısmı devlet tarafından özellikle yolculuk için tehlikeli olan yerlerde tesis edilmiştir. Burada amaç, askeri sevk ve idareyi kolaylaştırmak, bir nevi jandarma karakolu vazifesi görmesini sağlamaktır.¹²⁰ Daha çok şehir merkezlerinde kurulan tekkeler, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde sayıca artmış; fakat Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde cahil ve bilinçsiz insanların eline geçerek amaçlarından sapmıştır. Böylece tekkeler kapatılmıştır.¹²¹

¹¹⁷ Abdurrahman Güzel; **a.g.e.** s.60

¹¹⁸ Mustafa Kara; **Tekkeler ve Zaviyeler Din, Hayat ve Sanat Açısından**, İstanbul 1977, s.49

¹¹⁹ Mustafa Kara; **a.g.e.** 1985, s.59

¹²⁰ Ziya Kazıcı; "Osmanlılarda Tekkeler" **İslam Medeniyeti Mecmuası**, C.5 S.4 İstanbul 1982, S.31

¹²¹ Haşim Karpuz; **a.g.e.** s.94,96

IV-9- Zaviye

Tarikat yapıları içerisinde önemli bir yer işgal eden Zaviye, Arapça'da “toplamak, men etmek” gibi anlamlara gelen “zvy” kökünden türemiş bir isim olup; “köşe, bucak, bir evin odası, geometride açı” şeklinde anlamlarda içermektedir. İstilah olarak; her hangi bir tarikata mensup dervişlerin, bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek, yatacak yer sağlayan, yerleşme merkezlerinde veya yol üzerindeki bina ya da bina topluluğunu ifade etmektedir.¹²² Tarihi metinler incelendiği zaman genellikle XIV-XV. yüzyıla kadar olan yapılar bu anlamda ve zaviye adı altında belirtilmiştir. XIV-XV. yüzyıllardan itibaren ise; “zaviye” kelimesiyle birlikte az da olsa “hankah”, “imaret”, “tekke”, “dergah” ve “asitane” terimleri kullanılmıştır.

Genellikle en küçük tekke yapısı olarak belirtilen zaviyenin ilk olarak tekkenin tarihinde olduğu gibi Hicretin II.(M.8) asrının sonlarında vefat eden, ilk “Sufi” unvanını aldığı bildirilen Kufe’li Ebu Haşim Osman bin Şarik’in Şam yakınlarında Ramla denilen yerde kurduğu gelenek halinde kabul edilmektedir. Zaviyelerin tasavvuf akımının yayılışıyla paralel olarak gelişip yaygınlaştığı görülmektedir.¹²³

Anadolu’da zaviyeler özellikle Selçukluların kuruluş ve gelişme döneminde ortaya çıkmıştır. Bir kenti ya da bölgeyi fetheden Selçuklular, fethettikleri yerde ilk önce bir cami, bir medrese ve bir zaviye inşa ederek bu merkezler yoluyla Türkmenlerin İslamlaştırılmasını sağlamışlardır. Osmanlı Döneminde de Türklük ve Müslümanlığı yaymada etkin olan bu kurumların, İmparatorluğun Anadolu’daki gelişmesinde büyük payı olmuştur.¹²⁴

¹²² Ahmet Yaşar Ocak, Süreyya Farukhi; “Zaviye” **İslam Ansiklopedisi XIII**, İstanbul 1986 s.468
Haşim Karpuz; **a.g.e.** s.95 Erol Altınsapan; **a.g.m** s.42

¹²³ Ahmet Yaşar Ocak; “Zaviyeler” **Vakıflar Dergisi XII**, Ankara 1978, s.247

¹²⁴ G. Yalçın; “Zaviye” **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, C.2 1997 S.1961

XI ve XIV. yüzyıl zaviyelerinde ortak bölümler bulunmaktadır. Bunlar; kurucu şeyhin türbesi, mescit, içinde ayin yapılan bazen ders okunan geniş bir oda, dervişlerin odaları, misafir odaları, hamam, mutfak ve erzak ambarlarıyla ahır kısımları bulunmaktadır. Aynı dönemde Anadolu dahil Ortadoğu İslam ülkelerinde de zaviyelerin aynı mekanlara sahip oldukları belirtilmektedir. Daha sonraki yüzyıllarda bile mimari üslup hariç Anadolu’da zaviye ve tekkelerin aynı mimari üniteleri barındırdıkları söylenebilir.¹²⁵

Beylikler ve Osmanlılar döneminde de Türk mimarisinin gelişmesine paralel olarak zaviyelerin yapımında gelişmeler kaydedilmiştir. Şöyle ki; içinde herhangi bir tarikata ait olan dervişlerin yaşadığı ve gelip geçen yolcuların bedava misafir edildiği binalar olarak ifade edilen anlamıyla “zaviye”nin şehir, kasaba veya köyde, ister dışarıda yollar üzerinde olsun hepsinin zaviye olarak görüldüğü belirtilmiştir. Zaviye için daha önce de belirttiğimiz gibi farklı isimlerle birlikte 15. yüzyıldan itibaren, şehirlerdeki abidevi çaptaki zaviyelere “imaret” de denmeye başlandığı ve bunların da genellikle devlet adamları tarafından yaptırıldığı ifade edilmektedir.¹²⁶

Belirtildiği gibi çeşitli tarikat yapıları zaman zaman farklı isimler almış ve bazen de aynı isimlerle zikredilmişlerdir. Böyle olmasına rağmen değişik fonksiyonlara sahip olan bu yapılarda ortak olan nokta tarikat düşüncelerini yansıtan özelliklere sahip olmalarıdır.

Tarikatların belli başlıları ve onların kolları ile birlikte sayılarının yüzleri bulduğunu tarikatları anlatırken ifade etmiştik. Bu çeşitliliğe rağmen hepsinde ortak olan düşüncenin dışında da bazı ortak özellikler vardır. Yer alan zikir, sey-u sülûk, şeyh, pir, silsile, kol, adab-ı erkan, özel kıyafet gibi terimlere kısaca değinmek yerinde olacaktır.

¹²⁵ Ahmet Yaşar Ocak; **a.g.m.** s.264

¹²⁶ Osmanlı Devri zaviyelerinin mimari özellikleri için bkz. Semavi Eyice; “Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler” **İktisat Fakültesi Mecmuası XVIII**, İstanbul 1963 s.1-31

Zikir; kelime anlamı anmak, hatırlamak, anılmaktır. Burada anılan Allah'ın isimleridir. Zikri olmayan tarikat yoktur. Ancak bazısı gizli-sessiz zikri tercih etmiştir, bir kısmı da sesli zikire göre kaidelerini sıralamıştır.

Seyr-u sülük; takip edilecek usül olarak anlamlandırılır. Yani tasavvufu terbiyenin başlangıç noktasıyla bitişi arasındaki manevi yolculuğa denilmektedir. Seyr-u sülük esnasında müridin bütün faaliyetleri şeyhin izin ve kontrolüne tabidir. Bir kişi birden çok tarikattan seyr-ü sülükünü tamamlayabilir.

Şeyh; tarikatın yaşayan, yöneten hem idari hem de manevi lideridir. Her tarikatın bir de kurucusu vardır buna da “pir” adı verilir. Tarikatta ikinci derecede hizmet verene, ikinci pir anlamında “pir-i sani” adı verilir.

Silsile; kelime anlamı birbirine bağlanan, bir sıra meydana getiren şeydir. Tüm tarikatlarda sonuncu şeyhten, geriye giderek Hazreti Peygambere kadar uzanan bir zincir anlamını taşımaktadır.

Kol; tarikatların kuruluşundan sonra pirin söz ve davranışlarının yeni yorumlar getirilmesiyle oluşan şubeler anlamında kullanılmaktadır.

Adab-ı Erkan; ahlak ve terbiye kaideleri olarak nitelendirilmektedir. Daha geniş bir ifadeyle bakılacak olursa pirden sonra gelenlerin çoğalmasıyla ve fikrin kurumlaşması ile birlikte oluşan kurallar, töreler, adetler olarak ta ifade edebiliriz.

Kıyafete baktığımızda her tarikatın genelde kendine göre bir kıyafeti bulunmaktadır. Zaman içinde önce dervişlere ait bir kıyafet, daha sonra da her tarikatın kendi mensuplarına özel bir kıyafet oluşmuştur. Başa giyilen

“tac” ve düğmesiz yakasız, uzun pardösüye benzeyen “hırka” ile belirginleşmiştir.¹²⁷

Bütün bu unsurlar, tasavvufi düşünceler; tarikatlar ve tarikat yapıları ne kadar çok olursa olsun genel itibariyle ortak bir bütünlük arz etmektedir.

¹²⁷ Erol Altınsapan; **a.g.m.** s.4-5 Mustafa Kara; **a.g.e.** 1985, s.54-59

V-KATALOG

V-1- Aksaray İl Merkezinde Günümüzde Olan Tarikat Yapıları

V-1-1 Melik Mahmut Gazi Hankahı(Fotoğraf 1-53)

Yapının Adı: Kaynaklarda bu yapı “Melik-Mahmud Gazi Hankahı”¹²⁸ ve “darphane”¹²⁹, halk arasında ise; darphane olarak anılmaktadır.

Yapının Yeri: Aksaray’ın merkezinde; Şeyh Hamit Mahallesi, Güzel Baba Sokak’ta, Yusuf Hakiki Zaviyesinin batısında yer almaktadır.

Yapının Tarihi: Kitabesi olmayan yapının tarihi ile ilgili yayınlarda farklı bilgiler söz konusudur.

¹²⁸ Şerare Yetkin; **Anadolu’da Türk Çini Sanatının Gelişmesi**, İstanbul 1972, s.42–43’ de yapının planından dolayı hankah olmasının muhtemel olduğunu söyler. Ayrıca Bekir Deniz’in yaptığı kazı çalışmaları sonucunda yapının alt ve üst kat planları dahil yapıyla ilgili bütün çizimleri de mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Deniz; “Aksaray Melik MahmutGaziHankahı(Darphane) Kazısı ve Türk Sanatı İçindeki Yeri” **VII. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri) 30 Nisan–02 Mayıs 1998**, Konya 1998, s.137–157, Bekir Deniz; “Aksaray Melik Mahmut Gazi Hankahı(Darphane) Kazısı 1994” **XVII. Kazı Sonuçları Toplantıları II (29 Mayıs- 2 Haziran 1995)** Ankara 1996 s.469–489, Bekir Deniz;“Aksaray Melik Mahmut Gazi Hankahı(Darphane) Kazısı 1996” **XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı(26-30 Mayıs 1997)** Ankara 1998, s.655-682, Bekir Deniz; “Belgeler Işığında Aksaray Melik Mahmut Gazi Hangahı veya Darphane Diye Bilinen Yapının Tarihlendirilmesi” **Sanat Tarihi Dergisi VIII**, İzmir 1996 s.33-44, Bekir Deniz; “Aksaray Melik Mahmut Gazi Hankahı(Darphane)Kazısı 1998” **XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı II (24-28 Mayıs)** 1999 Ankara

¹²⁹ İbrahim Hakkı Konyalı; **Abideleri ve Kitabeleriyle Niğde- Aksaray Tarihi**, C.1 İstanbul 1974, s.987, 1400-1402’de“bu yapının darphane olduğunu Melik Mahmut GazHankahının,Darphane’nin bitişiğinde yer alan Yusuf Hakiki Külliyesi’nin arkasında yapıldığını ve arkasında da bir sıbyan mektebinin bulunduğunu söyler” s.994-997’de “Selçuklu sultanı II. Süleyman Şah, Ertenaoğullarından Gıyas-üddin Mehmet, İlhanlı Hükümdarı Gazan Mahmud ve Hüdabende, Karamanoğullarından Mehmed ve İbrahim Bey adına paralar kesildiğini” iddia eder. **On bin Yıllık Kültür Şehri Aksaray**, Aksaray Valiliği, s.110’da bu yapının “Darphane” olduğu ve giriş Eyvanının alt katında yer alan iki katlı mekândan alt katın para basmaya mahsus yerlerin bulunduğu ifade edilmiştir.

Melik Mahmud Gazi Hankahı, XIII. yüzyılın ilk yarısına ve XV. yüzyıla tarihlenmektedir.¹³⁰ İşlevi ile tartışmalı olan yapının I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde inşa edilmiş bir darphane veya plan şemasına göre hankah ya da imaret olabileceği belirtilirken farklı olarak Yusuf Hakiki Türbesi ile ilişkili bir tekke olabileceği görüşü de savunulmuştur.¹³¹

Yapının tarihi ile ilgili görüşlerle birlikte yapılan kazı çalışmalarında yapının doğu yönünde mermer bir kitabe bulunmuştur. Yazıları silik olan bu kitabe parçası şöyle okunmuştur.

- 1-(e)l- mübareketü'l- emir el-e
- 2-edin.....
- 3- fi tarih sene erbaa aşere ve sebamiye

Türkçesi

- 1-(bu) mübarek yapı emir.....
- 2-el din (ile biten birisinin)
- 3-714(M. 1314-15) senesinde yazıldı.

¹³⁰ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e** C.1 s.987'de II. Süleyman Şah zamanında (H.601–1204) yapılmış olabileceğini belirtir. Şerare Yetkin; **a.g.e.** s.43'de yapıda yer alan çinilerin teknik ve süslemelerine bakarak “erken bir tarihlendirmeyi mümkün kıldığını”, Gönül Öney; **Türk Çini Sanatı**, Turkish Tile Art, İstanbul 1976, s. 21-22'de çini süslemelerinden dolayı “XIII. Yüzyıl başlarında yapıldığını”, BAKIRER Ömür; **Selçuklu Önceki ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı**, C.1 Ankara 1981, s.358'de “yapıda yer alan tuğla örgüleri açısından 13. yüzyılın ilk yarısına ait olabileceğini” söyler. MEINECKE Michael; **Fayenede Karationen Seldsc Hukisher Sakralbauten in Klainasten**, C.2 Tübingen 1976, s.23'de “çini süslemelerine bakarak XV. yüzyıl başlarında yapıldığını” belirtir

¹³¹ M. Meinecke; **a.g.e** s.20–21, FRİEDRİCH Sarre; **Reise in Kleinasien**, Berlin 1896, s.94'de yapıyı “Yusuf Hakiki Tekkesi” şeklinde adlandırarak küçük tekke olarak belirtir. F. Sarre'nin Melik Mahmut Gazi Hankahını, bitişiğinde yer alan Yusuf Hakiki Zaviyesiyle isimlerini karıştırmış olması muhtemeldir.

Kitabelerde yer alan “Mübareket’ül” ibaresinin genellikle türbe veya tekke türü yapılarda kullanıldığı ifade edilirken bu kitabenin inşa mı yoksa onarım kitabesi mi? olduğu bilinmemektedir.¹³²

Bu kitabe parçasından başka, yapıya ait olduğu öne sürülen¹³³ve bugün Yusuf Hakiki Zaviyesi’nin avlusunda bulunan iki mermer levha daha vardır. Biri girişin sağında alt kısımda yer alır ve hadisten ibarettir. Baş tarafı eksik olduğu belirtilen hadisin yazılışı ve okunuşu şöyledir:

Türkçesi

Peygamber S.A.V. buyurdu. Dünya ahiretin tatasıdır. Peygamber Aleyhisselam buyurdu. Dünya kısadır, onu taatle geçir.

Avluda ise; Mu’mın Suresi’nin 16. ayetini içeren kitabenin yazılışı ve Türkçesi şöyledir:

Türkçesi

- 1- Bugün (kıyamet günü) mülk kimindir?
- 2- Bir olan, kahhar olan Allah’ındır. 1085 (M. 1674) yılının Şa’ban ayında.¹³⁴

Melik Mahmud Gazi Hankahı’nın bir şeyhi ve dokuz müridi olduğu¹³⁵ Fatih Sultan Mehmet, II. Bayezid, Kanuni Sultan Süleyman, III. Murat

¹³² Bekir Deniz; “ Belgeler Işığında Aksaray Melik Mahmud Gazi Hangahı veya Darphane Diye Bilinen Yapının Tarihendirilmesi” **Sanat Tarihi Dergisi VIII**, İzmir 1996, s. 36

¹³³ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e.** C.1 s.894

¹³⁴ Bekir Deniz; “ Belgeler Işığında Aksaray Melik Mahmud Gazi Hangahı veya Darphane Diye Bilinen Yapının Tarihlendirilmesi” **Sanat Tarihi Dergisi VIII**, İzmir 1996, s. 36, İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e.** C.1 s.894-985’te hadiste baştan ilk üç harfin eksik olduğunu söyler.

¹³⁵ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e.** C.1 s.523, 638, 1292–1301, 1400-1404’te Hankahın vakıf ve

devrinde vakıflarının bulunduğunu, II. Mustafa ile Sultan Abdülaziz dönemine ait beratlardan da vakıflarının aynı şekliyle devam ettiğini, yine bir şeyh ve dokuz müridinin bulunduğunu kaynaklardan öğreniyoruz.¹³⁶ Ayrıca XIV. yüzyıldan itibaren yapının “Somuncu Baba” olarak tanınan Şeyh Hamid-i Veli ve çocukları tarafından da kullanıldığı,¹³⁷ vakıflarının da oğlu Yusuf Hakiki ve o soydan gelenler tarafından 1925 yılına kadar yönetildiği belirtilmiştir.¹³⁸

Yapının tarihi hakkındaki bütün verilerden yola çıkarak Melik Mahmud Gazi Hankah'ının; ilk inşa tarihinin XIII. yüzyıl olmasına karşılık, XIV ve XV. yüzyıllarda tekrar elden geçirilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Ö. Bakırer, Ş. Yetkin, G. Öney ve Bekir Deniz'in 13. yüzyıl başlarında inşa edildiği şeklindeki fikirlerine de katılıyoruz.

Banisi: Bilinmiyor.

Mimarı: Bilinmiyor.

Geçirdiği Onarımlar ve Bugünkü Durumu: Melik Mahmud Gazi Hankah'ında belli aralıklarla kazılar yapılmıştır. Kazılarla birlikte yapının birkaç yerinde onarımlarda mevcuttur.

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1974 yıllarında yapının duvarlarının yıkılmasını önlemek amacıyla bazı duvarların dondurulduğu belirtilmiştir;

vakfiyelerini ayrıntılı olarak vermiştir. Ayrıca yapının vakıf ve fakviyeleri hakkında bkz. Nafiz Feridun Uzluk; **Fatih Devri Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi**, Ankara 1958, s.56–59, Deniz Bekir; “ Belgeler Işığında Aksaray Melik Mahmud Gazi Hangahı veya Darphane Diye Bilinen Yapının Tarihlendirilmesi” **Sanat Tarihi Dergisi VIII**, İzmir 1996, s.37–38 de II. Beyazid Dönemine ait yapı ile ilgili iki vakıf kaydının Türkçe yazılışı ve okunuşu vardır.

¹³⁶ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e.** c.1 s.2707–2710, Ahmed Akgündüz; **Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba Şeyh Hamidi-i Veli ve Nesebi Âlisi**, İstanbul 1941, s.141

¹³⁷ Ahmed Akgündüz; **a.g.e.** s.61–104

¹³⁸ Ahmed Akgündüz; **a.g.e.** s.161’de “ hankahın Selçuklu Valilerinden Melik Mahmut Gazi Tarafından yapıldığını” söyler. İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e.** C.1 s.1402’de “ bu hankahın Danişmend hükümdarlarından Yağıbasan’ın oğlu ve Aksaray Valisi olan Muzaffer-üd-din Melik Mahmud Gazi tarafından yaptırıldığını” s.1404 de de Melik Mahmud Gazi’nin hankahtan başka Aksaray’da medrese ve cami yaptırdığını belirtir.

fakat bu dondurma çalışmalarının hangi cephelerde olduğu, yapının nerelerinde yapıldığı belirtilmemiştir. 1974 de yapılan düzenlemelerin neler olduğunu, sonraki yıllarda yapılmış olan kazı çalışmaları sonucunda elde edilmiş bilgilerden öğreniyoruz.

1993 yılında başlanan kazı çalışmalarına 1994 ve 1995 yıllarında da devam edilmiştir. Bunun sonucunda 1974 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından duvar sağlamlaştırma çalışmalarının, yapının güney yönünde olduğu, ayrıca duvarı tamir eden Vakıflar Genel Müdürlüğünün kazı yapmadan ve hiçbir şekilde mevcut temel izlerini takip etmeden güney duvarını yükselttiği belirtilmiştir.¹³⁹

Yapılan 1996 yılı kazısında yapının yıkılmış olan bazı bölümleri küçük onarımlar geçirmiş ve bu bölümlere su girmemesi için su yolları açılmış, drenajlar yapılmıştır. Bununla birlikte yapı demir konstrüksiyonla desteklenerek, etrafı tel örgüyle çevrilmiş; güney ve batı yönünden geçen su arkının künk içine alınarak akıtılması sağlanmıştır.¹⁴⁰ 1998 yılındaki kazıda ise; yapının içindeki küçük eyvan askıya alınmış, dışarıda kuzey yönünde bulunan odaların üzeri demir konstrüksiyonlu sundurma ile kapatılmıştır.¹⁴¹

Son olarak 2003 yılında yapılan kazı çalışmalarında, yapıyı çevreleyen yapı duvarının bazı yerleri yeniden düzenlenmiştir.¹⁴² Günümüzde kullanılmayan yapı, harap bir durumda ve yıkılma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Acilen restorasyon projesinin hazırlanıp yapının onarılması ve koruma altına alınması gerekmektedir.

¹³⁹ Bekir Deniz; “Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı(Darphane) Kazısı” **Sanat Tarihi Dergisi IX**, İzmir 1998, s.29–32

¹⁴⁰ Bekir Deniz; “Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı(Darphane) Kazısı–1996” **XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı (26–30 Mayıs 1997)**, Ankara 1998, s.668–669

¹⁴¹ Bekir Deniz; “Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı(Darphane) Kazısı–1998” **XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı II, (24–28 Mayıs 1999)**, Ankara 2000, s.444

¹⁴² Bekir Deniz; “Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı(Darphane) Kazısı 2003” **Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi**, 68.00.01/56

Plan: Düz bir alanda yer alan yapı, konum itibariyle toprak seviyesinin aşağısında ve harap bir görünüme sahiptir.

Planına bakıldığında, yapının merkezinde kare planlı bir ana mekan ve bu büyük ana mekanın etrafına yerleştirilmiş kare ile dikdörtgen planlı mekanlarla tamamlanmıştır. Ana mekânın güneyinde, üzeri kubbeyle örtülü fakat günümüzde kubbesi olmayan kare planlı bir eyvan yer almaktadır. Eyvanın kuzeydoğusunda yine kare planlı olarak düşündüğümüz, kubbeyle örtülü bir başka mekân söz konusudur. Bu mekânın hemen kuzeyindeki ise; doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, sivri tonozla örtülüdür.

Ana mekânın batısında, biri kare planlı ve kubbeyle örtülü diğeri ise; doğu-batı doğrultusunda sivri tonozla örtülü iki mekân yer alır. Kuzey cephede yani girişten bahsettiğimizde ise; girişin hemen iki yanında doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve beşik tonozla örtülü ikişer tane dehliz yer alır. Bunlardan doğu cephesinde yer alanlar günümüze gelememiştir. Dehlizlerin güneyinde; yine doğu ve batı cephede ikişer tane, kare planlı doğu cephede yer alanlar kubbeyle örtülü, batı cephedekiler ise; trompla örtülü odalar vardır. Girişte zemin katında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir mekân yer alır ve üzeri çapraz tonozla örtülüdür. Aynı mekânın üst katı ise; yine kuzey-güney doğrultusunda bir bütünmüş gibi görülen iki kare bölümden oluşmuştur. Mekânın üst katıda zemin katı gibi tasarlanmış fakat kuzeydeki mekân kubbe ile güneydeki ise; bindirme kubbe ile(kırlangıç tonoz) örtülü olarak yapılmıştır.

Dış Tasvir: Günümüzde yapının tüm cepheleri harap ve ana mekân ile güney cephe dışında diğer cepheleri yarıya kadar toprak altındadır.

Yapının ortasında yer alan kare planlı, eyvan şeklindeki ana mekânın sivri kemer üzerine oturan kubbesinin yıkıldığını, bu mekânın güneyinde yer

alan yine kare planlı bölümün duvarlarının yarıya kadar yıkıldığını görmekteyiz. Kubbesi günümüzde mevcut değildir.

Doğu cephesinin büyük bir bölümü toprak altında kalmıştır. Burada yer alan mekânların sadece duvarları az da olsa sağlam kalabilmiştir. Örtü sistemi ise; tamamen yıkılmıştır.

Batı cephe de doğu cephe gibi oldukça harap ve yarısı toprak altındadır. Batı cephesinde yer alan iki mekânında olanın günümüzde duvarları ayakta kalabilmiştir.

İç Tasvir: Kuzey cepheden girilen yapının, bugün büyük bir kısmı toprak altında kalan kapısı içten taşla örülerek kapatılmış ve bundan dolayı tek katlı gibi görünmektedir.¹⁴³

Girişten itibaren her ne kadar girişin büyük bir bölümü toprak altında kalsa da sonradan kapatılmış kapı girişinin tonozla örtülü olduğunu ve iç mekânın büyük ölçüde özellikle örtü kısmının sisle kaplandığını görürüz. Yararlandığımız kaynaklar doğrultusunda burada daha önceden yangın çıktığı belirtilmektedir.

Girişin iki yanında yer alan dehlizlerin bugün sadece beden duvarlarının izleri mevcuttur. İki katlı olarak yapılmış fakat tek katlı gibi görünen yapının girişin üst katının sadece ana mekân kuzeyinde yer alan beden duvarının örtü sistemi geçişinde yer alan üçgen kuşaklar kalmıştır. Bunun gerisinde yer alan kare planlı kırlangıç tonozla örtülü mekânın kuzeye bakan cephesi yıkılmıştır. Örtü sistemi günümüzde yer almakla birlikte üst tarafa sundurma bir çatı ve zeminden üste doğru demirden destekler yapılmıştır.

¹⁴³ Bekir Deniz; “Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı(Darphane) Kazısı” **Sanat Tarihi Dergisi** IX, İzmir 1998, s.13

Ana mekânı incelediğimizde mekânın sadece duvarlarının ve kubbe kasnağının kısmen de olsa ayakta demir desteklerle ayakta kalabildiğini görmekteyiz. Mekânın kubbe geçiş hizasında batı cepheye dönük bir pencere açıklığı yer alır. Ayrıca kubbe geçişleri bandantifle sağlanmıştır ve kubbesi yıkılmıştır. Bu ana mekândan doğu cephesine geçiş yine arada yer alan sivri kemerli bir kapı girişiyle sağlanmaktadır. Kapının etrafı da taş süsleme ve bezemesiz kabaralar yer almaktadır.

Ana mekânın güneyinde büyük bir eyvanın ve mihrabın olduğu ancak; mihrabın 1974 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğüne güney duvarı sağlamlaştırılırken yok edildiği belirtilmektedir.¹⁴⁴ Günümüzde olmamasına rağmen mihrabın olduğuna dair izleri görebilmekteyiz. Güney cephede yer alan eyvanın sadece duvarları ayakta kalabilmiştir. Güneye bakan cepheye doğru güneydeki eyvana açılan büyük sivri kemere yine zeminden demir bir destek yapılmıştır. Ayrıca burada belirgin olarak üçgen kubbe geçişleri de günümüzde hala mevcuttur. Üçgen kuşağının altında sivri kemerli bir de niş yer almaktadır.

Ortada yer alan mekânın ya da girişte yer alan dehlizlerin gerisinde doğu ve batı cephede ikişer tane oda mevcuttur. Batı cephesindeki kare planlı ve kubbeyle örtülü fakat kubbesinin günümüze gelmediği odanın bugün duvarları ve kubbe geçiş sisteminde kullanılan mukarnaslı tromplar ayakta kalabilmiştir. Doğru cephesinde yer alan odalar ise; yıkık ve içleri toprak doludur. Ayrıca bu mekâna ana mekândan sivri kemerli bir açıklıkla girilmektedir. Yer alan sivri kemerli giriş açıklığına da demir destekler yerleştirilmiştir. Bu mekânın bitişiğinde de beşik tonozla örtülü ikinci bir eyvan mevcuttur.

¹⁴⁴ Bekir Deniz; “Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı(Darphane) Kazısı” **Sanat Tarihi Dergisi** IX, İzmir 1998, s.16

Malzeme-Teknik: Yapıda malzeme olarak kesme taş, moloz taş ve tuğla kullanılmıştır.

Kesme taş ve moloz taş yapının duvarlarında ve orta mekânın kubbe kasnağında, ara mekândaki kapılarda ve merdivende; tuğla yatay istifli olarak duvarlarda, örtü ile geçiş sistemlerinde, ayrıca nişlerin kemer alınlıklarında kapı ve pencere kenarlarında kullanılmıştır.

Süsleme: Yapıda taş ve çini olmak üzere iki tür süsleme görülmektedir.

Yapıdaki taş süslemeler; ara mekâna girişi sağlayan sivri kemerli kapıda ve günümüzde kalıntıları kalmış taş kapının solda yer alan duvar izinde görülmektedir. Sivri kemerli kapının etrafını çeviren iki şerit halindeki taş süslemeler; kırık çizgilerin birbirine geçmesiyle oluşan zencerek motifinden meydana gelmiştir. Kemer köşeliklerinde ise; bezemesiz sade küçük kabaralar yer alır.

Taş kapının duvar zeminindeki süslemeye baktığımızda; yatay doğrultuda birbiriyle bağlantılı üç bölüm halinde büyük bir zencerek motifi ve zencerek motifinin içerisine yerleştirilmiş bitkisel bezemeler yer alır. Üç bölümlü zencerek motifinin ortasında, merkezde 6 kollu yıldızdan oluşan palmet motifleri yerleştirilmiş; diğer iki bölümde palmet ve kıvrık dallar ile süsleme tamamlanmıştır. Yatay doğrultuda oluşan süsleme kuşağının hemen üstünde dikey olarak yerleştirilen sağ ve solda sütünce ortada kırık çizgilerden oluşan geometrik motif dizisinin var olduğunu görürüz.

Çini süslemeler, ara mekânın tonoz göbeklerinde görülmektedir. Her biri değişik olan çini süslemeler, altıgen dört pano içerisinde yer almaktadır. Günümüze kadar büyük ölçüde zarar görmüş ve hatta çoğu günümüzde olmayan çiniler, altıgen panoların içinde sırsız tuğla şeritlerinin birbirini kesmesiyle oluşturulmuş altı kollu yıldızlar ve altıgenler ile merkezde yer alan on iki kollu yıldızların göbek ve kollarında yer alır. Çinilerin on iki kollu

yıldızların göbek ve kollarına doldurulmasıyla geometrik süslemeler oluşturulmuştur. Sırsız tuğlalar ile oluşturulmuş geometrik süslemelerinde meydana geldiği çinilerde renk olarak firuze, patlıcan moru ve lacivert renk kullanılmıştır.

V-1-2 Hacılar Hanı(?) Zaviyesi (Fotoğraf 54-62)

Yapının Adı: Halk arasında “Hacılar Hanı” olarak anılmaktadır.¹⁴⁵

Yapının Yeri: Ervah Mezarlığında, Kurtuluş Mahallesi girişinin doğusunda yer almaktadır.

Yapının Tarihi: Yapının kitabesi yoktur.

Mevcut bir bilgi doğrultusunda yapının bir Selçuklu eseri olduğu belirtilmekle birlikte Somuncu Baba ve Aksaraylı Şeyh Cemaleddin Mehmed Zaviyelerinin de olduğu dönemlerde yapının ayakta olduğu ve han olarak kullanıldığı ifade edilmektedir.¹⁴⁶ Bilgiler doğrultusunda Hacılar Hanı'nın diğer yapılarla aynı tarihlerde yapılmış olabileceği düşünülebilir.

Banisi: Bilinmiyor.

Mimarı: Bilinmiyor.

Geçirdiği Onarımlar ve Bugünkü Durumu: Hacılar Hanı olarak adlandırılan yapıdan günümüzde, aynı mekâna ait iki duvar kalıntısı kalmıştır. Harap bir görünümde olan yapı herhangi bir restorasyon geçirmemiştir. Günümüzde kullanılmayan yapı kaderine terk edilmiştir.

Plan: Hacılar Hanı, ana mekâna ait olduğu düşünülen kare bir plandan oluşmaktadır. Yapıda kuzey-doğu cephede iki pencere, güney-batı cephede bir tane olmak üzere toplam üç adet pencere düzenlemesi yer almaktadır.

¹⁴⁵ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e** C.1, s.1083–1084

¹⁴⁶ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e** C.1, s.1083

Dış tasvir: Hafif meyilli bir arazide yer alan yapı aynı mekâna ait iki duvar parçasından oluşmaktadır. Duvarda yer alan izlerden anlaşıldığına göre; ana mekânın kuzey-doğu ve güney-batısında birer mekan daha yer almaktadır.

Üç bölümden oluştuğunu düşündüğümüz yapının ana mekânın güney-batı cephesinde boyuna dikdörtgen planlı bir tane pencere, bu mekânın kuzey-doğu cephesinde ise; biri kare, diğeri basık kemerli iki pencere yer alır. Sade bir şekilde yapılmış cephelerin, orta mekânın alt kısmında kemer kısmına kadar toprağa gömülmüş basık kemerli bir alt bölüm yer almaktadır. Kemerli alt bölümden yola çıkarak yapının iki katlı olması mümkün olabilir.

Yapı tam olarak günümüze ulaşmadığı için, taç kapı düzenlemesinin nasıl olduğu, cephelerde pencere düzenlemelerinin olup olmadığı ve diğer mimari öğeler hakkında hiçbir bir bilgi yoktur.

İç Tasvir: Günümüzde ayakta kalan iki duvar parçasından yola çıkarak, duvar köşelerindeki izlerden yapının üç bölümden oluştuğunu söyleyebiliriz. İki duvarın arasında yer alan mekânın üst örtüsü tamamen yıkılmıştır. Duvardaki izler dâhilinde bu mekânın beşik tonozla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Ana mekân olarak belirttiğimiz bölüm izlerinden güney-batı ve kuzey-doğusunda birer mekân daha yer almaktadır.

Güney-batıdaki mekânın kubbe ile örtülü olduğunu, kubbeye geçişi sağlayan köşe üçgenlerinin izlerinden anlamaktayız. Ayrıca bu duvarda kare planlı küçük bir pencere yer almaktadır.

Kuzey-doğu mekân ise; güney-doğu mekândan farklı olarak, yine duvar üzerindeki izlerden tonoz ile örtülü olduğu tespit edilmiştir. Duvar üzerinde biri yüksekte diğeri alçakta yer alan biri kemerli iki küçük pencere yer alır.

İki katlı olarak düşünülen yapının ana mekânının alt bölümü toprak altında ve bu bölüm kemer açıklığı gibi görünen tonozlu bir mekâna sahiptir.

Tonoğlu mekânın içinde muhtemelen eski mezarlıklardan getirilmiş çok sayıda ölü kemiği vardır. Günümüzde tamamen harap olan yapının diğer mimari öğeleri hakkında herhangi bir bilgi veya kalıntı yoktur.

Malzeme- Teknik: Kalıntılardan da anlaşılacağı üzere yapıda moloz taş kullanılmış ve üstleri sıvalıdır. Günümüzde bu sıvaların büyük çoğunluğu dökülerek taşların görünümü ortaya çıkmıştır.

Süsleme: Yapının herhangi bir yerinde süsleme unsuruna rastlanılmamıştır. Süsleme varsa dahi bununla ilgili bir bilgi de yoktur.

V-1-3 Cemalettin Aksarayi Zaviyesi (Fotoğraf 63-88)

Yapının Adı: Cemaleddin-i Aksarayi Zaviyesi

Yapının Yeri: Günümüzde mevcut olmayan zaviye; Ervah Mezarlığında, Kurtuluş Mahallesi girişindeki yolun sol tarafında şimdiki mescidinin olduğu yerde bulunmaktaydı.¹⁴⁷

Yapının Tarihi: Eserin ne zaman yapıldığı belli değildir; fakat kaynaklara göre yapının Aksaray'daki Karaman devri zaviyeleri arasında yer aldığı ve zaviyenin M. 1368 tarihli olduğu belirtilerek bir de kitabesinin bulunduğu ifade edilmiştir. 14 satırlık kitabe şu şekildedir:

Arapça metni

¹⁴⁷ Bekir Deniz; “Cemalettin Mehmed Aksarayi Zaviyeli Cami ve Türk Sanatı İçindeki Yeri” VII. Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri) 30 Nisan–02 Mayıs 1998, Konya 1998, s.116-123

Okunuşu

- 1-Hazret-i sıdık-ı ekber
- 2-radıyallahu teala anhü
- 3-hazretlerinin evladından muhavvel
- 4-muhakkıkin-i ulemadan efdalü'l-mütcahırin
- 5-arıf'billahi ve mukteda-yı dıl-agâh
- 6-Şeyh Cemaleddin Mehmed bin Mehmed
- 7-ibni Mehmed bin Fahreddin er Razi
- 8-Kuddise sırrihü'l-aziz hazretleri nice
- 9-zamanlar eyadi-i te'yidat-ı ilahi-birle
- 10-ulum-ı arabiye ve şer'iyye ve akliyyeyi tedris
- 11-ve ifadede yed-i beyza ızhar ve ketb
- 12-müteaddideyi tazyif ve teşri
- 13-eylemiş ve sultan Murad-ı Evvel tabe serahu hazretlerinin
- 14- ecille-i ricalinden olup 770 senesinde ictihal-i dar-ı beka buyurmuştur.

Açıklanan kitabenin yazılış karakteri ve ifadesi açısından Cemaleddin Mehmed Aksarayı hakkında bilgiler veren O'nun H. 770 (M. 1371–1372) yıllarında öldüğünü gösteren, sonradan yazılmış bir metin gibi görüldüğü ve bunun Aksarayı'nın mezar taşı kitabesi olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Ayrıca bu mezartaşı H. 1301(M.1883) yılında ölen Perekzade Müftü İbrahim Hilmi Efendi tarafından yaptırılmıştır.¹⁴⁸

Cemaleddin Mehmed Aksarayı zaviyesinin Karaman Vilayeti vakıf kayıtları ile Osmanlı devrine ait vakıflarından Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid, Kanuni Sultan Süleyman devirlerinde vakıf mallarının bulunduğu belirtilmektedir.¹⁴⁹

¹⁴⁸ M. Akif Erdoğan; “ Karaman Vilayeti Zaviyeleri” **Tarih İncelemeleri Dergisi IX**, İzmir 1194, s.95

¹⁴⁹ İbrahim H. Konyalı; **a.g.e C.2**, s. 1452-1454, 2294-2296, Bekir Deniz; “ Cemalettin Mehmed Aksarayı Zaviyeli Cami ve Türk Sanatı İçindeki Yeri” **VII. Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri) 30 Nisan–02 Mayıs 1998**, Konya 1998, s.118

Banisi: Yapının banisi belli değildir; fakat yapıya ismi verilen Cemaleddin Mehmed Aksarayı'nın hayatından kısaca bahsetmek gerekir.

Cemaleddin Mehmed Aksarayı I. Murat Döneminde yaşamış bir âlimdir. Aksaray'da doğmuştur; fakat doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Muhammed Fahreddin Razi soyundan geldiği söylenen Cemaleddin Aksarayı¹⁵⁰; ilk eğitimini Aksaray'da tamamlamış, daha sonra H.763/M. 1361-1362'de Amasya kadısı ve daru'l-ilim müderrisliğine tayin edilmiştir. H. 763/M. 1366-1367 de Amasya Kadıaskeri Pir Nizameddin Muhammed Cürcani ölünce onun yerine getirilmiştir. Amasya da kaldığı süre içerisinde öğrenimi sırasında ders arkadaşı Hacı Sadgeldi Paşa'nın öldürülme tehlikesinden dolayı kendi durumunu da tehlikeye sokmuştur. Cemaleddin Aksarayı bu nedenden dolayı Amasya'yı terk ederek Konya'ya gelmiştir. H.767/M. 1387 de Konya kadılığı yapan Cemaleddin Aksarayı, Konya'dan doğduğu yer olan Aksaray'a gelerek Zincirli Medresesinde müderrislik yapmıştır.

Cemaleddin Aksarayı çeşitli konularla ilgilenmiş, İslami bilimler konusundaki çalışmalarıyla meşhur olmuş ve tefsir, fıkıh, ahlak gibi konularda eserler yazmıştır. Mecmuatü'l-Bahreyn Haşiyesi, Kitabu'l-Esileti ve'l-ecvibe, Haşiye ale'l-Beydavi ve Ricaletünfi Cevazı'd-Devr-i ve's-Sima'sı bu alanda yazılmış eserlerindendir. Bir de tıpla ilgili olarak Serh el-Muces li'l-Aksarayı adlı Osmanlı tıbbında etkili olmuş bir eseri vardır.¹⁵¹ H.791(M. 1388–1389) yılında Aksaray'da ölen Cemaleddin Mehmed Aksarayı, Ervah mezarlığındaki zaviyesinin önüne gömülmüştür.¹⁵²

¹⁵⁰ Bekir Deniz; “Cemalettin Mehmed Aksarayı Zaviyeli Cami ve Türk Sanatı İçindeki Yeri” VII. Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri) 30 Nisan–02 Mayıs 1998, s.122

¹⁵¹ Ahmet Nezihi Turan; “Cemalettin Aksarayı'nın Hayatı ve Ondan Bahseden Bazı Kaynak ve Tetkikler” Aksaray ve Cemaleddin-i Aksarayı Sempozyumu(22-23-24 Ekim 1993) İstanbul 1994, s.31-35

¹⁵² Esin Kahya; “Cemaleddin Aksarayı” Aksaray ve Cemaleddin-i Aksarayı Sempozyumu(22-23-24 Ekim 1993) İstanbul 1994, s.52-60 İbrahim H. Konyalı; a.g.e C.2, s.2284

Mimarı: Belli değildir.

Geçirdiği Onarımlar ve Bugünkü Durumu: Bugün mevcut olmayan yapının geçirdiği onarımlar hakkında elimizde bir bilgi yoktur. Günümüze yakın bir dönem olan 2005 yılında bir sondaj kazısı yapılmıştır. Yapılan sondaj kazısında tabhane odalarının özgün moloz taştan yapılmış temelleri ortaya çıkarılmıştır.

Günümüzde yapının yerinde 1975 yıllarında yapıldığı belirtilen bir mescit vardır; fakat kullanılmamaktadır.¹⁵³

Plan: Yapı, eski fotoğraflar ve bazı kaynaklarda yer alan bilgiler göz önünde bulundurularak plan tanıtımına gidilmiştir.

Zaviyeli cami planına sahip olan yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Ortada yer alan kare planlı bir ana mekan ve ana mekanın her iki tarafında kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plana sahip birer tabhane odası yer almıştır. Günümüzde tabhane odalarının ancak temelleri görülmektedir.

Dış Tasvir: Günümüzde olmayan yapının eski birkaç fotoğrafı mevcuttur. Fotoğraflarda da görüldüğü üzere ortada sekizgen bir kasnak üzerine oturan kubbeli ana bir mekân, doğu ve batı cephesinde tonoz örtülü, üçgen çatılı tabhane odalarından oluşmaktadır. Ana mekâna kuzey cephede yer alan basık kemerli bir kapıdan girilirken, tabhane odalarına ise; ana mekandan bağımsız olarak girişler dışarıdan verilmiştir. Fotoğrafta net olmamak kaydıyla girişler dikdörtgen planda yapılmıştır. Üç bölümden oluşan yapıda, ana mekân tabhane odalarına oranla büyük yapılmıştır. Ön cephelerde

¹⁵³ Bekir Deniz; “Cemalettin Mehmed Aksarayı Zaviyeli Cami ve Türk Sanatı İçindeki Yeri” VII. Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri) 30 Nisan–02 Mayıs 1998, s.116

pencere yer almazken, ana mekânın güney cephesinde sağ ve sol köşede iki tane mazgal pencere yer alır.

Mescit ise; etrafı alçak duvarla çevrili bir hazire içerisinde yer alır. Zaviyenin ana mekân planıyla benzerlik gösteren mescit de farklı olarak; doğu ve batı cephesinde basık kemerli birer penceresinin yer alması, güney cephesinde penceresinin olmamasıdır.

İç Tasvir: Kaynaklarda yer alan bilgilere göre; yapıya, kuzey kuzey yönündeki basık kemerli bir kapıdan girilmektedir. Yapının iki yanında bulunan tabhane odalarının da girişleri ana mekândan bağımsız olarak dışarıdan verilmiştir. Doğu yönündeki tabhane odasının cephesinde giriş kapısının sol yanında, batı yönündeki odanın da kapının sağ tarafında birer tane mazgal penceresi yer almıştır. Ayrıca doğu yönündeki odanın güney duvarında yerden biraz yüksek tutulan derin bir nişin olduğu, batı yönündeki odada da batı duvarında kare şekilli bir ocak ile bir nişin yer aldığı belirtilmiştir. Ana mekân için verilen bilgilerde ise; güney duvarda yarım daire kesitli bir mihrap ve mihrabın iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş içeriden dışarıya doğru daralan iki mazgal penceresinin olduğu vurgulanmıştır. Ana mekândaki kubbe geçişleri dışarıdan taşkın bir biçimde belirlenen pendentiflere sağlanan yüksek bir kasnak tarafından taşınmıştır.¹⁵⁴

Mescide baktığımızda zaviye gibi yapıya kuzey yönündeki basık kemerli(yarım daire) bir kapıdan girilmektedir. Doğu ve batı cephesinde basık kemerli bir niş içerisine yerleştirilen birer tane pencere yer almaktadır. Sekizgen bir kasnak üzerine oturan kubbeye geçişler pendentifle sağlanmaktadır. Yapının güneyinde üçgen alınlıklı ve yarım daire şeklinde bir de mihrabı vardır.

¹⁵⁴ Bekir Deniz; “Cemalettin Mehmed Aksarayı Zaviyeli Cami ve Türk Sanatı İçindeki Yeri” VII. Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri) 30 Nisan–02 Mayıs 1998, s.116-117

Malzeme ve Teknik: Zaviye'nin sadece kesme taş kullanılarak yapıldığı belirtilmiştir.¹⁵⁵

Mescit ise; yörede Nevşehir taşı olarak adlandırılan sarımtırak renkli kesme taş malzemeye inşa edilmiştir. Cephe içlerinde kubbe geçişleri, pencere alınlıkları ve mihrap dışındaki yerlerde zemin sıvanmış ve zeminden yarıya kadar duvarlar ahşap ile kapatılarak yapı tamamlanmıştır.

Süsleme: Yapının daha önce içinde ve dışında herhangi bir süslemenin olmadığı belirtilmiştir.¹⁵⁶

Zaviye için belirtilen sadelik, hemen hemen mescit içinde geçerlidir. Mescit de süsleme az da olsa mihrap kısmında yer almaktadır. Mihrap yarım daire gövdeli ve içte yer alan alınlık kısmı istiridye kabuğu şeklinde düzenlenmiştir. Üçgen alınlığın tepe noktasında sekiz kollu bir yıldız ile mihrabın her iki tarafında yer alan şeritlerde dikey olarak yerleştirilmiş baklava dilimi motifler vardır. Baklava dilimi motiflerin bittiği yerde sağ ve sol köşede üç bölümlü ve dikey olarak yapılmış ok uçları süslemeyi oluşturmuştur.

¹⁵⁵ Bekir Deniz; “Cemalettin Mehmed Aksarayı Zaviyeli Cami ve Türk Sanatı İçindeki Yeri” VII. Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri) 30 Nisan–02 Mayıs 1998, s.116

¹⁵⁶ Bekir Deniz; “Cemalettin Mehmed Aksarayı Zaviyeli Cami ve Türk Sanatı İçindeki Yeri” VII. Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri) 30 Nisan–02 Mayıs 1998, s.116

V-1-4 Şeyh Hamza Tekkesi (Fotoğraf 89-112)

Yapının Adı: Halk arasında “Şeyh Hamza Türbesi” olarak anılmaktadır.

Yapının Yeri: Ervah Mezarlığında, Şeyh Hamid-i Veli Türbesinin kuzeydoğu yönündeki tepede yer almaktadır.

Yapının Tarihi: Kitabesi olmayan yapının tarihi tam olarak bilinmemektedir. Yapının haziresinde yer alan bir mezar taşındaki bazı bilgiler ile birkaç kaynakta belirtilmiş mevcuttur. Bu yazı şöyledir:

Bu mezar taşı H. 792 yılı Şevvalinde (M. 1389–1390) ölen Muhammedi kızı Kutlu Hatuna aittir. Kutlu Hatun’un Zincirli Medresesi bitişiğinde yer alan ve günümüzde olmayan Zincirli Medresesi Mescidini yaptıran Devegözü Muhammedi’nin kızı olduğu belirtilmiştir. Yapıdaki mezar taşı göz önüne alınarak XIV. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmiştir.¹⁵⁷

Evliya Çelebi Seyahatname’sinde Aksaray’daki ziyaret yerlerini sayarken Şeyh Hamza’nın “Bayrami” tarikatının ulu bir eri olduğunu ve ziyaretgâhından bahsetmiştir; fakat kimliği ve yaşadığı devir hakkında başka bir bilgi vermemiştir.¹⁵⁸ Bayrami tarikatından olduğu belirtilen Şeyh Hamza’nın bu

¹⁵⁷ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e** C.1 s.1499

¹⁵⁸ Evliya Çelebi; **Seyahatname** C.3 s.195

tarikatin kurucusu ve Şeyh Hamidi Veli'nin müridlerinden olan Hacı Bayramı Veli ile aynı zamanda ya da daha sonra yaşamış olabileceği söylenebilir.

Yararlandığımız bir başka kaynakta ise; Aksaray ileri gelenleri arasında Hamza ismini taşıyan birkaç kişinin bulunduğu belirtilmektedir. İlki H. 930- M. 1524) Aksaray Miralayı olan Hamza Çelebi, diğeri; II. Bayezid Devri İlyazıcı Defteri vakıf kaydında geçen Hamza Fakih'tir. Hamza Fakih'in Borucu köyünde bir zaviyesinin olduğu da belirtilmiştir. Adı geçen zaviye bugün mevcut değildir.¹⁵⁹

Banisi: Bilinmiyor.

Mimarı: Bilinmiyor.

Geçirdiği Onarımlar ve Bugünkü Durumu: Yapının geçmiş yıllardaki durumu ile ilgili bazı bilgileri Nihal Çetintürk'ün 1986 yılında yaptığı araştırmadan öğrenmekteyiz. Yapılan araştırmaya göre; yapının bakımsız ve harap bir durumda olduğu, ayrıca içinde ocak bulunan mekanın zemininin mezar soyguncuları tarafından altüst edildiği, etrafındaki yanık odun parçaları ve duvardaki islerden yapının yersiz yurtsuzlar tarafından barınak olarak kullanıldığı belirtilmiştir.¹⁶⁰

Yer alan bilgiler doğrultusunda, yapının bugün ki görünümüyle tamamen bir onarım geçirdiğini söyleyebiliriz. Onarımlarda; zemindeki açıklığı kapatmak için beton kullanılırken, mekanın kubbe içleri ve duvarları sıvayla kapatılmıştır. Dış cepheler ise; sıvanarak boyanmış, kubbenin dış kısımları kurşunla kaplanmıştır. Günümüzde yapı kullanılır durumda ve ibadete açıktır.

¹⁵⁹ Evliya Çelebi; *Seyahatname*, C.3 s.195 İbrahim Hakkı Konyalı; *a.g.e* C.1 s.1498-1499

¹⁶⁰ Nihal Çetintürk; *Aksaray(Niğde) ve Çevresindeki Türk Eserleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Sanatları ve Mimarisi Bilim Dalı, Ankara 1986, s.97-99

Plan: Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı yapı; tek katlı olarak inşa edilmiştir. Yapı, etrafı doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir duvarla çevrili hazire içinde yer almaktadır. Yapıya, eksende kuzeybatı köşeden bir kapıyla girilmektedir.

Hazirenin güneyinde yer alan yapı kare planlı, kubbeli iki kare mekândan oluşmaktadır. İkinci bölüme geçiş simetrik olmayan bir girişle sağlanmaktadır. İlk mekânın batı cephesinde bir, ikinci mekanda ise; kuzey ve güney cephesinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı birer pencere, batı cephesinde ise; kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir niş yer almaktadır.

Dış Tasvir: Meyilli bir arazi üzerinde yer alan yapıya; yuvarlak bir kemer içerisine yerleştirilen, alçak bir demir kapıyla girilmektedir. İlk mekanının batı cephesinde küçük kare planlı bir pencere, giriş bölümünün doğusunda yer alan türbedar odasının (cüz okuyucu) güney cephesinde kare planlı bir pencere ve mekanın kuzeyinde kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plana sahip bir pencere yer almaktadır. Küçük boyutlu yapıda pencereler zemine yakın bir şekilde yapılarak sade tutulmuştur.

Kasnaksız bir şekilde yapıya direkt oturtulan iki kubbenin etrafı saçaklarla çevrilidir. Cepheleri oldukça sade ve muntazam olan yapının güney ve batı duvarları zeminden yarıya kadar koyu renkli taşla tamamlanırken diğer cepheler yeşil boyalıdır.

İç Tasvir: Kuzeybatı köşeden basık bir kemer açıklığıyla girilen giriş mekânı kare planlı ve kubbeye örtülüdür. Mekânın güney-batı cephesinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir niş içerisine yerleştirilmiş penceresi vardır. Pencere zeminle hemen hemen aynı seviyede yapılmıştır. Az bir yükseltiyle zeminden ayrılan pencerenin iç kısmı kademelendirilerek tamamlanmıştır.

Giriş mekânına baktığımızda, kubbenin yapıya kasnaksız bir şekilde basit bir silmeyle oturduğunu görmekteyiz ve kubbeye geçişler Türk üçgenleriyle sağlanmıştır. Gayet sade yapılan giriş mekânından simetrik olmayan doğu-batı doğrultusunda yapılmış dikdörtgen bir kapıyla ikinci bölüme geçilir. Kapının ikinci bölüme bakan iç kısmında, üstü içeri doğru profillendirilerek şeklinde kapı geçişi hareketlendirilmiştir.

Yapının türbedar odası giriş mekânı gibi kare planlı ve kubbeli olarak yapılmıştır. Kubbeye geçiş, giriş mekânında olduğu gibi Türk üçgeniyle sağlanmıştır. Kuzey cephesinde, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı derin niş içerisinde yer alan sade bir şekilde yapılmış penceresi vardır. Güney cephesinde yer alan penceresi ise; basık kemerli, kuzey-güney doğrultusunda yapılmış dikdörtgen planlı bir niş içerisinde yer alırken boyut olarak kuzey cephedeki pencereden gayet küçük yapılmıştır. Ayrıca pencere nişin yarısını kaplayacak şekilde yerleştirilmiştir.

Türbedar odasında yer aldığı belirtilen ve kuzeybatı duvarında hazireye açılan diğer bir kapının da varlığı söz konusudur. Ayrıca kapıdan başka mekânda güneydoğu duvarında ocak nişi¹⁶¹ ve yatır olduğundan bahsedilmiştir.¹⁶² Günümüzde ise; yapılan onarımdan dolayı söz konusu bilgileri tespit etmek imkânı bulunamamıştır.

Malzeme-Teknik: Yapıda malzeme olarak moloz taş ve tuğla kullanılmıştır. Yapının bütün cephelerinde moloz taş, kubbelerde ise; tuğla kullanılmıştır. Kullanılan malzemelerin üzerleri de sıvayla kapatılarak yapı tamamlanmıştır. Ayrıca iki mekânın iç kısımları yarısına kadar tahta kullanılarak duvar zemini kapatılmaya çalışılmıştır.

¹⁶¹ Nihal Çetintürk; **a.g.e** s.98

¹⁶² İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e** C.2 s.1498

Süsleme: İbrahim Hakkı Konyalı; yapının kemer kaidesine eski devirlere ait işlemeli bir taşın yerleştirildiğini belirtmiştir.¹⁶³ Günümüzde ise; yapıda herhangi bir süsleme yoktur.

¹⁶³ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e.** C.2 s.1498

V-1-5 Şeyh Hamid-i Veli Zaviyesi (Fotoğraf 113-163)

Yapının Adı: Şeyh Hamid-i Veli(Somuncu Baba) Zaviyesi

Yapının Yeri: Ervah Mezarlığında yer almaktadır.

Yapının Tarihi: Kitabesi olmayan yapının tarihi ile ilgili bazı bilgiler söz konusudur.

Çilehane ve İtikafhane giriş yerlerinin üzerinde H. 807(M.1404-1405) tarihi yer alırken Mescidin kuzeybatı cephesindeki yazıda “Şeyh Hamid-i Veli Mescid-i İtikafhanesi ve Çilehanesinin M. 1210 yılında Melik Mahmud Gazi tarafından yaptırıldığı” belirtilmiştir. İki farklı tarihlemeye birbiriyle çelişmektedir. Yapının M. 1290 da yapılıp, sonradan H. 807(M.1404-1405) de onarım gördüğü mü yoksa ayrı dönemlerde mi yapıldığı belli değildir.

Şeyh Hamid-i Veli'nin Aksaray da bulunduğu dönem göz önüne alındığında yapının XIV. yüzyıl sonları, XV. yüzyıl başlarında yapılmış olabileceği muhtemeldir.

Banisi: Yapının banisi belli değildir; fakat yapıya ismi verilen Şeyh Hamid-i Veli'nin (Somuncu Baba) hayatından bahsetmek yerinde olacaktır.

Somuncu Baba'nın asıl adı Şeyh Hamid ve Şeyh Hamidüddin olarak belirtilmektedir. Ayrıca Hamid-i Kayseri, Ebu Hamid-i Veli, Şeyh Hamid-i Veli, Hamid-i Aksarayı, Hamidüddin Kayseri, Hamidüddin Aksarayı, Hamidüddin bin Musa, Ebu Hamit Aksarayı, Somuncu Baba gibi isimlerde tamamen O'na aittir. Kayseri'nin Akçakaya köyünde doğduğu ifade edilen Somuncu Baba'nın doğum tarihi kesin bilinmemekle birlikte H. 730/ M. 1331 yılında doğduğu tahmin edilmektedir.¹⁶⁴

¹⁶⁴ Ahmed Akgündüz; **a.g.e.** İstanbul 1995, s. 24-26, M. Ali Cengiz, Yüksel Adıgüzel ve Mehmet Gülseren; **Somuncu Baba (Şeyh Hamid-i Veli,** Ankara 1965, s.22-24, Ahmed Akgündüz, Said Öztürk ve Yaşar Baş; **Darende Tarihi** İstanbul 2002, s. 748-749

Öğrenim hayatını büyük ölçüde doğduğu yer olan Kayseri’de tamamladığı anlaşılan Hamidüddin Aksarayı’nın dönemin ilmi geleneğine uyarak Şam’a gitmiş ve burada tasavvuf eğitimi almıştır. Anadolu’ya döndükten sonra bir müddet Kayseri ve Darende de ikamet eden Şeyh Hamidi Veli buradan da Aksaray yoluyla Bursa’ya gitmiştir. Aksarayı Bursa da bulunduğu dönemde bir taraftan tasavvufi faaliyetlerine devam ederken diğer taraftan da geçimini sağlamak amacıyla Molla Fenari Mahallesiindeki fırınında ekmek pişirip satmıştır. Ayrıca dönemin ileri gelen âlimlerinden Emir Sultan Ve Molla Fenari ile münasebetlerde bulunmuştur. Yıldırım Bayezidin yaptırmış olduğu Ulu Cami’de vaaz vermek ve nasihatler de bulunmak için görevlendirilen Şeyh Hamidi Veli, birkaç vaazı karşısında halkın aşırı ilgi göstermesinden sıkılarak müridi Hacı Bayramı Veli ile buradan ayrılmıştır.¹⁶⁵

Bursa’dan ayrılarak Aksaray’a gelen Hamidüddin Aksarayı, Aksaray’da bir süre kaldıktan sonra Hicaz’a gitmiş ve tekrar Anadolu’ya dönmüştür. Hayatının bundan sonraki devresini vefatına kadar Aksaray’da geçirdiği belirtilen Aksarayı’nın¹⁶⁶ bazı kaynaklarda farklı olarak Malatya’nın ilçesi olan Darende’ye defnedildiği de yer alan bilgiler arasındadır.¹⁶⁷ Vefat tarihi olarak H.815/ M.1412 kabul edilmektedir.¹⁶⁸

Yusuf Hakiki ve Halil Taybi adında iki oğlu olan Şeyh Ebu Hamid (Somuncu Baba)’ın talebeleri ve müridleri arasında Karamanlı Şeyh Şüca Sultan Şücaiddin Halife, Larendeli Şeyh Muzafferuddin, Akşemseddin, Karaşemseddin, Akbedreddin, Müslihiddin-i Karamani, Hacı Bayram Veli ve

¹⁶⁵ M. Ali Cengiz, Yüksel Adıgüzel ve Mehmet Gülseren; **a.g.e** s.24-25, İsmail Çiftçioğlu; **Vakfiyelerine ve Tahrir Defterlerine Göre Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalı Doktora Tezi, Isparta 2001, s.197-198

¹⁶⁶ Mefail Hızlı; “Somuncu Baba (Şeyh Ebu Hamid Hamidüddin Aksarayı)” **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.2, C.2, 1987, s.267

¹⁶⁷ M. Ali Cengiz Yüksel Adıgüzel ve Mehmet Gülseren; **a.g.e** s.23

¹⁶⁸ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e** C.2 s.2410, Ahmed Akgündüz Said Öztürk ve Yaşar Baş; **a.g.e** s.749, M. Ali Cengiz, Yüksel Adıgüzel ve Mehmet Gülseren; **a.g.e** s.24

Molla Fenari sayılabilir.¹⁶⁹ Asırlarca Anadolu’da manevi nüfusu devam eden Hacı Bayram Veli’nin reisliğindeki Bayramiyye Tarikatının ve bir başka tarikat kolu olan Halvetiyye ile Celvetiyye’nin manevi bir reisi olarak kabul edilir. Somuncu Baba’dan günümüze üç risale ile birkaç ilahi kalmıştır. Bunlar; Tuhfetü’l-ihvan, Zikir ve Tevhid, Sılahu’l- Muridin adında dua ve zikir mecmuasıdır. Aksaray’da kendisi tarafından veya adına yaptırılan zaviyeden başka, Darende’de de bir zaviyesinin bulunduğu tespit edilmiştir.¹⁷⁰

Mimarı: Bilinmiyor.

Geçirdiği Onarımlar ve Bugünkü Durumu: Yapının eski birkaç fotoğrafından yola çıkarak günümüze yakın bir dönemde onarım geçirdiğini anlamak mümkündür. Ayrıca mescidin batı cephesinde yer alan yazıda mescit, itikafhane ve çilehanenin onarım, bakım ve çevre düzenlemesinin 1981–1999 yıllarında “Şahin Başer” adında bir kişi tarafından yaptırıldığı belirtilmiştir.

Elimizde yer alan Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait raporda, yapıların yakın tarihlerde onarıldığı ve kesme duvarların sıvandığı tekrar teyit edilirken herhangi bir tarih verilmemiştir. Günümüzde mescit ibadete, çilehane ve itikafhane ziyarete açıktır.

Plan: Mescid, itikafhane(dinlenme odası) ve çilehaneden oluşan zaviyenin mescid bölümü, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plan özelliği gösterse de iki kare mekandan oluşmaktadır. Mescide kuzeybatı köşede yer alan bir kapıdan girilir ve batı cephesinde bir, güney cephesinde iki olmak üzere toplam üç adet penceresi vardır.

Mescitden daha küçük bir boyuta sahip olan itikafhane, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir plan özelliği gösterse de iki kare mekândan

¹⁶⁹ Mefail Hızlı; **a.g.m** s.267

¹⁷⁰ Ahmed Akgündüz Said Öztürk ve Yaşar Baş; **a.g.e** s.58-73

oluşmaktadır. İlk mekândan ikinci mekâna geçiş aradaki bir girişle sağlanmaktadır. Kuzey cephede yer alan ayrı bir kapıdan girilen itikafhanenin, mescidin kuzeydoğu duvarındaki bir kapıdan da geçiş yapıldığı tespit edilmiştir; fakat günümüzde bu giriş kısmı kapatılmıştır.

Çilehane bölümü, itikafhanenin kuzeydoğu köşesinde yer alır ve doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Kuzeydoğu köşedeki merdivenlerle inilen çilehane diğer yapılar gibi iki bölümden oluşur. Dehliz doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve kuzey cephesinde iki, güneydoğu cephesinde bir tane olmak üzere toplam üç adet niş yer almaktadır. Çile odası kareye yakın bir görünüme sahip ve iki bölüm arasındaki bağlantı bir bir kapı girişiyle sağlanmaktadır.

Dış Tasvir: Meyilli bir arazide yapılmış olan zaviye, eski resimlerde görüldüğü üzere yüksek bir avlu duvarına sahip iken günümüzde avlunun yerine üzeri demir korkuluklu alçak bir duvar yapılmıştır.

Kuzeybatı cepheden girilen zaviyenin ilk mekanı, basık kemerli, sade ve basit bit silme ile çevrelenmiş bir kapıyla girilen mescit bölümüdür. Doğru-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır ve eşit büyüklükteki iki kubbenin örttüğü yapının eksende penceresi bulunmazken batıda bir ve güney cephesinde iki tane olmak üzere üç adet penceresi yer alır. Batıdaki penceresi doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve alınlık kısmı silme içerisinde yer alan geometrik bir süsleme ile tamamlanmıştır. Güney cephesinde yer alan diğer pencereler batı cephesindeki pencere olduğu gibi dikdörtgen planlı birer silme ile çevrili fakat farklı olarak sade ve süslemesiz bir şekilde yapılmıştır. Mescitte kubbeler yapıya kasnaksız bir şekilde oturtulmuş ve etrafı saçaklarla çevrilerek üst örtü kısmı tamamlanmıştır. Ayrıca mescidin doğu cephesinde yer alan kubbesinde doğuya bakan bir tane tepe penceresi bulunmaktadır.

Boyut olarak mescitten biraz daha küçük yapılan itikafhane, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Etrafı saçaklarla tamamlanmış iki kubbeli

itikafhaneye mescid girişine oranla büyük tutulmuş sivri kemerli ayrı bir kapıdan girilmektedir. Eksende ve diğer cephelerde hiç penceresi olmayan itikafhanenin aydınlığı, doğu yönündeki ikinci kubbesinde yer alan bir tepе penceresiyle sağlanmaktadır.

Çilehaneye bölümü mescit ve itikafhaneden daha küçük boyuta sahip ve kuzeydoğu cephede yer almaktadır. Aşağıya doğru 7 basamaklı bir merdivenle giriş yapılan çilehanenin kapısı dikdörtgen planlı olmasına rağmen üst örtüden kaynaklandığı için içeriye doğru oval bir şekil almıştır. Mevcut olan yerin oyularak yapıldığı çilehane, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve tonozla örtülüdür.

İç Tasvir: Mescide, kuzeybatı köşeden basık kemerli, etrafı silmeyle çevrili ve alınlık kısmında geometrik süslemenin yer aldığı ahşap bir kapıdan girilmektedir. Kare planlı, küçük ve camekândan oluşan bir ön giriş mekânının ardından, iç kısım kible duvarına dik atılan büyük bir sivri kemer açıklığıyla iki eşit mekâna bölünmüştür.

Mescidin iki mekândaki kubbeye geçişler bandantifle sağlanmıştır. Yapı; her iki mekânda güney cephede basık kemerli yapılmış, içeriye doğru alınlık kısmı sivrilen birer tane olmak üzere iki mihrap, güneydoğu köşede ahşaptan yapılmış üçgen gövdeli küçük bir vaiz kürsüsü, güneybatı köşede yer alan ahşap bir minberden meydana gelmiştir. Yapının, minberin batı cephesinde yuvarlak niş içerisinde bir tane penceresi ve güneydoğu ile güneybatı köşesinde kare bir niş içerisine yerleştirmiş iki tane penceresi vardır. Farklı olarak yapının ikinci mekânında doğu cephesinde ahşaptan yapılmış bir dolap nişinin yer almasıdır.

Mescitte yer alan ikinci mekândaki dolap nişinin daha önceden itikafhaneye geçişte bir kapı girişi olduğu belirtilirken¹⁷¹ günümüzde kapatılmış ve dolap nişi olarak kullanılmaktadır.

İtikafhane bölümü; sivri kemer içerisine yerleştirilen demir kapıyla girişin sağlandığı iki kare mekândan oluşmaktadır. Gayet sade tutulan ilk mekânda kubbe geçişlerinde bandantif kullanılmıştır. Yapının mescide oranla küçük yapılmış olması, cephelerde pencereye yer verilmemesi mekânın karanlık ve basık olmasına neden olmuştur. Mekânın doğusundan boyuna dikdörtgen planlı, zeminden bir merdiven kadar yüksek tutulan kapıyla ikinci bölüme geçilmektedir. İlk mekânın plan özellikleriyle benzerlik gösteren ikinci mekanda birkaç farklılık görülmektedir. Mekânda kubbeye türk üçgenleriyle geçilirken aydınlık kuzeydoğuya bakan küçük bir tepe penceresinden sağlanmaktadır.

Çilehaneye; İtikafhanenin kuzeydoğu cephesinin kuzey cephesine bitişik yapılan, alçak seviyede tutulmuş ayrı bir kapıyla girilmektedir. Aşağıya doğru inilen yedi basamaklı bir merdivenin ardından dikdörtgen planlı bir dehliz yer alır. Beşik tonozla örtülü dehlizin kuzeyinde iki, doğusunda bir tane olmak üzere küçük kare nişler yer alır. Dehlizden çile odasına doğu cepheden küçük ve dar bir girişle geçilmektedir. Çile odası gayet sade, birkaç kişinin ancak sığabileceği şekilde kubik ve basık bir mekân olarak yapılmıştır.

Malzeme ve Teknik: Yapıda düzgün kesme taş ve tuğla kullanılmıştır.

Eski fotoğraflardan da yararlanılarak Mescit ve itikafhane tamamıyla düzgün kesme taştan yapılmıştır. Kubbelerde de kullanılan kesme taşın günümüzde kurşunla kaplandığı görülür. İç mekânda sıvanın kullanıldığı

¹⁷¹ Osman Nuri Dülgerler; **Karamanoğulları Dönemi Mimarisi**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi 1995 s.159’da burada bir kapı girişinin olduğunu ifade ederken bu kapının itikafhane(dinlenme yeri, ibadetin yapıldığı yer) olarak belirttiğimiz, onun ise; çilehane olarak bahsettiği yere açıldığını vurgulamıştır. Osman Nuri Dülgerler’in zaviyeyi oluşturan yapıların işlevlerini karıştırdığı düşünülebilir.

mescit ve itikafhanenin duvarları zeminden yarıya kadar ahşapla kapatılarak düzgün bir görünüm verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca mescitte yer alan minber, vaiz kürsüsü ve dolap nişi de ahşaptan yapılmıştır.

Çilehane bu yapılardan farklı olarak tabi kaya oyulmak suretiyle yapılmış ve dehliz örtüsünde tuğla kullanılmıştır.

Süsleme: İlk yapıldığı dönemde süsleme olup olmadığını bilmediğimiz yapının, günümüzde çilehane ve itikafhane bölümlerinde hiçbir süsleme unsuru yoktur. Mescit de ise; bitkisel, yazı ve geometrik süslemeler kullanılmıştır.

Onarımlar sırasında yapıldığını düşündüğümüz süslemelerden farklı olarak, eski fotoğraflarda da yer alan, mescitin giriş kapısındaki geometrik bir şekilden meydana gelen küçük bir taş süsleme dikkati çekmektedir. Uç kısımları ortaya gelecek şekilde tasarlanmış, üçgenimsi küçük motiflerin bir araya gelmesiyle oluşan yuvarlak şeklin etrafı basit bir silme ile çevrilidir. Aynı süslemeden bir de mescidin batı cephesinde yer alan pencerede vardır.

Farklı olan diğer bir süsleme unsuru da mescidin doğuda yer alan ikinci bölümdeki dolap nişinin üzerindedir. Gri taştan yapılmış alınlığa benzer enine dikdörtgen, altı kısmı yarım daire şeklinde bir süsleme söz konusudur. Onun altında üç bölüm halinde kahve renkli, etrafı girintili çıkıntılı olarak tasarlanmış farklı bir geometrik şekil vardır. En üstte ise; yani gri renkli taşın üzerinde iki tane altıgen taş panonun içerisinde değişik düzenlemeli çarkıfelek motifi yer alır.

Mescitte, bitkisel ve dini yazı şeklindeki süslemelere bakıldığında birçok renk kullanımı söz konusudur. Bitkisel süslemelerde ağırlıklı olarak rumi, palmet ve kıvrık dallar kullanılmıştır. Süslemeler kubbe içlerinde, kubbe geçişlerinde, iki bölümlü mescidin bütünleşmesini sağlayan büyük sivri kemer açıklığında, pencere kenarlarında ve mihrabın alınlık kısmında yer alır.

V-1-6 Şeyh Yusuf Hakiki Zaviyesi (Fotoğraf 164-220)

Yapının Adı: Şeyh Yusuf Hakiki Zaviyesi, halk arasında “Baba Yusuf Türbesi” adıyla anılmaktadır.

Yapının Yeri: Yapı; Şeyh Hamit Mahallesinde, Güzel Baba Sokak’ta, Melik Mahmud Gazi Hankahının doğusunda yer almaktadır.

Yapının Tarihi: Günümüzde kitabesi olmayan yapının ne zaman yapıldığı belli değildir.

Fatih Devri Karaman Eyaleti Vakıf kayıtlarında Melik Mahmut Gazi Hankahı Vakıflarının idaresinin Şeyh Baba Yusuf (Hakiki)’da olduğu ve padişahın hükmüyle kendi mülkünün kalan kısmını evlatlarına vakfettiği yazılıdır.¹⁷² Fakat kendisinin veya evlatlarının bahsedildiği üzere başka bir yapı için vakfı yoktur. Bu nedenle daha sonraki bir devirde yapılmış ve sonradan Şeyh Yusuf Hakikiye mal edilmiş olması muhtemeldir.

Yusuf Hakiki’nin yaşadığı dönemler göz önüne alınarak yapı, 15. yüzyıla tarihlenebilir.

Banisi: Yapının banisi Şeyh Hakiki İbni Şeyh Hamidi ve vâkırı Hamidüddin oğlu Şeyh Baba Yusuf şeklinde belirtilmiştir.¹⁷³

“Şeyh Baba Yusuf”; Şeyh Hamid-i Veli(Somuncu Baba) olarak tarihe geçen Aksaray’da türbesi olan büyük bilginin oğludur. Kaynaklarda “Baba Yusuf, Yusuf-i Hakiki Baba, Baba Yusuf Hakik-i, Güzel Baba” adlarıyla anılmaktadır.

¹⁷² Feridun Nafiz Uzluk; **Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi**, Ankara 1958,s.56

¹⁷³ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e** C.2, s.2706

Konya ve Aksaray medreselerinde eğitim gören Yusuf Hakik-i, ilk tarikat eğitimini babasından almıştır. Hayatının sonuna kadar Aksaray'da ikamet eden Yusuf Hakikin doğum ve ölüm tarihi çok net olarak bilinmemektedir. Ölüm tarihiyle ilgili bazı tarihlemeler söz konusu ise de son olarak H. 892/ M.1486 yılında vefat ettiği belirtilmiştir. Günümüzde türbesi; babasıyla şeyhlik yaptığı “Melik Mahmud Gazi Hankahı” adlı yapının batı cephesinde, kendi adını taşıdığı zaviyesinin içinde yer almaktadır.¹⁷⁴

Mimarı: Bilinmiyor.

Geçirdiği Onarımlar ve Bugünkü Durumu: Yapının geçirdiği onarımlar hakkında avlunun girişinde sol taraftaki panoda bazı bilgiler mevcuttur. 1935 yılında bir sel olayının yaşandığı ve selden dolayı avludan geçen su arkının taşarak mescidin iç kısmına, çilehaneye, türbeye dolmasıyla yapının zarar gördüğü belirtilmiştir. Selden sonra kıymetli eşyaların yağma edildiği ve onarımının yapıldığı, 1989 yılında mescit, türbe, misafir odasının orijinaline uygun olarak restorasyonunun gerçekleştiği, 1990 yılında da mescidin ibadete türbesinin de ziyarete açıldığı yer alan bilgiler arasındadır. En son bakımının da 1999–2000 yıllarında yapıldığı ifade edilirken günümüzde yapı iyi durumda ve ibadete açıktır.

Plan: Plan itibarıyla “L” şeklinde olan zaviye; mescit, türbe, çilehane, dinlenme odası, misafir odası, abdesthaneden ve mescidin girişinde yer alan bir ön mekândan oluşmaktadır.

Asimetrik, küçük bir avludan girilen zaviyenin; mescit, türbe, giriş mekânı, dinlenme odası kare planlı ve kubbeye örtülüdür. Çilehane doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve tonozla örtülüdür. Misafir odası ve

¹⁷⁴ Ahmed Akgündüz; a.g.e s.157-161

abdesthane bölümü ise; kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahiptir.

Zaviyenin Mescit bölümüne ön mekânın batısında yer alan bir girişle geçilir. Mescit bölümünden kuzeydeki bir kapıyla çilehaneye, batıdaki kapıyla türbe bölümüne geçiş sağlanmaktadır. Türbe'nin kuzey cephesinde ise; iki tane kuzey-güney doğrultusunda uzanan niş yer almaktadır.

Dış Tasvir: Alçak duvarla çevrelenen avluya; sivri kemerli, dışarı taşkın bir taç kapıdan girilmektedir. Taç kapının ön yüzünde iki, girişin iki yanında birer tane olmak üzere dört adet niş yer alır. Mukarnas kavsaralı nişler üst kısımlarında yer alan boş panolarla tamamlanmıştır. Ayrıca avlunun güney-doğu köşesinde, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından tescil edilerek korunmaya alınmış asırlık bir kavak ağacı bulunmaktadır.

Zaviyenin iç mekanına; güney cephede yer alan dairevi kemerli bir giriş kapısından girilmektedir. Bu mekânın kuzeyinde bir pencere, Mescit bölümüne bakıldığında kuzeybatı köşede bir, güney cephede sağda ve solda olmak üzere iki adet pencere bulunmaktadır. Bu pencereler bir çerçeve ile dışarı taşkın şekilde yapılmıştır. Mescidin batısında yer alan türbenin de batısında ve güneyinde olmak üzere birer pencere vardır. Batısındaki pencere iki bordürle çevrelenmiştir. Giriş mekânının doğusunda yer alan dinlenme odasında herhangi bir pencere yokken, misafir odası ile abdesthane bölümünde girişin sağında ve solunda birer tane pencere bulunmaktadır. Bu bölümün güney cephesinde iki tane mazgal penceresi vardır.

Kubbeleri bakıldığında, mescit ve türbe bölümlerinin kubbeleri dairevi bir kasnağa oturtularak yapılmıştır. Giriş mekânı ile dinlenme odasının kubbeleri ise; kasnaksız bir şekilde yapıya direkt olarak eklenmiştir.

İç Tasvir: Güney cepheden girilen yapının giriş bölümü kare planlı ve yarım dairevi dört kemer üzerine atılan kubbeli bir mekândan oluşur. Kubbeye geçiş pandantifle sağlanır. Bu giriş mekânının doğusundaki kare planlı dinlenme odasının da kubbe dört sivri kemer üzerine oturmaktadır ve kubbe geçişlerinde pandantifle kullanılmıştır. Bu iki mekân arasındaki bağlantı, dinlenme odasının demir kapısı ile sağlanmaktadır.

Giriş mekânının batı cephesinden girilen mescit bölümü; kare planlı, kubbeyle örtülü ve kubbeye geçişler trompla sağlanır. Kuzeybatı köşesinde bir pencere olan yapının, güney cephesinde sağ ve sol köşesinde birer tane penceresi mevcuttur. Bu pencereler derin bir niş içerisine oturtularak yapılmış ve pencere önünde oluşan bu boşluklar rahle ya da benzeri eşyaları koymak için işlevsel hale gelmiştir. Mescidin güneybatı köşesinde ahşap bir minberi, güneyinde ahşap bir mihrabı ve güneydoğu köşesinde ahşap bir vaiz kürsüsü yer almaktadır. Sonradan yapılmış bu bölümün orijinal halinin nasıl olduğu hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Mescidin batı cephesinde yer alan küçük bir girişle türbeye geçilir. Kubbe ile örtülü mekânın köşe geçişlerinde pandantif kullanılmıştır. Türbenin aydınlatılması, batı ve güney cephesine yerleştirilen birer adet pencere ile sağlanmaktadır. Yapının kuzeyinde iki adet dikdörtgen planlı niş yer alır. Odanın ortasında doğu-batı doğrultusunda yapılmış bir sanduka yer almaktadır. Bu sandukanın etrafı çevrelenmiştir.

Mescidin kuzeyindeki küçük bir kapıdan çilehaneye geçilir. Üç basamakla inilen çilehane doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve tonozla örtülüdür. Çilehanenin kuzey cephesinde küçük pencere şeklinde bir açıklığı vardır; fakat bu açıklık kapatılmıştır.

Yapıyla bir bütün olarak görünen fakat girişi dışardan olan misafir odası ile abdesthane bölümünün kapalı olduğundan dolayı tasvir edilememiştir..

Malzeme-Teknik: Yapıda malzeme olarak kesme taş kullanılmıştır; fakat türbe ve mescit detaylı bir şekilde onarılmadan önce malzeme olarak kesme taşın yanı sıra tuğla kullanıldığını eski resimlerden öğreniyoruz.

Tuğlanın kullanıldığı yerler; kubbeler ve cephe kısımlarının üst seviyeleridir. Tuğlalar yatay istifli bir teknikle kullanılmıştır. Buralar onarım esnasında değiştirilmiştir. Yerlere beton dökülmüş, tuğlanın kullanıldığı yerler dahil yapının her yeri sıvanarak adeta yeniden yapılmıştır. Bununla birlikte yerler lambir tahta ile kaplanmıştır.

Ahşabın kullanıldığı bir başka yer ise; mescit, türbe ve çilehanenin cephe kısımları ile mihrap, minber ve vaiz kürsüsüdür.

Süsleme: Yapının orijinalinde süsleme olup olmadığı bilinmemektedir. 1990 yılında onarım yapılan türbe ve mescit bölümlerindeki süslemelerin sonradan yapılmış ihtimali yüksektir.

Süslemelere bakıldığında; yoğun olarak türbe ve mescidin kubbe içlerinde, kubbe geçişlerinde, mihrap alınlığında çeşitli dini yazı ve bitkisel motiflerin hakim olduğu görülmektedir. Bitkisel bezemelerde daha çok palmet ve rumiler kullanılmıştır. Mescid ve türbe süslemeleri birbirinin aynısı olmakla birlikte türbede mescitden farklı olarak sadece kubbe geçişlerinde bu süslemelere yer verilmemiştir. Sade olarak yapılmıştır. Başka bir farklı süslemede türbenin batı cephesinde yer alan pencere düzenlemesidir. Bir niş içerisinde yer alan pencere düzenlemesi çeşitli renklerle oluşturulan bir işçilik doğrultusunda yapılmıştır. Üç bölüm halinde oluşturulan bu süslemede; merkezde, yani birinci panoda turkuaz renkli bir vazodan dışarıya sarkan kırmızı, turkuaz, yeşil, sarı çiçek kombinasyonu kullanılmıştır. Onu çevreleyen ikinci panoda köşelere birer tane denk gelecek şekilde ve aralarda birer tane olan toplam altı adet küçük kare bölümlerin içerisine yerleştirilmiş çiçekler vardır. Bu çiçeklerin arasında sarı ve kırmızıdan oluşan örgü motifi yer almaktadır. Son pano ise; dikdörtgen şeklinde beyaz ve kahve renklerinden

oluşan basit bir süslemeyle son bulmaktadır. Süslemelerin olmadığı mekanlar; dinlenme odası ve çile haneden ibarettir.

Farklı olarak avlunun içinde yer alan mermer levhada taş süsleme görülür. Gerçi bu mermer levhanın yapıya ait olup olmadığı tartışmalıdır. Yinede süslemesini tasvir ettiğimizde üç bölümlü bir süslemenin olduğunu görüyoruz. Mermer levhanın başında, ortasında ve sonunda madalyonlar olmakla birlikte bu madalyonların göbek kısmı kabara şeklinde yapılmıştır. Baştaki ve sondaki yuvarlak madalyonlar birbirinin aynısı ve on dört dilimden oluşmaktadır. Bu dilimlerin etrafı üçer kez dolaşarak motive hareketlilik kazandırılmıştır. Ortadaki ise; bu süslemelerden farklı olarak yine bir madalyon içerisinde merkezde altı kollu bir yıldızdan meydana gelen bir motif oluşturulmuştur.

Belirtilen süslemelerin yanı sıra madalyonların arasına yerleştirilen iki pano ve panoların içerisinde sülüs yazı mevcuttur.

VI-2- Aksaray İl Merkezinde Günümüzde Olmayan Tarikat Yapıları

VI-2-1 Sühreverdi Tekkesi

Yapının Adı: Sühreverdi Tekkesi

Yapının Yeri: Yapının Aksaray da Saray Meydanı denilen yerin yakınında olduğu belirtilir.

Yapının Tarihi: Kesin olarak tarihi bilinmeyen yapının vakfiyesi 26 Şevval 1243 tarihli padişah emriyle deftere kaydedilmiştir. Vakfiyede vâkıfın adı şöyle geçmiştir:

Aksaraylı Mehmed oğlu Sühreverdi tarikatına mensup Hacı İbrahim İstanbul'da misafir iken Aksaray da Saray Meydanı denilen yere yakın 385 zira kare üzerine yaptığı üç odalı, abdesthaneli bir tekkeyi vakfetmiştir. Koştuğu şarta göre bu tekkeye fakir seyyahlar ve dervişlerin ağırlanacağı söylenir.¹⁷⁵

Banisi: Bilinmiyor.

Mimarı: Bilinmiyor.

Geçirdiği Onarımlar ve Bugünkü Durumu: Bilinmiyor.

Plan: Bilinmiyor.

Dış Tasvir: Bilinmiyor.

İç Tasvir: Bilinmiyor.

¹⁷⁵ İbrahim Hakkı Konyalı; a.g.e C.1 s.1405

Malzeme-Teknik: Bilinmiyor.

Süsleme: Bilinmiyor.

VI-2-2 Hacı Humuş Zaviyesi

Yapının Adı: Hacı Hamuş Zaviyesi

Yapının Yeri: Aksaray'ın merkezinde¹⁷⁶ olduğu belirtilirken, detaylı adresi verilmemiştir.

Yapının Tarihi: Zaviye'nin tarihi bilinmemektedir.

Zaviye'ye II. Beyazid zamanında Padişahın beratıyla Veli Sofinin tasarruf ettiği, Karaviran köyünde Hacı Hamuş Bağı ile Yuva köyünde başka bir bağın gelir olarak vakfedildiği ifade edilmiştir.¹⁷⁷

Banisi: Yapının banisi olarak belirtilen Hacı Humuş, II. Mesud zamanının yetiştirdiği bilginlerden biri olarak belirtilmiştir.¹⁷⁸

Mimarı: Bilinmiyor.

Geçirdiği Onarımlar ve Bugünkü Durumu: Bilinmiyor.

Plan: Bilinmiyor.

Dış Tasvir: Bilinmiyor.

İç Tasvir: Bilinmiyor.

Malzeme-Teknik: Bilinmiyor.

Süsleme: Bilinmiyor.

¹⁷⁶ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e** C.1 s.1395

¹⁷⁷ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e** C.1s.1395

¹⁷⁸ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e** C.1 s.1395

VI-2-3 Fahriyye Mevlevihanesi

Yapının Adı: Fahriyye Mevlevihanesi

Yapının Yeri: Fahriyye Mevlevihanesi'nin, Dere Mahallesi'nde Ortaokul Caddesi'nde Hacı Şeyh Ağazade Şükrü Efendi'nin yaptırdığı evin altında kaldığı belirtilmiştir.¹⁷⁹

Yapının Tarihi: Tam olarak tarihi bilinmeyen yapının H.881-M.1476–77 tarihli Fatih adına Karaman vakıflarını tesbit eden defterde, Mevlevihanenin Padişahın fermanıyla Mehmed Çelebi tasarrufunda faaliyetinin olmadığı, gelir olarakta bir tarlası olduğu yer alan bilgiler arasındadır.

Sultan II. Beyazid, Kanuni Sultan Süleyman ve III. Murat zamanlarında Mevlevihanenin faal olduğu belirtilirken, yapının ne zaman terk edildiği hakkında kesin bir bilgi yoktur. Belirtilen bilgiler ışığında Mevlevihane Selçukluların son zamanlarında ya da Karamanoğulları zamanında yapıldığı tahmin edilmektedir.¹⁸⁰

Banisi: Bilinmiyor.

Mimarı: Bilinmiyor.

Geçirdiği Onarımlar ve Bugünkü Durumu: Bilinmiyor.

Plan: Bilinmiyor.

Dış Tasvir: Bilinmiyor.

İç Tasvir: Bilinmiyor.

¹⁷⁹ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e** C.1 s.1393

¹⁸⁰ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e** C.1 s.1394

Malzeme-Teknik: Bilinmiyor.

Süsleme: Bilinmiyor.

VI-2-4 Aliyyi Gaznevi Zaviyesi

Yapının Adı: Aliyyi Gaznevi Zaviyesi

Yapının Yeri: Zaviye'nin kendi adını verdiği mahallede ve kendisinin açık türbesinin yanında olduğu belirtilir.¹⁸¹

Yapının Tarihi: Tam olarak tarihi bilinmemekle birlikte Karamanoğulları devrinde yapıldığı kabul edilmektedir. Zaviyenin Fatih zamanında Seyyid Hüseyinin idaresinde ve gelirlerinin olduğu, II. Beyazid ve Kanuni döneminde de gelirlerinin devam ettiği ifade edilmektedir.¹⁸²

Banisi: Bilinmiyor.

Mimarı: Bilinmiyor.

Geçirdiği Onarımlar ve Bugünkü Durumu: Fatih döneminde yapılan kayıtta, zaviyenin tamire muhtaç olduğu ve ilerleyen dönemlerde harap bir şekilde olan yapının yerinde günümüzde bir evin yer aldığı ifade edilmiştir.¹⁸³

Plan: Bilinmiyor.

Dış Tasvir: Bilinmiyor.

İç Tasvir: Bilinmiyor.

Malzeme-Teknik: Bilinmiyor.

Süsleme: Bilinmiyor.

¹⁸¹ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e** C.1s.1388

¹⁸² İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e** C.1s.1389

¹⁸³ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e** C.1s.1389

VI-2-5 Nakkaşıye Zaviyesi

Yapının Adı: Nakkaşıye Zaviyesi

Yapının Yeri: Nakkaşıye Zaviyesinin, Aksaray'da Nakkaş mahallesinin merkezinde yer aldığı, zaviyenin bir de mescidinin olduğu belirtilmiştir.¹⁸⁴

Yapının Tarihi: Yapılış tarihi bilinmeyen yapının Fatih, oğlu II. Beyazid, Yavuz ve Kanuni adına vakıfları olduğu tesbit edilirken; Fatih zamanında padişahın beratıyla zaviyeye Baba Hamid, II. Bayezid zamanında Hoşhan Sinan'ın tasarruf ettiği, Senir köyü yanındaki bir tarlanın da gelir olarak vakfedildiği belirtilmiştir.¹⁸⁵

Banisi: Bilinmiyor.

Mimarı: Bilinmiyor.

Geçirdiği Onarımlar ve Bugünkü Durumu: Bilinmiyor.

Plan: Bilinmiyor.

Dış Tasvir: Bilinmiyor.

İç Tasvir: Bilinmiyor.

Malzeme-Teknik: Bilinmiyor.

Süsleme: Bilinmiyor.

¹⁸⁴ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e** C.1 s. 1404

¹⁸⁵ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e** C.1 s. 1404

VI-2-6 Ahi Süleyman Zaviyesi

Yapının Adı: Ahi Süleyman Zaviyesi

Yapının Yeri: Aksaray şehir merkezinde yer alan zaviyenin, bitişiğinde sebil ve kervansarayın olduğu belirtilirken bu yapıların da zamanla yıkıldığı ve Hamzakadılarının arsası olarak kaldığı ifade edilmiştir.¹⁸⁶

Yapının Tarihi: Zaviyenin tarihi kesin olarak bilinmemektedir.

Banisi: H.906-M. 1500 - 1501 yılında zaviyeyi yaptıran, vakfeden Ahi Süleyman'ın hayatta olduğu ve Beyazıd'ın il yazıcısının zaviyenin vakfiyesini gördüğü fakat tarih belirtmediği yer alan bilgiler arasındadır.¹⁸⁷

Mimarı: Belli değildir.

Yapının Geçirdiği Onarımlar ve Bugünkü Durumu: Bilinmiyor.

Plan: Bilinmiyor.

Dış Tasvir: Bilinmiyor.

İç Tasvir: Bilinmiyor.

Malzeme-Teknik: Bilinmiyor.

Süsleme: Bilinmiyor.

¹⁸⁶ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e** C.1 s.1387

¹⁸⁷ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e** C.1 s.1388

VI-2-7 Derviş Hacı İbrahim Zaviyesi

Yapının Adı: Derviş Hacı İbrahim Zaviyesi

Yapının Yeri: Zaviye Aksaray da Paşa Sarayı Meydanına yakın, etrafının Saray Meydanı, mescit, Bezirhane ve yolun çevrelediği bir yerde bulunduğu belirtilmektedir.¹⁸⁸

Yapının Tarihi: Zaviyenin Türkçe vakfiye suretinin olduğu ve vakfiyede H.1143-M.1730 tarihi yer aldığı ifade edilmektedir.¹⁸⁹

Banisi: Yapıyı kesin olmamakla birlikte Derviş Hacı İbrahim İbn-i Mehmed'in yaptırdığı belirtilmiştir. Hakkında yeterli bilgi olmayan Derviş Hacı İbrahim'in Aksaray da yaşadığı ve Sühreverdiyye tarikatında yer aldığı bilinmemektedir. Ayrıca kendisi hayatta iken yapının şeyhi ve sahibi olduğu yer alan bilgiler arasındadır.¹⁹⁰

Mimarı: Bilinmiyor.

Yapının Geçirdiği Onarımlar ve Bugünkü Durumu: Bilinmiyor.

Plan: Bilinmiyor.

Dış Tasvir: Bilinmiyor.

İç Tasvir: Bilinmiyor.

Malzeme-Teknik: Bilinmiyor.

Süsleme: Bilinmiyor.

¹⁸⁸ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e** C.1 s.1390

¹⁸⁹ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e** C.1 s.1390

¹⁹⁰ İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e** C.1 s.1390

VI- KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Ortaçağ boyunca Anadolu'da inşa edilen, kültür tarihimizde dinsel, sosyal, ekonomik yönü zengin olan tarikat yapılarını; önce plan boyutunda Aksaray'da yer alan tarikat yapılarıyla, daha sonra diğer Anadolu şehirlerinde olan yapılarla benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymak yerinde olacaktır.

Aksaray Tarikat yapılarını incelerken günümüzde olan ve olmayan diye ikiye ayırmıştık. Günümüzde olan tarikat yapılarının içerisinde hankah, zaviye, tekke, han(?) gibi yapılar birbirine yakın dönemlerde yapılmalarına karşın işlev olarak ve kendilerine özgü plan şemalarıyla aynı düşünce doğrultusunda oluşturulmuş yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarikat yapıları plan bakımından zaviyeli camilere benzemektedir. Daha önce de belirtildiği gibi şehir, kasaba ve yollar üzerinde kurulmuş, içinde belli bir tarikata mensup şeyh ve dervişlerin yaşadığı, dini ibadet yaptıkları, gelip geçen yolcuları misafir ettikleri yapılar zaviye olarak bilinir. Zaman ve mekâna göre değişik isimlerle anılan zaviyeli camilerin klasik örneklerinde; namaz kılınan, üzeri kubbeyle örtülü ve mihrabın yer aldığı ana mekan vardır. Ortadaki ana mekânın iki yanında birer kapıyla bu mekâna ve dışarıya açılan tabhane odaları yer alır.

Yapıları değerlendirildiğinde, günümüze gelemeyen tarikat yapılarının fotoğraf ve çizimleri mevcut değildir. Sadece İbrahim Hakkı Konyalının "Aksaray Tarihi" adlı eserinde yapıların isimlerine, merkezde yer aldıklarına ve tarihlemelerine yer verilmiştir. Bunun dışında yapıların planı ile ilgili herhangi bir bilgi söz konusu değildir. Plan ve fotoğraf eksikliğinden dolayı karşılaştırma-değerlendirmeye gidilememiştir. Birçoğu zaviye olan yapılar hakkında kökende aynı düşünceden doğan anlayışla yapıldığı için çok farklı bir plan tipinde yapılmış olabileceğini söylemek yanlış olmaz.

Günümüzde yer alan tarikat yapılarına bakıldığında 13. yüzyıl başlarına tarihlenen, dönemindeki fonksiyonunu net olarak bilmesek bile yapılan araştırmalar sonucu hankah olarak adlandırılan ilk örneğimiz Melik Mahmut Gazi Hankahıdır.

Anadolu’da Hankah ismiyle anılan yapılar arasında Afşin Eshab-ı Keyf Ribatı(1232), Konya Sahip Ata Hankahı, Afyon Boyalıköy Kureyş Baba Hankahı, Tokat Ebu’s Şems Hankahı, Seyyid Battal Gazi Hankahı sayılabilir. Plan şeması olarak yapının özellikle XIII. ve XIV. yüzyılda inşası yoğunlaşan hankah ve zaviye gibi isimlerle adlandırılan tarikat yapılarıyla ortak bir şemaya sahip olduğu açıktır.

Melik Mahmut Gazi Hankahı, ortada tek kubbe ile örtülü kare bir ana mekan ile güneydoğusunda kubbeli bir ikinci mekan ve güneybatı kuzeydoğusunda da kubbe ve tonozla örtülü küçük mekanlarla birlikte iki katlı bir plandan oluşur. Ana mekanın batısındaki tonozlu odanın üzerinde kubbe ile örtülü ikinci kat düzenlemesi Aksaray’da yer alan yapılarda görülmemektedir. Böyle benzer bir uygulama Afyon Boyalıköy Hankahında görülmektedir.¹⁹¹ Plan açısından da Melik Mahmut Gazi Hankahının girişinin iki katlı verilmesi dışında Konya Sahip Ata Hangahı(1279),¹⁹² Çorum Mecitözü Elvan Çelebi Tekkesi ile benzerlikler taşımaktadır.¹⁹³

Melik Mahmut Gazi Hankahı; belirtilen yapılar dışında Aksaray’da yer alan diğer tarikat yapılarından plan ve süsleme açısından farklıdır. Diğer tarikat yapıları farklı tarihlerde yapılmış olsa da bu yapılarda plan olarak tek kat kullanılmış ve süsleme açısından sadelik ön planda tutulmuştur. Hankah ise; Selçuklu izlerini devam ettirir nitelikte yapılmıştır. Bunu giriş cephesindeki

¹⁹¹ Semavi Eyice “Anadolu’da Orta Asya Sanat Geleneklerinin Temsilcisi Olan Bir Eser: Boyalıköy Hankahı”, **Türkiye Mecmuası**, C.XVI, 1971, S.39-56

¹⁹² Mahmut Akok; **Konya Sahip Ata Hankah, Cami’nin Röleve ve Mimarisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972, s.5-19

¹⁹³ Erol Altınsapan; **a.g.m.** s.46-47

taş süslemeden, yine giriş eyvanının üzerinde aynalı çapraz tonozla örtülen ve beş panoya bölünmüş çini süslemelerden anlamak mümkündür.

Söz konusu eserin çini süslemeleri ilginçtir. Malzeme, teknik ve geometrik süslemeleriyle klasik Selçuklu süslemelerine benzeyen bu süslemelerin Anadolu'da benzerlerini XIII. yüzyılın ilk yarısında inşa edilen Aksaray Cıncıklı Mescid¹⁹⁴ ile Sivas İzzeddin Keykavus Darüşşifasında bulunan türbenin(1219-1220) çini süslemeleriyle Amasya Gök Medrese Cami bitişiğindeki türbe kasnağındaki çinilerle, Konya Sırçalı Medrese ve Tokat Gök Medresenin ana eyvanlarının yan bordürleri üzerinde bulmak mümkündür.¹⁹⁵

Bir başka yapı ise; Hacılar Hanı(?) olarak bilinen yapıdır. Yapının han değil bir tarikat yapısı olması muhtemeldir. Çünkü; yapının şehrin dışında olması, önünden herhangi bir yolun geçmemesi ve mezarlığın içinde yer alması bize han olmayacağını kanıtlar niteliktedir. Ayrıca kalan izlerden dolayı türbeden daha büyük gözükmesi tarikat yapısı olduğunu düşündürmektedir. Günümüzde iki duvar kalıntısından oluşan yapı duvar parçasındaki izlerden de anlaşılacağı üzere bir ana mekân ve güneybatı, kuzeydoğusunda birer yan mekândan oluşmaktadır. Günümüzde harap bir şekilde olan yapıyı net olarak bir bütün halinde değerlendiremediğimiz için diğer yapılarla da karşılaştırmayı zorlaştırmaktadır.

Cemalettin Mehmed Aksarayı Zaviyesine bakıldığında bugün yerinde taş malzemeyle inşa edilmiş bir mescit yer almaktadır. Eski yapı yıkılıp yeniden inşa edilen yapı orijinalliğini kaybetmiştir.

¹⁹⁴ Bekir Deniz; “ Belgeler Işığında Aksaray- Melik Mahmud Gazi Hankahı veya Darphane Diye Bilinen Yapının Tarihendirilmesi” **Sanat Tarihi Dergisi VIII**, İzmir 1996, s.33-44, Ömür Bakırer; “Aksaray Cıncıklı Mescid Ön Yüz Düzeni İçin Bir Deneme” Suut Kemal Yetkin’ Armağan, Ankara 1984, s.90, Şerare Yetkin; **Anadolu’da Türk Çini Sanatının Gelişimi**, İstanbul 1972, s. 43, Gönül Öney; **a.g.e**, s.21-22

¹⁹⁵ Bekir Deniz; “ Belgeler Işığında Aksaray- Melik Mahmud Gazi Hankahı veya Darphane Diye Bilinen Yapının Tarihlendirilmesi” **Sanat Tarihi Dergisi VIII**, İzmir 1996, s. 43

Karaman Vilayeti Kanunnamesinde, Aksaray'da yapılmış 29 zaviyenin adı geçmektedir. Fatih dönemi vakıfları arasında 9, II. Bayezid Dönemi vakıfları arasında da 26 zaviye türü tekke ve mevlevihane'nin adına rastlanmaktadır. Bunlar arasında Cemalettin Mehmed Aksarayı Zaviyesi'de bulunmaktadır. Kaynaklar, Aksaray'daki Karaman Devri zaviyeleri arasında Cemalettin Mehmed Aksarayı Zaviyesinden söz ederken zaviyenin M. 1368 tarihli olduğunu fakat zaviye hakkında açıklayıcı hiçbir bilgi vermemektedir. Sadece 1970 yıllarında görülen yapının zaviyeli camiler tipinde olduğu belirtilir.¹⁹⁶

1970 yıllarında sağlam olan yapı; üzeri kubbe ile örtülü, güney yönünde bir mihrabın yer aldığı bir ana mekan, bunun iki yanında, kapıları dışarıya açılan birer tabhane odasının olduğu belirtilmiştir. Söz konusu yapı bu haliyle Aksaray Turhasan Dede Zaviyeli Cami(XIV-XV. Yy), Tokat Hatuniye Cami(1485) ne benzetilmektedir.¹⁹⁷

Kare plan üzerine kubbeli olarak yapılan bir başka yapı, Şeyh Hamza Tekkesidir. Hazire duvarıyla çevrilmiş alanın güneyinde, kare planlı iki bölümden oluşan yapı, Aksaray ve çevresindeki türbe, zaviye. mescit yapılarının plan şemasını anımsatan küçük boyut da yapılmış tek örnek olarak yer almaktadır.

Aksaray Şeyh Hamid-i Veli Zaviyesi, Aksaray'da çok karşılaşılan bir plan şemasıyla yapılmıştır. Küçük bir avlunun güneyinde kubbeye örtülü, iki kare mekânın bir kemerle birleştirilmesinden oluşan mescit, itikafhane ve zeminden aşağıda tabi kayaya oyularak yapılmış çilehaneden oluşurken bölgesel bir yorumla karşımıza çıkmaktadır.

¹⁹⁶ Mehmet Akif Erdoğan; "Karaman Devri Vilayeti Zaviyeleri" **Tarih İncelemeri Dergisi**, IX. Ege Üniversitesi Basımevi İzmir 1994, s. 89-105, İbrahim Hakkı Konyalı; **a.g.e** C.1 s.1385-1408

¹⁹⁷ Bekir Deniz; " Cemalettin Mehmed Aksarayı Zaviyeli Cami ve Türk Sanatı İçindeki Yeri" **VII.Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri)** 30 Nisan-02 Mayıs 1998, Konya 1998, s.116-123

Son yapı ise; Yusuf Hakik-i Zaviyesidir. Şeyh Hamidüddin Veli'nin oğlu Yusuf Hakiki'nin adı ile anılan zaviyeye küçük bir avludan girilmektedir. Bir ana mekân yani mescid, mescid de doğu ve batıda yer alan geçişlerle türbe odası, tabhane odaları yer alan zaviye klasik bir plan şeklinde yapılmıştır.

Yapılara bir bütün olarak bakıldığında işlev olarak aynı görevi kısmen üstlenseler de, tamamen benzer bir üslupta yapılmamışlardır. Tarihlemelerini irdelediğimizde en erken tarihli örnek Melik Mahmut Gazi Hankahıdır.(13. yy) daha sonra sırasıyla Selçuklu Dönemi eseri olarak belirtilen Hacılar Hanı¹⁹⁸, Şeyh Cemalettin Aksarayı Zaviyesi(14. yy), Şeyh Hamza Tekkesi (14. yy sonu-15. yy başı), Şeyh Hamid-i Veli Zaviyesi(14. yy sonu-15. yy başı) ve Yusuf Hakiki Zaviyesi gelmektedir. Tarihlemeler yapılırken genel itibarıyla yapıların banilerinin yaşadığı dönemler göz önünde bulundurulmuştur. Her ne kadar bu konuda kaynak sıkıntısı yaşansa da banilerden sonra var ise benzer yapıların planlarına bakılarak tarihlendirme yapılmıştır.

Günümüzde olmayan yapılarla ilgili herhangi bir değerlendirmeye gidilememiştir. Planları hakkında hiçbir fikir sahibi olamadığımız ve incelediğimiz 7 yapıdan oluşmaktadır. En erken tarihli iki yapımız Sühreverdi Tekkesi(13. yy) ve Hacı Humuş Zaviyesidir.(13. yy) Devam eden tarihlleme sırasında Fahriye Mevlevihanesi(13-14. yy) Aliyyi Gaznevi Zaviyesi(14.yy) Nakkaşiye Zaviyesi(14. yy sonları-15. yy başları) Ahi Süleyman Zaviyesi(15. yy sonları-16. yy başları) ve Derviş Hacı İbrahim Zaviyesidir.(18. yy)

Aksaray İl merkezinde günümüze kadar olan ve olmayan tarikat yapılarımız bir bütün olarak değerlendirdiğimizde en erken tarihli yapının 13. yy'da en geç tarihli yapımızın da 18. yy'da yapılmış olduğunu söyleyebiliriz. Melik Mahmut Gazi Hankahı dışında sade bir plan şeması çizen ve süsleme olmayan yapılar da banilerin hayatlarına bakılarak Aksaray'da Bayramilik, Halvetilik, Sühreverdilik gibi tarikatların daha ağır bastığını görmekteyiz

¹⁹⁸ İbrahim Hakkı Konyalı; a.g.e C.1 s. 1083-1084

VII. SONUÇ

Konumu itibariyle askeri ve ticari yolların merkezinde olan Aksaray şehri hemen her dönemde önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Antik Dönemden günümüze kadar sırasıyla “ Garsaura, Archelais, Qulonia” gibi isimlerle adlandırılan şehir; Türklerin fethine kadar Bizans idaresinde kalmıştır.

11. yüzyılın sonlarında Selçukluların idaresine geçen Aksaray; daha sonra İlhanlı, Eretna, Karamanoğulları ve Osmanlıların hâkimiyetinde kalmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşu sırasında Konya'dan sonra ikinci merkez konumunda olan Aksaray, bir taraftan imar edilirken, diğer taraftan taht kavgaları ve beylikler arası çekişmeler yüzünden tahribata uğramıştır. Aslında bu dönem bir yandan da tasavvufi düşüncelerin ve tarikatların Anadolu'da etkin olduğu bir dönemdir. Selçuklu dönemindeki Anadolu, çok sayıdaki farklı görüşleri temsil eden tarikatların ve önemli mutasavvıfların akınına uğrayarak düşünce sebebiyle “tarikat yapıları” olarak adlandırılan bir mimari tipin kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Dini bir kimliğe sahip olan tarikat yapıları; bilgiyi ve inancı yaymanın yanı sıra, tasavvufi düşünce sistemlerinin merkezini meydana getirerek yeni yerleşim alanları oluşturmuşlardır.

Türk-İslam toplumunun karakteristik kurumları olarak karşımıza çıkan tarikat yapılarının çoğu yaşanan olumsuzluklardan dolayı günümüze gelememiş ya da harap bir durumdadır. Bu olumsuzluklardan kültür, sanat ve sosyal yönden etkilenen Aksaray'da inşa edilen yapılarla da üslup bakımından, el değiştirmelere paralel olarak çeşitlilik göstermektedir.

Çeşitliliğin yanı sıra yaşanan el değiştirmelerin getirdiği ağır tahribatı göz önünde bulundurursak aynı dönem ve üsluba ait iki eseri yan yana bulabilmek zordur. Bundan dolayı Aksaray'daki tarikat yapıları için bir üslup birliğinden bahsetmek mümkün değildir.

Tarikat yapılarının mimarisine bakıldığında; özellikle günümüzde olmayan yapılarla ilgili yeterli yayın olmaması, mimari açıdan inceleme olanağı vermemiştir. Detaylı bilgilere ulaşamadığımız yapıların en azından eldeki veriler dahilinde isimlerinin bilinmesi, ileride yapılacak olan çalışmalara ışık tutması açısından önemli olacaktır.

Bu çalışmanın amacı; günümüzde olan ve olmayan tarikat yapılarının bir bütün olarak incelendiğinde; Aksaray'ın merkezinde ne kadar tarikat yapısı olduğu, hangi tarikatların yer aldığı, günümüze kaç tanesinin geldiği ve mimarisinin nasıl olduğunu belirtmek açısından ortaya koymaktır.

KAYNAKÇA

AKGÜNDÜZ, Ahmed; **Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba Şeyh Hamidi-i Veli ve Nesebi Âlisi**, İstanbul 1941.

AKOK, Mahmut; **Anadolu Selçuklu Mimarisinde, Geleceğin Türk San'atına Kaynak Olan Varlıklar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972, s.203–218.

“Aksaray” **İnönü Ansiklopedisi**, C.1 Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1946, s.373–374.

ALTINSAPAN, Erol; “Anadolu Tarikat Yapılarına Bakış(13–15. yy) Bilecik Orhan Gazi İmaret” Kazı Sonuçları, Eskişehir 2003, s.3–57.

ARSEVEN, Esad Celal; “Tekke” **İslam Ansiklopedisi**, C.4 İstanbul 1952, s

BAKIRER, Ömür; **Selçuklu Önceki ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı**, C.1 Ankara 1981.

BAYIN, M. Doğan- DERVİŞOĞLU İsmail; **Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü** İstanbul 2003.

BAYRAKDAR, Mehmet; “Medrese-Tekke İlişkisi ve Toplum Hayatına Etkisi” Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 191–197.

BİLGİN, İlhami; “Über Die Tekke” Architektur Des 13 Jahrhundertsın Anatolien, Fifth Internotianel Congress of Turkish Art, Budapest 1978, s.183–190.

CHAPUT, Ernest; **Türkiye’de Jeolojik ve Jeomorfojik Tetkik Seyahatları** çev. Ali Toroğlu, İstanbul 1976.

Cengiz M. Ali, Adıgüzel Yüksel ve Gülseren Mehmet; **Somuncu Baba(Şeyh Hamid-i Veli)**, Ankara 1965.

ÇETİN, Atilla; “İstanbul’daki Tekke, Zaviye ve Hankahlar Hakkında 1199(1784) Tarihli Önemli Bir Vesika” ,**Vakıflar Dergisi**, S.XIII, Ankara 1981, s.583–590.

ÇETİNKAYA, Bülent; **Ortaçağ İslam Dünyasında Ribat(VII-XIII. Asırlar Arası)**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2003, s.5–17.

ÇETİNTÜRK, Nihal; **Aksaray(Niğde) ve Çevresindeki Türk Eserleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Sanatları ve Mimarisi Bilim Dalı, Ankara 1986, s.97-99

DENİZ, Bekir; “Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı(Darphane) Kazısı 1994” **XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı II (29 Mayıs–2 Haziran 1995)** Ankara 1996, s469–489.

DENİZ, Bekir; “ Belgeler Işığında Aksaray Melik Mahmud Gazi Hangahı veya Darphane Diye Bilinen Yapının Tarihlendirilmesi” ,**Sanat Tarihi Dergisi**, VIII, İzmir 1996, s. 33–44.

DENİZ, Bekir; “ Cemaleddin Mehmed Aksarayı Zaviyeli Cami ve Türk Sanatı İçindeki Yeri” **VII. Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri)** 30 Nisan–02 Mayıs 1998, Konya 1998, s.116-128.

DENİZ, Bekir; “Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı(Darphane) Kazısı ve Türk Sanatı İçindeki Yeri” **VII. Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri)** 30 Nisan–02 Mayıs 1998, Konya 1998, s.137–157.

DENİZ, Bekir; “Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı(Darphane) Kazısı–1996” **XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı (26–30 Mayıs 1997)**, Ankara 1998, s.655–682.

DENİZ, Bekir; “Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı(Darphane) Kazısı” **,Sanat Tarihi Dergisi**, S.IX, İzmir 1998, s.29–32.

DENİZ, Bekir; “Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı(Darphane) Kazısı–1998” **XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı II, (24–28 Mayıs 1999)**, Ankara 2000, s.439–449.

DENİZ, Bekir; “Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangahı(Darphane) Kazısı 2003” **Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi**, 68.00.01/56

DİEZ, Ernst; **Karaman Devri Sanatı**, İstanbul 1950.

DOĞRUL, Ömer Rıza; **İslamiyet’in Geliştirdiği Tasavvuf** İstanbul 2008.

DÜLGERLER Nuri Osman; **Karamanoğulları Dönemi Mimarisi**, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1995 s.72-190

ERAYDIN, Selçuk; **,Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul 1981.

ERDOĞRU, Akif M. ; “Karaman Vilayeti Zaviyeleri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi IX**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1994, s.89–105.

EMİR, Sedat; **Erken Osmanlı Mimarlığında Çok- İşlevli Yapılar: Kentsel Kolanizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler I Öncül Yapılar: Tokat Zaviyeleri**, İzmir 1994.

EMİR, Sedat; **Erken Osmanlı Mimarlığında Çok- İşlevli Yapılar: Kentsel Kolanizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler II(Orhan Gazi Dönemi Yapıları)** İzmir 1994.

EYİCE, Semavi; “Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler” , **İktisat Fakültesi Mecmuası** XVIII, İstanbul 1963, s.1–31.

FİDAN, Mehmet Emin; **Tarihi Gelişimi İçerisinde Sufilik**, Ümran Yayınları, İstanbul 1998.

FRIEDRICH, Sarre; **Reise in Kleinasien**, Berlin 1896.

GABRIEL, Albert; **Niğde Tarihi(Niğde Türk Anıtları**, çev.Ahmed Akif Tütenk, Ankara 1962.

GARSTANG John and O. R. Gurney; **The Geography of the Hittite Empire**, London 1959.

GÖKÇEN, İbrahim; **XVI VE XVII Asırlarda Saruhan Zaviye ve Yatırları**, İstanbul 1946.

GÖRÜR, Muhammet; **Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Aksaray Şehri**, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi) Ankara 1991.

GÖRÜR, Muhammet; “Selçuklu ve Beylikler Döneminde Aksaray Şehri” **Türkler**, C.8 Ankara 2002 s.201–207.

GÜZEL, Abdurrahman; **Tekke ve Zaviyelerin İslam Düşüncesindeki Yeri ve İlgası**, Ankara 1992.

HİLD, Friedrich; **Das Byzantinische Strassensystem in Kappadokien**, Wien 1977.

HIZLI, Mefail; “Somuncu Baba (Şeyh Ebu Hamid Hamidüddin Aksarayı)” **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, S.2 C.2**, 1987 s.267-280.

HUART, CL. “Aksaray” **İslam Ansiklopedisi C.1**, s.274.

İl İl Türkiye Dünü, Bugünü, Yarını; **Yurt Ansiklopedisi**, C.8 İstanbul 1982–1983, s.6159–6174.

KAHYA, Esin; “Cemaleddin-i Aksarayı” **Aksaray ve Cemaleddin-i Aksarayı Sempozyumu (22–23–24 Ekim 1993)**, İstanbul 1994, s.52–60.

KARA, Mustafa; “Tekkeler Üzerine” **Fikir ve Sanatta Hareket Dergisi**, C.8 S.88, İstanbul 1973, s.157–162.

KARA, Mustafa; **Tekkeler ve Zaviyeler(Din, Hayat, Sanat Açısından)**, İstanbul 1977.

KARA, Mustafa; **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, İstanbul 1985.

KARA, Mustafa; **Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Tarikatlar, Tekkeler, Şeyhler**, İstanbul 2005.

KARAMAĞARALI, Beyhan; “Anadolu’da XII-XVI. Asırlardaki Tarikat ve Tekke Sanatı Hakkında” **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XXI Ankara 1976, s.247–254.

KARPUZ, Haşim; **Anadolu Selçuklu Mimarisi**, Konya 2001.

KAZICI, Ziya; “ Osmanlılarda Tekkeler” **İslam Medeniyeti Mecmuası**, C.5 S.4 İstanbul 1982, s.29–34.

KONYALI, İbrahim Hakkı; **Abideleri ve Kitabeleriyle Niğde Aksaray Tarihi**, C.1-2, İstanbul 1974.

KUBAN, Doğan; **Anadolu Türk Mimarisin Kaynak ve Sorunları**, İstanbul 1965.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf; “Osmanlı Dönemi Konya Tekke ve Zaviyeleri” Düünden Bugüne Konya’nın Kültür Birikimi, Selçuk Üniversitesi Yayını, Konya 1999, s.136-152.

MASSIGNON, L.”Tarikat” , **İslam Ansiklopedisi**, C.12/1, İstanbul 1979, s.1-17.

MUALLİM, Hüsnü; **Hasan Dağında İlmi Cevelan Aksaray** Aksaray Vilayet Matbaası, 1928.

Niğde 1973 İl Yıllığı, Ankara 1973.

OCAK Ahmet Yaşar; “Zaviyeler” **Vakıflar Dergisi** S.XII, Ankara 1978, s.247–269.

Ocak Ahmet Y- S. Faruki; “Zaviye” **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, C.13 İstanbul 1986, s.468–476.

ÖDEKAN, A. “ Hankah” **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, C.2 1997, s.756.

ÖNEY, Gönül; **Türk Çini Sanatı**, Turkish Tile Art, İstanbul 1976.

ÖNKAL, Hakkı; **Anadolu Selçuklu Türbeleri**, Ankara 1996.

ÖNKAL, Hakkı; **Selçuklu-Osmanlı Sultanları ve Türbeleri**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1999.

ÖZKÖSE, Kadir; “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü” **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.VII Sivas 2003 s.249-279.

ÖZKAN, Ercüment; **Tasavvuf ve İslam**, Anlam Yayınları Ankara 2000.

RAMSAY, W. M.; **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası**, çev. Mihri Pektaş, İstanbul 1960.

SEVİM A. ve Y. Yücel; **Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

SEVİN, Veli; “Anadolu’da Pers Egemenliği” **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi II**, İstanbul Görsel Yayınları s.32-315.

ŞAHİN, Ahmed Seyyid; **Tarikat Nedir?** Ankara 2000.

ŞAPOLYO, Behran Enver; “Tekkeler, Zaviyeler” **Önasya**, C.5 Ankara, S.51.

TAESCHNER, F. ;”Aksaray” **Encyclopedie Del’Islam**, Paris 1960, s.322.

TEZCAN, Burhan; “Aksaray Çevresinde Derlenen Eserler” Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.XXII. S.88, Ankara 1958, s.517–526.

TUNCER, C. Orhan; “Tarikat Yapılarında İşlevin Tasarıma Etkisi” Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1987, s.47–63.

TURAN, Ahmet Nezihi; “Cemaleddin Aksarayı’nın Hayatı ve Ondan Bahseden Bazı Kaynak ve Tetkikler” **Aksaray ve Cemaleddin-i Aksarayı Sempozyumu(22–23–24 Ekim 1993)**, İstanbul 1994, s.31–34.

TURAN, Osman; **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi** İstanbul 1984.

UZLUK, Nafiz Feridun; **Fatih Devri Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi**, Ankara 1958.

WITTEK, Paul; “Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları” **Selçuklu Araştırmaları Dergisi, I (1960)**, çev. Mihin Eren, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970, s.193-240.

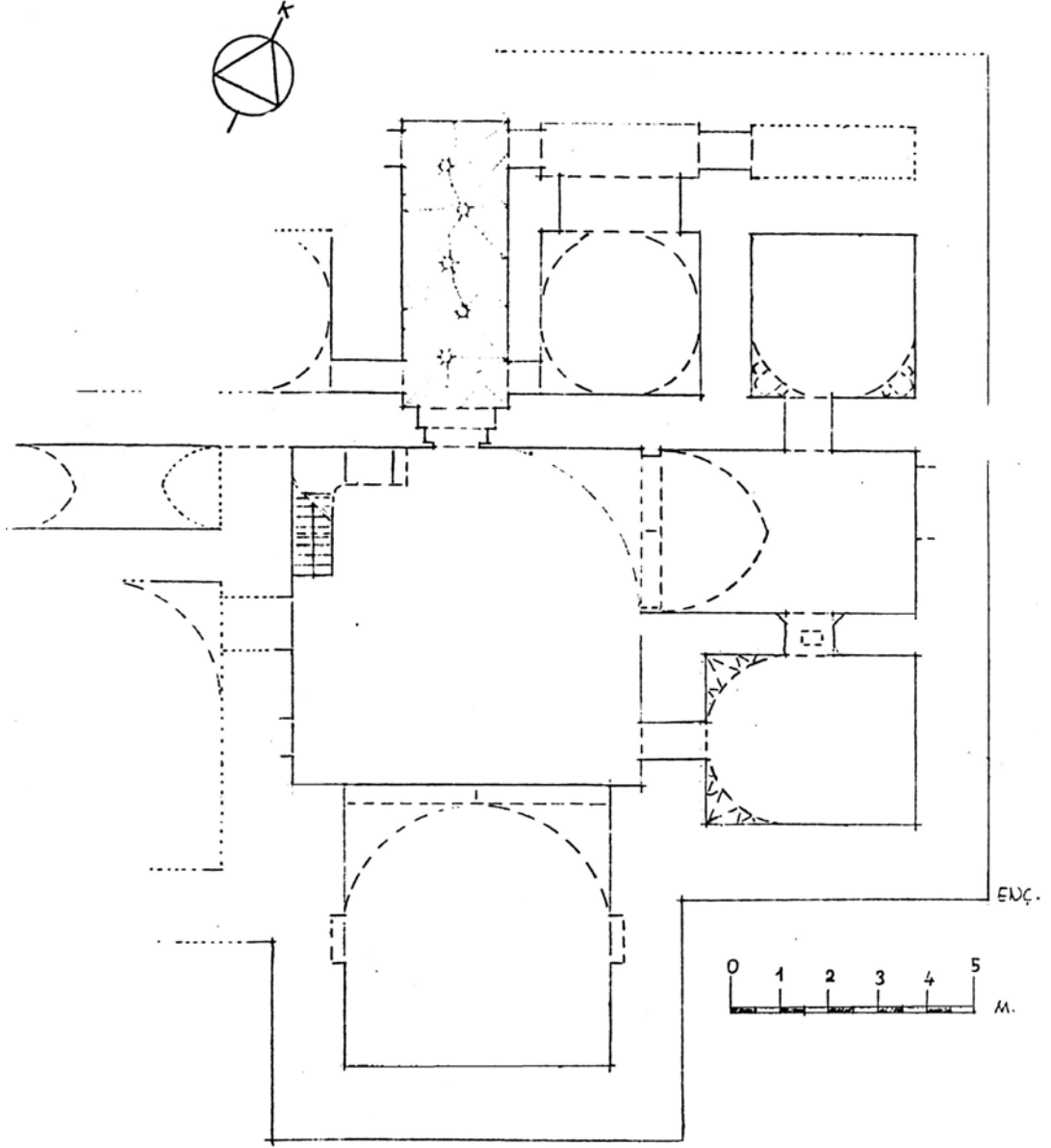
YALÇINER, G. “Zaviye” **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, C.2 1997, s.1961.

YETKİN Şerare; **Anadolu’da Türk Çini Sanatının Gelişimi**, İstanbul 1972.

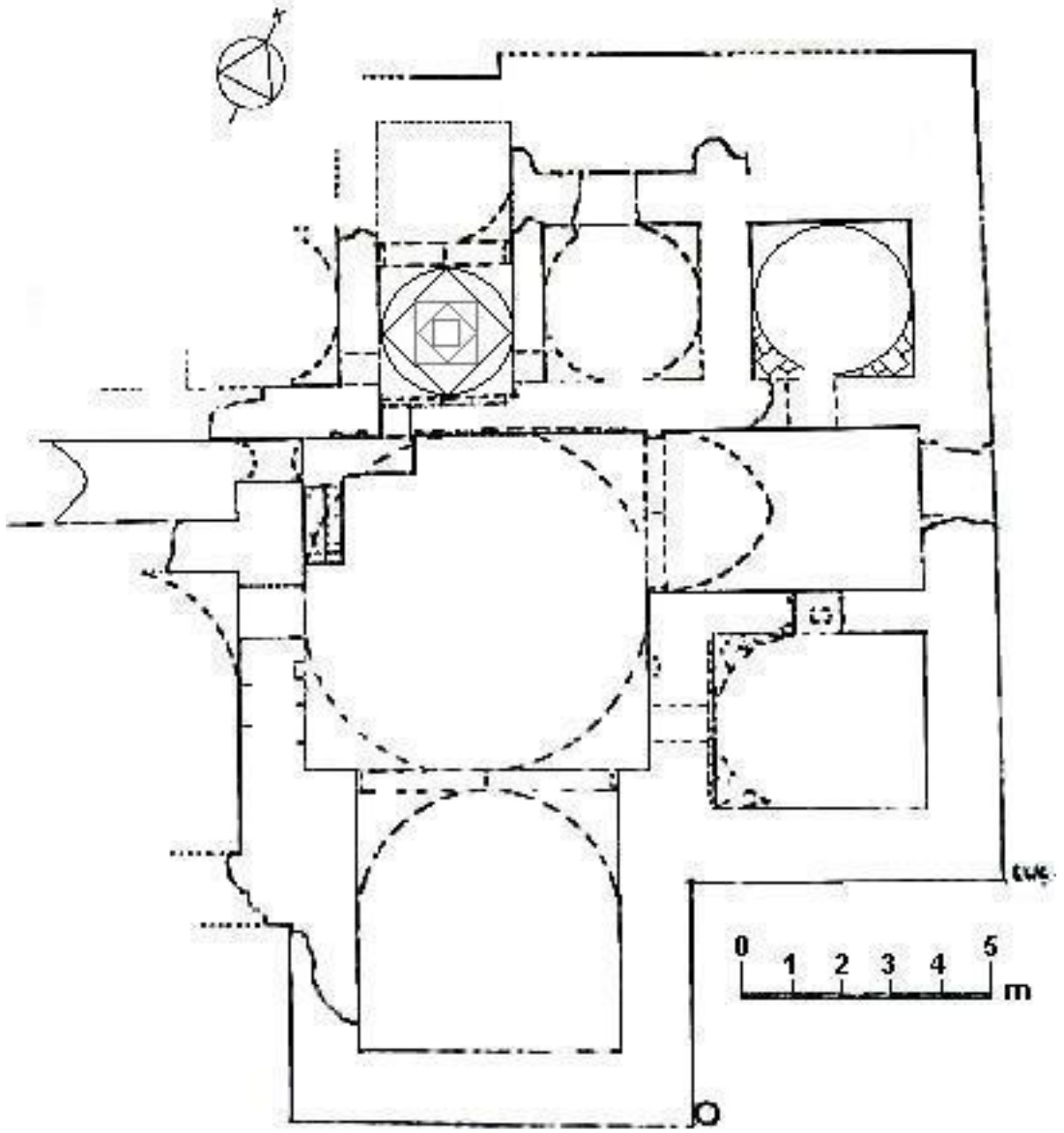
ÇİZİMLER

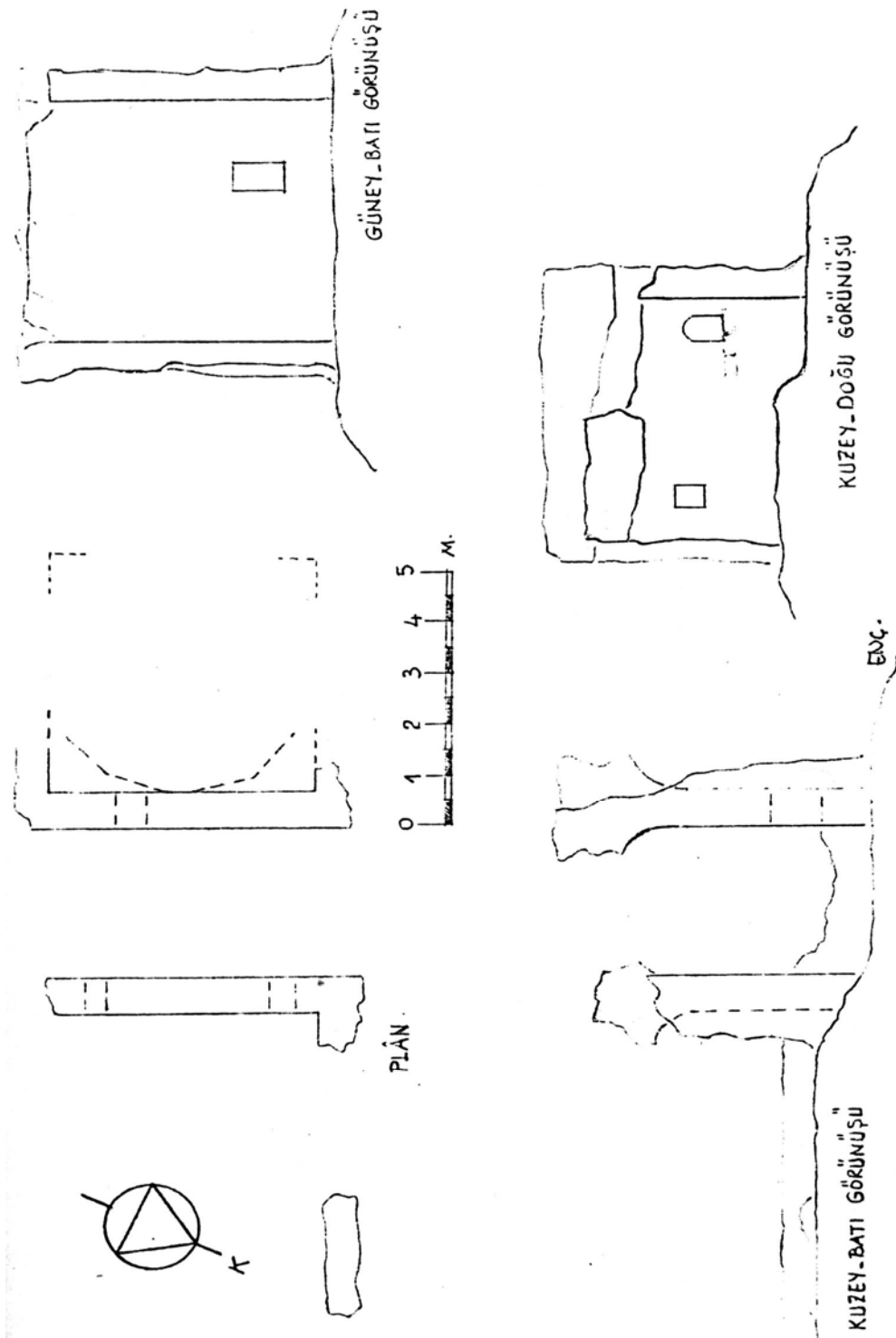
Aksaray İli Fiziki Haritası (aegm.kultur.gov.tr)

Çizim 1 Melik Mahmut Gazi Hangahı Alt Kat Plânı(Nihal Çetintürk 1986)

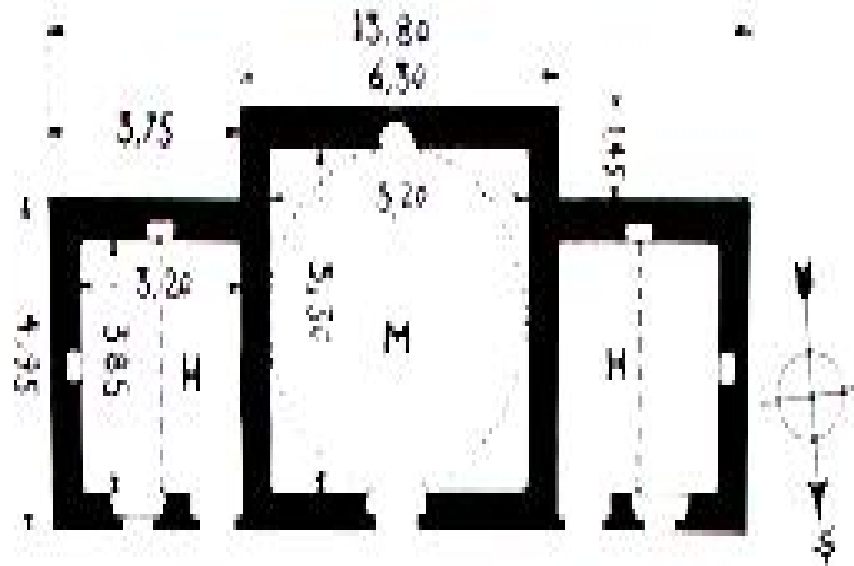

Çizim 2 Melik Mahmut Gazi Hangahı Üst Kat Plânı(Nihal Çetintürk 1986)

HACILAR HANI

AKSARADA ERYAH MEZALIGINDA ŞEYH CEMALEDDİN ZAVİYESİ

21.8.1940

K

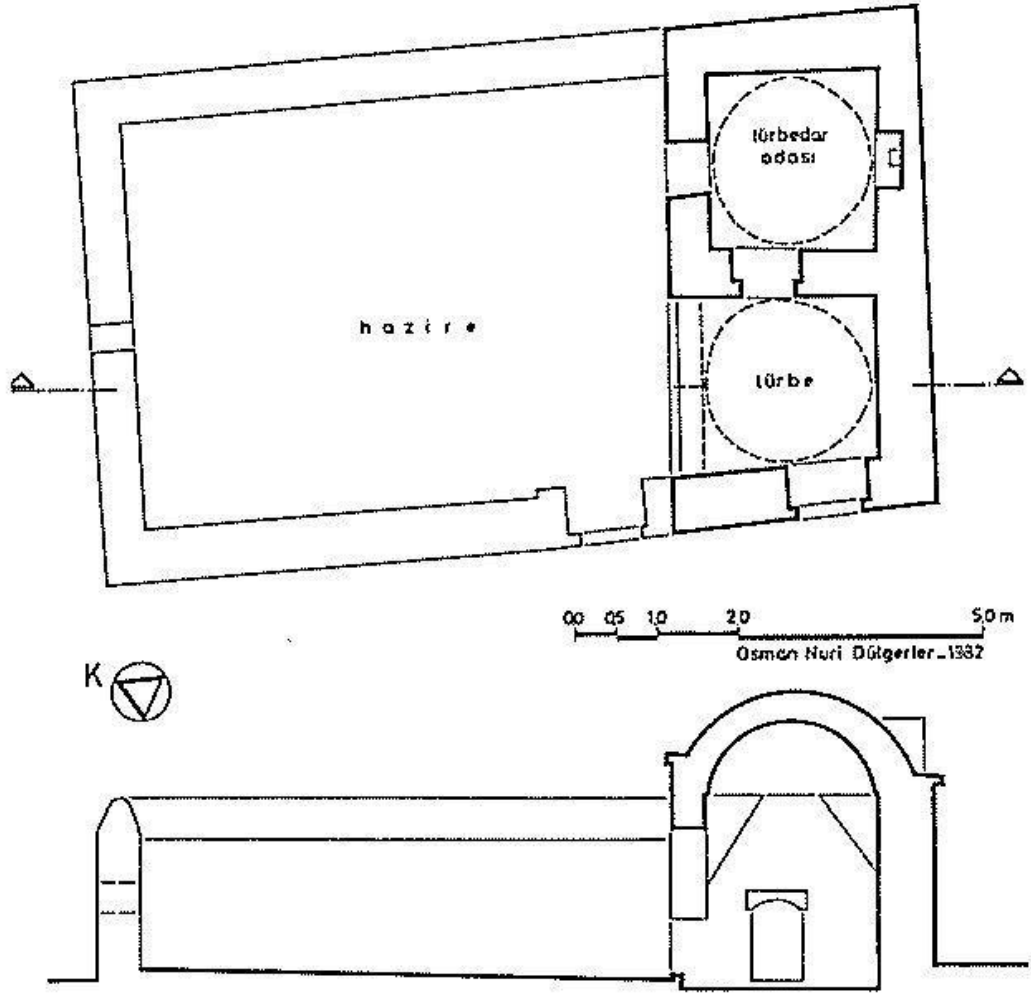
Yusuf Akyurt

K= ŞEYH CEMALUDDİN KABRİ

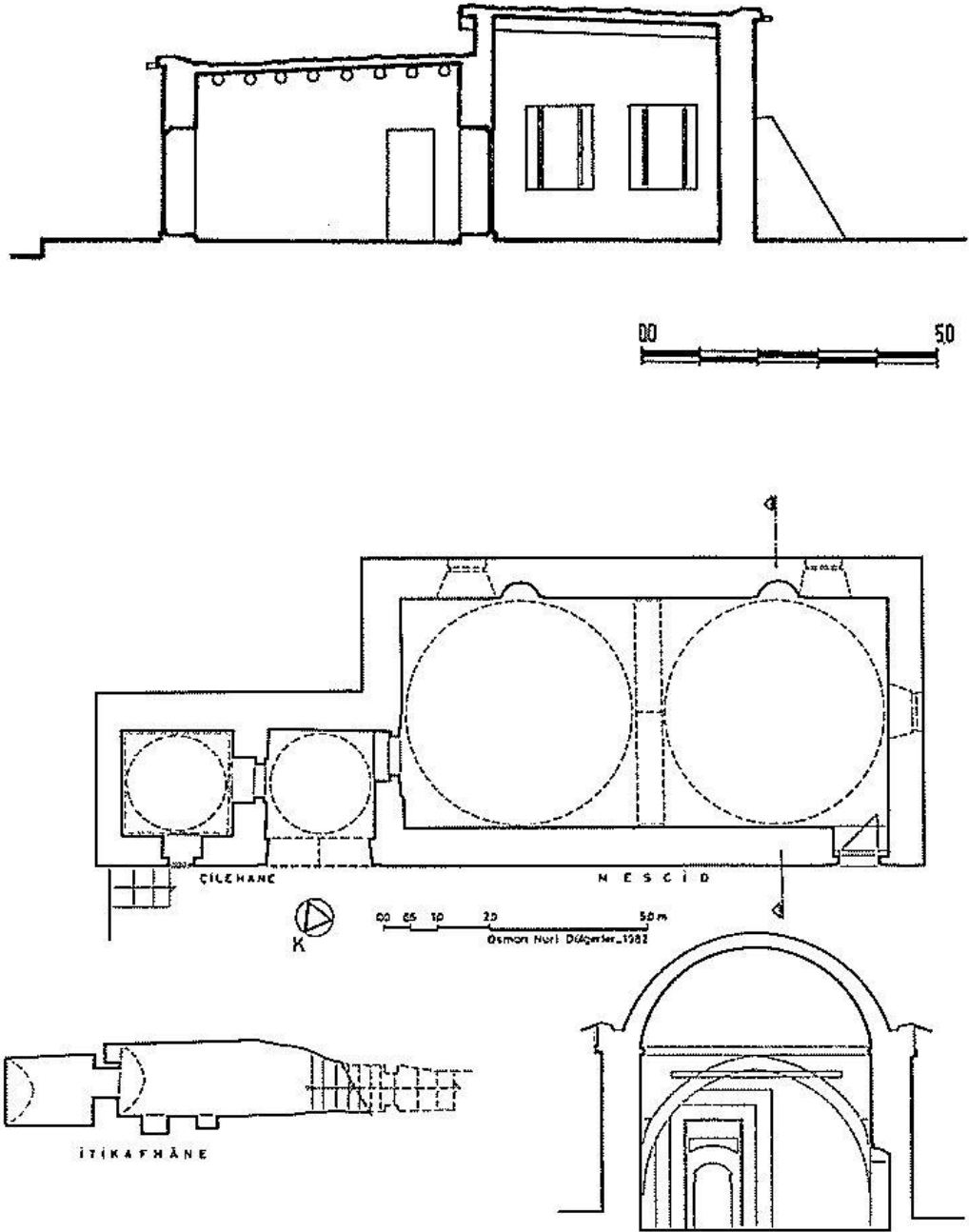
M= MESCİD

H= HÜCRE.

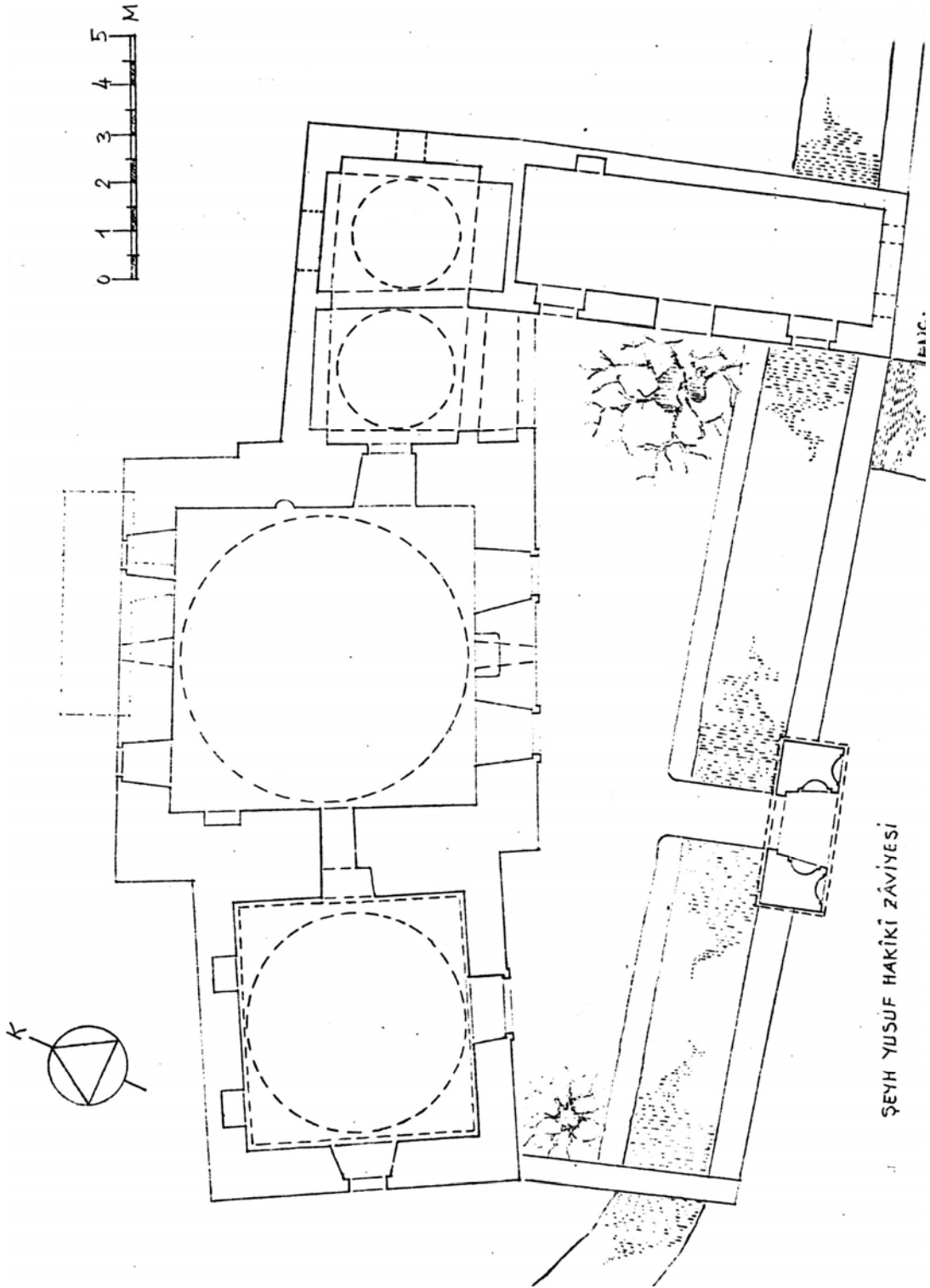
Çizim 4 Şeyh Cemalettin Zaviyesi(Yusuf Akyurt)

Çizim 5 Şeyh Hamza Türbesi Plan ve Kesiti(Osman Nuri Dölgerler 1995)

Çizim 6 Şeyh Hamidi Veli Zaviyesi (Osman Nuri Dölgerler 1995)

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1 Melik Mahmut Gazi Hankahından genel görünüş

Fotoğraf 2 Melik Mahmut Gazi Hankahından genel görünüş

Fotoğraf 3 Melik Mahmut Gazi Hankahının doğu cephesi

Fotoğraf 4 Melik Mahmut Gazi Hankahının güneydoğu cephesi

Fotoğraf 5 Melik Mahmut Gazi Hankahının güneydoğu cephesinden detay

Fotoğraf 6 Melik Mahmut Gazi Hankahının güney cephesi

Fotoğraf 7 Melik Mahmut Gazi Hankahının güneybatı cephesinden görünüş

Fotoğraf 8 Melik Mahmut Gazi Hankahının güney cephe duvarları

Fotoğraf 9 Melik Mahmut Gazi Hankahının güney cephe duvarında yer alan mihrap kalıntısı

Fotoğraf 10 Melik Mahmut Gazi Hankahının güneybatı cephesinde yer alan oda duvarlarından detay

Fotoğraf 11 Melik Mahmut Gazi Hankahının güneybatı cephesinden detay

Fotoğraf 12 Melik Mahmut Gazi Hankahının güney cephesinde yer alan sivri kemer açıklığı

Fotoğraf 13 Melik Mahmut Gazi Hankahının ana mekan duvarlarının demir konstriksiyonla desteklenmesi

Fotoğraf 14 Melik Mahmut Gazi Hankahının batı cephesinde yer alan oda duvar kalıntıları

Fotoğraf 15 Melik Mahmut Gazi Hankahının batı cephesinde yer alan oda duvar kalıntılarından detay

Fotoğraf 16 Melik Mahmut Gazi Hankahının batı cephesinden detay

Fotoğraf 17 Melik Mahmut Gazi Hankahının batı cephesinde yer alan oda duvarından detay

Fotoğraf 18 Melik Mahmut Gazi Hankahının batı odası

Fotoğraf 19 Melik Mahmut Gazi Halkahı batı odasından detay

Fotoğraf 20 Melik Mahmut Gazi Halkahı kuzeybatı cephesinden genel görünüş

Fotoğraf 21 Melik Mahmut Gazi Hankahı kuzeybatı cephesinden detay

Fotoğraf 22 Melik Mahmut Gazi Hankahı kuzeybatıdan detay

Fotoğraf 23 Melik Mahmut Gazi Hancahı kuzey cephesi genel görünüş

Fotoğraf 24 Melik Mahmut Gazi Hancahı giriş cephesi

Fotoğraf 25 Melik Mahmut Gazi Hankahı giriş üzerindeki mekan

Fotoğraf 26 Melik Mahmut Gazi Hankahının girişinden detay

Fotoğraf 27 Melik Mahmut Gazi Hankahının girişinden detay

Fotoğraf 28 Melik Mahmut Gazi Hankahının kapatılmış taç kapısı

Fotoğraf 29 Melik Mahmut Gazi Hankahının kapatılmış ta kapısında yer alan zencerek motifli ta süsleme

Fotoğraf 30 Melik Mahmut Gazi Hankahının kapatılmış ta kapısında yer alan ta süslemeden detay

Fotoğraf 31 Melik Mahmut Gazi Hankahı girişin üzerinde yer alan ikinci kat kubbe geçişleri

Fotoğraf 32 Melik Mahmut Gazi Hankahının batı cephesinde yer alan odadan ana mekana geçiş

Fotoğraf 33 Melik Mahmut Gazi Hankahının ana mekanının üst kat pencere düzenlemesi

Fotoğraf 34 Melik Mahmut Gazi Hankahının ana mekanının güney cepheye açılan sivri kemer açıklığı

Fotoğraf 35 Melik Mahmut Gazi Hankahının güney cephesi bandantifli köşe geçişleri

Fotoğraf 36 Melik Mahmut Gazi Hankahı girişin üzerindeki ve batısındaki ikinci kat odalarına çıkışı sağlayan merdiven

Fotoğraf 37 Melik Mahmut Gazi Hankahının girişin iç cephesinden detay

Fotoğraf 38 Melik Mahmut Gazi Hankahı kubbe geçişleri

Fotoğraf 39 Melik Mahmut Gazi Hankahında ara mekana girişi sağlayan kapının kemer köşeliklerindeki kabara ve zencerek motifi

Fotoğraf 40 Melik Mahmut Gazi Hankahında ara mekana girişi sağlayan kapının kemer köşeliklerindeki sőşlemeden detay

Fotoğraf 41 Melik Mahmut Gazi Hankahında ara mekana girişı sağlayan kapının kemer köşeliklerindeki süslemeden detay

Fotoğraf 42 Melik Mahmut Gazi Hankahında ara mekan giriş kapısı genel görünüş

Fotoğraf 43 Melik Mahmut Gazi Hankahın kuzeydoğu odasından görünüş

Fotoğraf 44 Melik Mahmut Gazi Hankahın kuzeydoğu odasından detay

Fotoğraf 45 Melik Mahmut Gazi Hankahın kuzeydoğu odası köşe geçişleri

Fotoğraf 46 Melik Mahmut Gazi Hankahının giriş dehlizinin doğusundaki odanın kubbeye geçiş bölümündeki mukarnas dizinsinden detay

Fotoğraf 47 Melik Mahmut Gazi Hankahın kuzeydoğu odasından doğu eyvanına geçiş

Fotoğraf 48 Melik Mahmut Gazi Hankahının giriş dehlizine geçiş

Fotoğraf 49 Melik Mahmut Gazi Hankahının giriş dehlizinden detay

Fotoğraf 50 Melik Mahmut Gazi Hankahının giriş dehlizi tonozundan detay

Fotoğraf 51 Melik Mahmut Gazi Hankahının giriş dehlizi tonozundan detay

Fotoğraf 52 Melik Mahmut Gazi Hankahının giriş dehlizi tonozundaki altıgen panonun detayı

Fotoğraf 53 Melik Mahmut Gazi Hankahının giriş dehlizi tonozundaki çini süslemeden detay

Fotoğraf 54 Hacilar Hanından genel görünüm

Fotoğraf 55 Hacilar Hanından genel görünüş

Fotoğraf 56 Hacilar Hanından kuzeybatı cephesinden görünüş

Fotoğraf 57 Hacilar Hanının kuzeydoğu duvar kalıntısı

Fotoğraf 58 Hacılar Hanı kubbe geçişleri

Fotoğraf 59 Hacılar Hanından kuzeybatı pencere açıklığı

Fotoğraf 60 Hacılar Hanı tonozlu alt mekândan görünüş

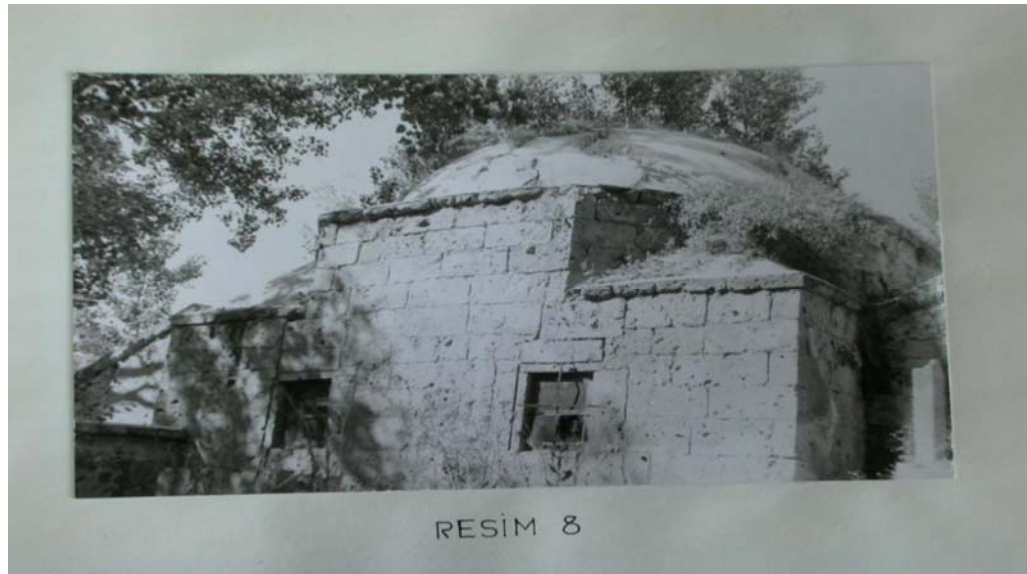
Fotoğraf 61 Hacılar Hanı tonozlu alt mekândan detay

Fotoğraf 62 Hacılar Hanı tonozlu alt mekanda yer alan ölü kemikleri

Fotoğraf 63 Cemalettin Mehmed Aksarayi Zaviyesinin Yıkılmadan Önceki Fotoğrafı

Fotoğraf 64 Cemalettin Mehmed Aksarayi Zaviyesinin güneyde yer alan yıkılmadan önceki cephesi

Fotoğraf 65 Cemalettin Mehmed Aksarayı Zaviyesinin yerinde günümüzde olan mescitten genel görünüş

Fotoğraf 66 Cemalettin Mehmed Aksarayı Zaviyesinin yerinde günümüzde olan mescitten genel görünüş

Fotoğraf 67 Cemalettin Mehmed Aksarayı Zaviyesinin yerinde günümüzde olan mescitin güney cephesi

Fotoğraf 68 Cemalettin Mehmed Aksarayı Zaviyesinin yerinde günümüzde olan mescitin doğu cephesindeki pencere düzenlemesi

Fotoğraf 69 Cemalettin Mehmed Aksarayı Zaviyesinin yerinde günümüzde olan mescitin doğu cephesindeki pencere alınlığı

Fotoğraf 70 Mescitin doğu cephesindeki pencereden detay

Fotoğraf 71 Mescitin kuzeydoğu cephesinden görünüş

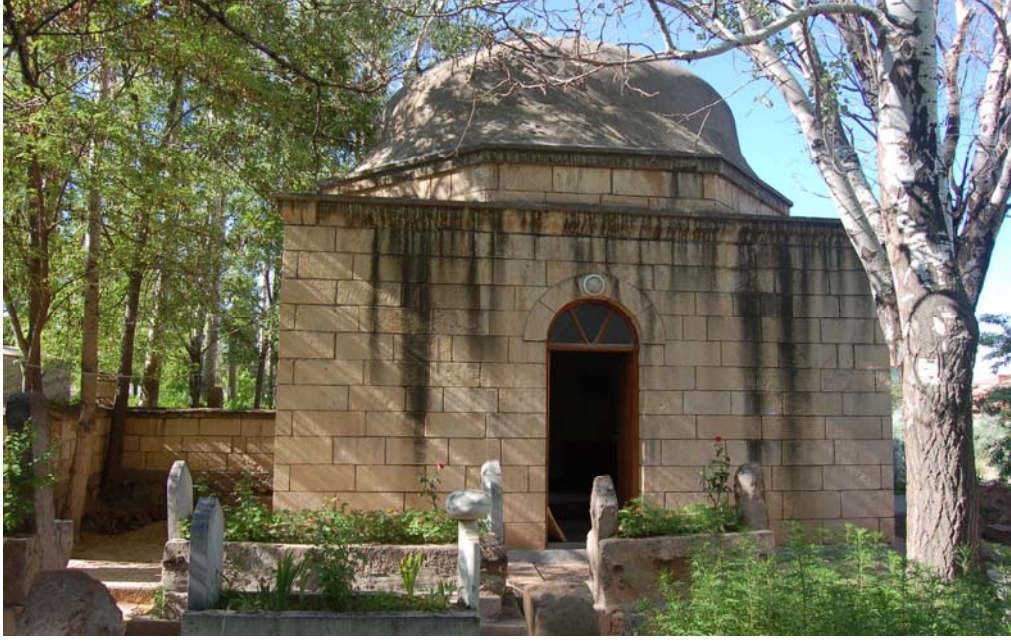
Fotoğraf 72 Mescitin doğu cephesi ve Cemalettin Mehmet Aksarayi Zaviyesinin doğu cephesinde yer alan tabhane odasının temel kalıntısı

Fotoğraf 73 Mescitin kuzeybatı cephesinden görünüş

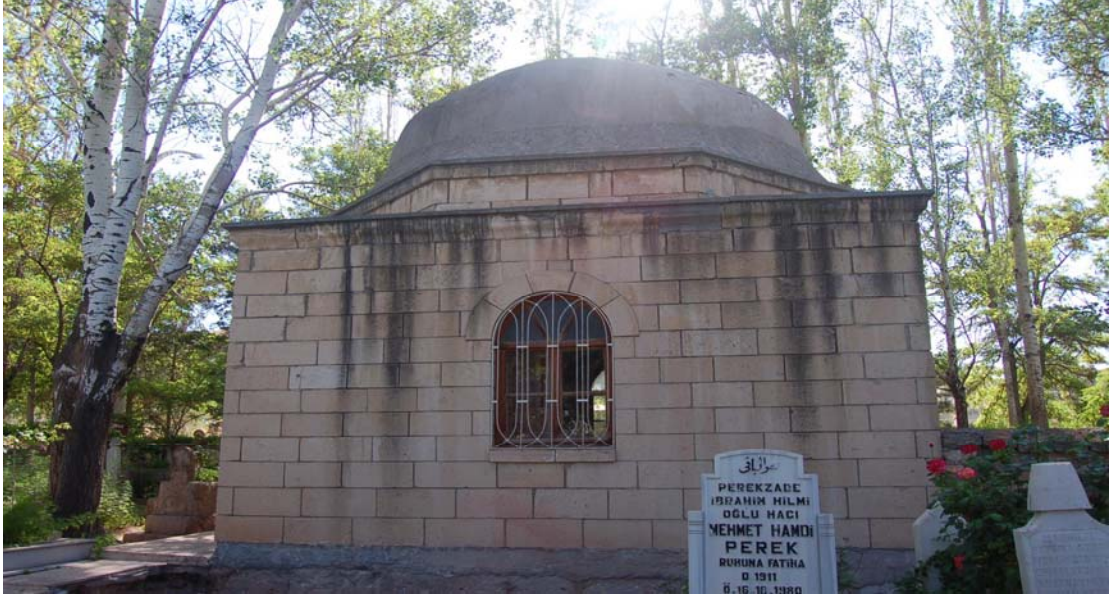
Fotoğraf 74 Mescitin batı cephesinden görünüş

Fotoğraf 75 Mescitin giriş cephesinden görünüş

Fotoğraf 76 Mescitin giriş cephe düzenlemesi

Fotoğraf 77 Mescitin batı cephesi

Fotoğraf 78 Mescitin batı cephesi ve Cemalettin Mehmet Aksarayı Zaviyesinin batı cephesinde yer alan tabhane odasının temel kalıntıları

Fotoğraf 79 Mescitin batı cephesinde yer alan pencere düzenlemesi

Fotoğraf 80 Mescitin Güneybatı cephesinden genel görünüş

Fotoğraf 81 Mescitin güneyinde yer alan yarım daire kesitli mihraptan görünüş

Fotoğraf 82 Mescitin bandantifli kubbe geçişleri

Fotoğraf 83 Mescitin içinde yer alan doğu cephesi pencere düzenlemesinde görünüş

Fotoğraf 84 Mescitin mihrap alınlığından detay

Fotoğraf 85 Mescitin giriş kapı düzenlemesi

Fotoğraf 86 Mescitin mihrabından detay

Fotoğraf 87 Mescit mihrabından genel görünüş

Fotoğraf 88 Mescitin kubbe geçişinden detay

Fotoğraf 89 Şeyh Hamza Türbesinden genel görünüm

Fotoğraf 90 Şeyh Hamza Türbesinden genel görünüm

Fotoğraf 91 Şeyh Hamza Türbesi ve Ervah Mezarlığı

Fotoğraf 92 Şeyh Hamza Tekkesinin haziresinden genel görünüş

Fotoğraf 93 Şeyh Hamza Tekkesinin haziyesinden genel görünüş

Fotoğraf 94 Şeyh Hamza Tekkesinin haziyesinden genel görünüş

Fotoğraf 95 Şeyh Hamza Tekkesinin güney cephesinden bir görünüş

Fotoğraf 96 Şeyh Hamza Tekkesinin haziresinde yer alan mezar taşları

Fotoğraf 97 Şeyh Hamza Tekkesinde yer alan mezar taşı

Fotoğraf 98 Mezar taşından detay

Fotoğraf 99 Türbe Kapısında yer alan Arapça yazı

Fotoğraf 100 Şeyh Hamza Tekkesinin giriş kapısından bir görünüm

Fotoğraf 101 Şeyh Hamza Tekkesinin giriş bölümünden detay

Fotoğraf 102 Şeyh Hamza Tekkesinin giriş kapısının batı cephesinde yer alan pencere düzenlemesi

Fotoğraf 103 Türbe giriş mekanının içinde yer alan batı cephesindeki pencere düzenlemesi

Fotoğraf 104 Türbenin giriş mekanının kubbe örtüsü

Fotoğraf 105 Türbenin kubbe geçişlerinden bir görünüş

Fotoğraf 106 Şeyh Hamza Tekkesinin giriş bölümünden geçilen diğer mekandan görünüş

Fotoğraf 107 Şeyh Hamza Tekkesinin giriş mekanından geçilen diğer mekanda güney cephesinde yer alan pencere düzenlemesi

Fotoğraf 108Şeyh Hamza Tekkesinin diğer pencere düzenlemesi

Fotoğraf 109 Şeyh Hamza Tekkesinin içinden kubbe görünümü

Fotoğraf 110 Şeyh Hamza Tekkesinin içinden detay

Fotoğraf 111 Şeyh Hamza Tekkesinin giriş mekanından bir görünüm

Fotoğraf 112 Şeyh Hamza Tekkesinin kubbesinden bir detay

Fotoğraf 113 Şeyh Hamid- i Veli Zaviyesinin onarım görmeden önceki zaviyeyi gösteren eski bir fotoğrafı

Fotoğraf 114 Şeyh Hamid- i Veli Zaviyesinin onarım görmeden önceki mescit bölümünü gösteren eski bir fotoğrafı

Fotoğraf 115 Zaviye de yer alan hazireden bir görünüş

Fotoğraf 116 Mescid ve İtikafhanenin kubbe görünüşleri

Fotoğraf 117 Mescidin kubbe görünümleri

Fotoğraf 118 Şeyh Hamid-i Veli Zaviyesine giriş yeri

Fotoğraf 119 Mescid girişinde yer alan onarım yazısı

Fotoğraf 120 Mescidin batı cephesinde yer alan pencere alınlığı

Fotoğraf 121 Pencere alınlığından bir detay

Fotoğraf 122 Şeyh Hamid-i Veli Zaviyesinin Mescid giriş kapısı

Fotoğraf 123 Mescid giriş kapısından bir detay

Fotoğraf 124 Mescidin içinden bir görünüm

Fotoğraf 125 Mescidin kubbe içinden bir görünüm

Fotoğraf 126 Mescidin kubbe geçişleri

Fotoğraf 127 Mescidin doğu cephesinde yer alan dolap nişi

Fotoğraf 128 Mescidin dolap nişinden bir detay

Fotoğraf 129 Mescidin dolap nişinde yer alan altıgen panonun içinde yer alan çarkıfelek motif

Fotoğraf 130 Mescidin bandantifli kubbe geçişleri

Fotoğraf 131 Mescidin güneydoğu köşesinde yer alan ahşap vaiz kürsüsü

Fotoğraf 132 Mescidin pencere ve mihrap düzenlemesi

Fotoğraf 133 Mescidi iki bölüme ayıran büyük sivri kemer açıklığı

Fotoğraf 134 Mescidin güneybatı köşesinde yer alan ahşap minberi

Fotoğraf 135 Minberden detay

Fotoğraf 136 Güney cephede yer alan mihrap ve pencere düzenlemesi

Fotoğraf 137 Mescid kubbe içinden detay

Fotoğraf 138 Mescid içinden bir görünüş

Fotoğraf 139 Mescid pencere düzenlemesi

Fotoğraf 140 Mescidi iki mekana bölen kemer açıklığında yer alan süslemer

Fotoğraf 141 Kemer açıklığından detay

Fotoğraf 142 Mescid kubbe içlerinde yer alan bitkisel ve yazı şeklindeki süslemeler

Fotoğraf 143 Mescidin bandantifli kubbe geçişlerindeki bitkisel süslemeler

Fotoğraf 144 Şeyh Hamid- i Veli Zaviyesinin çilehane ve İtikafhane giriş

Fotoğraf 145 Şeyh Hamid- i Veli Zaviyesinin sivri kemerli itikafhane girişi

Fotoğraf 146 Şeyh Hamid- i Veli Zaviyesinin sivri kemerli itikafhane girişinden detay

Fotoğraf 147 İtikafhanenin kubbe içinden bir görünüm

Fotoğraf 148 İtikafhanenin bandantifli kubbe geçişleri

Fotoğraf 149 İtikafhanede yer alan ikinci mekana geçişi sağlayan giriş açıklığı

Fotoğraf 150 İtikafhanenin içinden bir görünüm

Fotoğraf 151 İtikafhanenin kubbe geçişleri ve yan mekana geçişi sağlayan giriş açıklığı

Fotoğraf 152 İtikafhanenin yan mekanından bir görünüm

Fotoğraf 153 İtikafhanenin yan mekanın kubbe içi görünümü

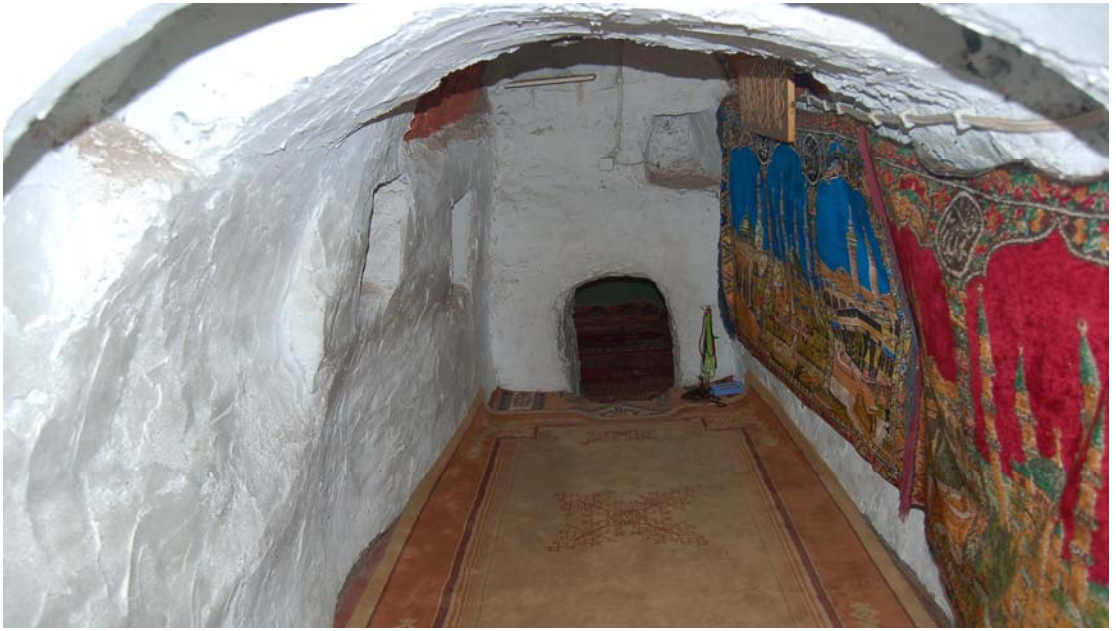
Fotoğraf 154 İtikafhanenin yan mekandan detay

Fotoğraf 155 Şeyh Hamid- i Veli Zaviyesinin Çilehane girişi

Fotoğraf 156 Şeyh Hamid- i Veli Zaviyesinin Çilehane girişinden detay

Fotoğraf 157 Şeyh Hamid- i Veli Zaviyesinin Çilehane girişindeki dehliz

Fotoğraf 158 Şeyh Hamid- i Veli Zaviyesinin Çilehane girişindeki dehlizin beşik tonoz örtüsü

Fotoğraf 159 Şeyh Hamid- i Veli Zaviyesinin Çilehane girişindeki dehlizinden detay

Fotoğraf 160 Şeyh Hamid- i Veli Zaviyesinin Çilehane girişindeki dehlizine giriş merdivenleri

Fotoğraf 161 Şeyh Hamid- i Veli Zaviyesinin Çilehanesi

Fotoğraf 162 Şeyh Hamid- i Veli Zaviyesinin Çilehanesinden detay

Fotoğraf 163 Çilehaneye geçişi sağlayan giriş açıklığı

Fotoğraf 164 Şeyh Yusuf Hakiki Zaviyesinin sivri kemerli dışarı taşkın taç kapısı

Fotoğraf 165 Şeyh Yusuf Hakiki Zaviyesinden genel bir görünüm

Fotoğraf 166 Şeyh Yusuf Hakiki Zaviyesinin taç kapısı

Fotoğraf 167 Şeyh Yusuf Hakiki Zaviyesinde yer alan türbenin dıştan görünümü

Fotoğraf 168 Türbenin dıştan bir görünümü

Fotoğraf 169 Türbenin dıştan pencere cephe görünümü

Fotoğraf 170 Zaviyenin avludan bir görünümü

Fotoğraf 171 Zaviyenin Türbesinin pencere düzenlemesini gösteren cepheden bir görünümü

Fotoğraf 172 Avludan bir detay

Fotoğraf 173 Zaviyenin dış cepheden bir görünümü

Fotoğraf 174 Türbenin dış cepheden kubbe görünümü

Fotoğraf 175 Zaviyenin dinlenme odası ve mescide giriş mekanlarının dıştan kubbe görünümleri

Fotoğraf 176 Zaviyenin arkasında yer alan avlusundan bir görünüm

Fotoğraf 177 Zaviyenin arkasında yer alan avludan bir detay

Fotoğraf 178 Zaviyenin arkasında yer alan avludan bir detay

Fotoğraf 179 Zaviyenin avlusunda yer alan mermer levhadaki madalyon ve yazı süslemesi

Fotoğraf 180 Levhada yer alan madalyondan detay

Fotoğraf 181 Levhada yer alan yazıdan detay

Fotoğraf 182 Levhada yer alan altı kollu yıldızdan oluşan süslemeden detay

Fotoğraf 183 Levhada yer alan süslemeden detay

Fotoğraf 184 Mescidin doğu cephesinde yer alan dinlenme mekanının kubbe görünümü

Fotoğraf 185 Dinlenme odasından detay

Fotoğraf 186 Dinlenme odasından detay

Fotoğraf 187 Dinlenme odasından detay

Fotoğraf 188 Dinlenme odasına girişi sağlayan demir kapıdan bir görünüm

Fotoğraf 189 Dinlenme odasının kubbe içi görünümü

Fotoğraf 190 Mescide giriş kapısı

Fotoğraf 191 Mescide girişte yer alan ön mekanın köşe geçişleri

Fotoğraf 192 Mescide girişte yer alan ön mekanın giriş kapısı ve kemer düzenlemesi

Fotoğraf 193 Mescid kubbesinden bir görünüm

Fotoğraf 194 Mescidin içinden genel bir görünüş

Fotoğraf 195 Mescidin mihrap ve pencere düzenlemeleri

Fotoğraf 196 Mescidin ahşap minberi

Fotoğraf 197 Mescidin mihrabı

Fotoğraf 198 Mescidin mihrabından detay

Fotoğraf 199 Vaiz kürsüsü

Fotoğraf 200 Mescidin bandantifli kubbe geçişleri

Fotoğraf 201 Mescidin bandantifli kubbe geçişlerinden bir detay

Fotoğraf 202 Mescid cephe duvarlarında yer alan süslemeden bir detay

Fotoğraf 203 Kubbede yer alan bitkisel ve yazı süslemesinden bir detay

Fotoğraf 204 Mescidden türbeye geçişi sağlayan giriş açıklığı

Fotoğraf No 205 Türbenin içinden genel bir görünüm

Fotoğraf 206 Türbenin kubbe içinden genel bir görünüm

Fotoğraf 207 Türbenin köşe geçişleri

Fotoğraf 208 Türbede yer alan sanduka

Fotoğraf 209 Türbede yer alan nişlerden bir görünüm

Fotoğraf 210 Türbede yer alan sanduka ve türbenin içinden genel bir görünüm

Fotoğraf 211 Türbenin batı cephesinde yer alan farklı pencere düzenlemesi

Fotoğraf 212 Türbenin kubbe içinde yer alan bitkisel ve yazı süslemeleri

Fotoğraf 213 Türbenin içinden genel bir görünüm

Fotoğraf 214 Türbenin içinde yer alan pencere düzenlemesi

Fotoğraf 215 Zaviyenin çilehanesinden genel bir görünüm

Fotoğraf 216 Zaviyenin çilehanesinden genel bir görünüm

Fotoğraf 217 Çilehanenin kapatılan pencere açıklığı

Fotoğraf 218 Çilehanenin kapatılan pencere açıklığından detay

Fotoğraf 219 Çilehaneye geçişi sağlayan girişten bir görünüm

Fotoğraf 220 Çilehaneye geçişi sağlayan girişten bir görünüm

ÖZET

BAL, Seval. Aksaray İl Merkezindeki Tarikat Yapıları, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010

Bu çalışma, Aksaray İl Merkezinde yer alan günümüzde olan ve olmayan tarikat yapılarını içermektedir. Çalışma; yapıldığı tarihler göz önüne alınarak 13. yüzyıl başlarına ve 15. yüzyıl sonlarına tarihlenen tarikat yapıları, (Hacılar Hanı, Melik Mahmut Gazi Hankahı, Şeyh Cemalettin Aksarayı Zaviyesi, Şeyh Hamid-i Veli Zaviyesi, Şeyh Hamza Tekkesi, Yusuf Hakiki Zaviyesi, Hacı Hamuş Zaviyesi, Sühreverdi Tekkesi, Aliyyi Gaznevi Zaviyesi, Fahriye Mevlevihanesi, Nakkaşiye Zaviyesi, Ahi Süleyman Zaviyesi, Derviş Hacı İbrahim Zaviyesi) incelenmiştir.

Türklerin tasavvuf ve bunun sonucu olan tarikatlarla ilişkisi Anadolu öncesinde başlayan bir süreci ifade eder. Bu süreç sonucunda XI. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'ya yapılan göçlerle birlikte kurumlaşan İslam düşüncesi, tarikatlar adı altında yeni bir çehre kazanmıştır. Böylece sufiler bir araya gelebilmek ve ibadetlerini birlikte yapabilmek için konuttan daha çok yeni bir tip yapıya ihtiyaç duymuşlardır. Zaman zaman işlevleri değişen fakat düşüncede aynı amaç doğrultusunda oluşan bu yapılar; asitane, bu'ka, hankah, ribat, tekke, zaviye gibi isimlerle adlandırılarak kısa süre içinde İslam ülkelerine yayılmıştır.

Anadolu'nun İslamlaşmasında ve Türkleşmesinde önemli rol oynayan, sade bir plana sahip bu tarikat yapılarını; sufilere hem ev hem ibadet mekânı, ayrıca önemli ihtiyaçları karşılayan bir kuruluş olarak değerlendirmek de yerinde olacaktır. Yapılan çalışmada, büyük bir çoğunluğu günümüze gelemeyen, yarı yıkılmış olanlar ve yenilenmiş olan yapıların yetersiz kaynak dâhilinde eksik ve yanlışları dikkate alınarak tümüyle ortaya koymak amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler

1. Sufi
2. Tarikat
3. Tasavvuf
4. Tekke
5. Zaviye

ABSTRACT

BAL, Seval. Aksaray Provincial Center Order Structures, Master Thesis, Ankara,2010

This study center located in Aksaray Province today, which includes non-sectarian nature. Our work is done by taking into consideration the date 13 15th century and century dated to the sect structures, (Pilgrims Inn, Melik Mahmud Gazi Hankahı Sheikh Cemalettin Aksarayı of Elbow, Sheikh Hamid-i Veli Elbow, the Tekke, Sheikh Hamza, Yusuf Genuine Elbow, Hacı Hamuş Elbow, the Sühreverdi Tekke, Aliye Gaznevi Elbow, the Fahriye Mevlevihanesi, Nakkaşiye Elbow, the Ahi Solomon of Elbow, Elbow of Hacı İbrahim Darwish) were examined.

Turks and, consequently, the cult of Sufism in Anatolia before starting a relationship refers to the process. As a result of this process XI. century since the end of the migrations to Anatolia together with institutions of Islamic thought became, under the name of sects has gained a new face. To come together so that the Sufis worship together and to make housing more than one type of new structure was needed. Changing from time to time functions, but towards the same goal in mind, these structures create; Asitane, bu'ka, hankah, Ribat, dervish, dervishes soon dubbed with names such as spread to the Islamic countries.

Play an important role in the Islamization of Anatolia and Turkey who recovered, simply having a plan structure of this sect; Sufis both home and place of worship, as well as important as an organization needs to evaluate the site will be. Configuration study, the vast majority can not come to the present day, with half-demolished and renovated the structures within the incomplete and incorrect and inadequate resources, taking into account fully intended to reveal.

Keywords

- 1.Sufi
- 2.Sects
- 3.Sufism
- 4.Tekke
- 5.Elbow